

DŽEPNA KNJIGA



BELETRISTIKA

Urednik

VLADIMIR STOJŠIN

Korice

NIKOLA MASNIKOVIĆ

DANILO KIŠ

GROBNICA  
ZA  
BORISA DAVIDOVIČA

SEDAM POGLAVLJA  
JEDNE ZAJEDNICKE POVESTI



BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD

## NOŽ SA DRŠKOM OD RUŽINOGRVETA

*Mirku Kovaču*

Priča koja sledi, priča koja se rađa u sumnji i nedoumici, ima jedinu *nesreću* (neki to zovu srećom) što je istinita: ona je zapisana rukom časnih ljudi i pouzdanih svedoka. Ali da bi bila istinita na način o kojem njen autor sanja, morala bi biti ispričana na rumunskom, mađarskom, ukrajinskom ili jidišu; ili, ponajpre, na mešavini svih tih jezika. Tada bi, po logici slučaja i mutnih, dubokih i nesvesnih zbivanja, blesnula u svesti pripovedačevoj i po koja ruska reč, čas nežna kao *teljatina*, čas tvrda kao *kindžal*. Kada bi, dakle, pripovedač mogao da dosegne nedostižni i stravični čas vavilonske pometnje, čule bi se ponizne molbe i užasna preklinjanja Hane Kšiževske, izgovorena na rumunskom, na poljskom, na ukrajinskom, naizmenice (kao da je pitanje njene smrti samo posledica nekog velikog i kobnog nesporazuma), da bi se u predsmrtnom grču i smirenju njeno buncanje pretvorilo u molitvu za martve, izgovorenu na hebrejskom, jeziku postanja i umiranja.

*Pozitivan junak*

Mikša (zovimo ga zasad tako) zašivao je dugme za manje od deset sekundi. Upalite šibicu i držite je među prstima. Od trenutka kada ste je ukresali

do onog časa kada vas oprlji po prstima, Mikša je već prišio dugme na oficirskom mundiru. Reb Mendel, kod koga je Mikša radio kao kalfa, ne može da poveruje svojim očima. Pričvršćuje naočari, uzima šibicu, i kaže, na jidišu: »Dede, još jednom, her Miksat.« Mikša ponovo udeva iglu, reb Mendel se smeši zagledan u kalfu, zatim naglo baca šibicu kroz prozor i pljuje u prste. Mikša, koji je već prišio dugme na mundur her Antoneskua, trijumfalno kaže: »Reb Mendel, dovoljna je jedna jedina šibica da spali celokupna naftonosna polja Ploeštija.« Dok ovaj gleda u daleku budućnost osvetljenu ogromnim požarom, reb Mendel sa ona dva još vlažna prsta naglo poteže dugme na mundiru i zakovrće ga kao da zavrće vrat piletu. »Her Miksat«, kaže, »kad ne biste mislili tako glupo, mogli biste postati odličan majstor ... Znete li da se petrolejski izvori u Ploeštiju procenjuju na nekoliko miliona galona sirove nafte?« — »To će biti divan plamen, reb Mendel«, kaže Mikša zagonetno.

### *Nadmudrivanje*

Mikša nije postao majstor. Zašivao je dugmad još dve godine kod reb Mendela, slušajući njegova talmudijska mudrovanja, a onda je morao da ode, praćen prokletstvom. Jednoga dana, bilo je to s proleća značajne 1925. godine, reb Mendel se požalio da mu je nestala košinšinska kokoška. »Reb Mendel«, odgovorio mu je Mikša, »potražite lopova među Židovima.« Reb Mendel je shvatio težinu uvrede i jedno vreme nije više pominjao svoju košinšinsku kokošku. Mikša je takođe ćutao; čekao je da reb Mendel savlada svoj ponos. Starac se borio sam sa

sobom, stavljajući na oltar svoje talmudijske oholosti svaki dan po jednu kokošku. Bdeo je sa štapom u ruci u kokošarniku, do zore, plašeći tvora lajanjem nalik na pseće. Predzoru bi zaspao, i iz kokošarnika bi nestala još jedna kokoška. »Neka me kazni veliki pravednik koji je rekao da su svi živi stvorovi jednako vredni njegove pažnje i milosti«, kaže reb Mendel devetog dana. »Zar može jedna košinšinska kokoška koja vredi najmanje pet červonaca da bude ravna jednom tvorom koji uništava siromahe i još smrdi nadaleko?« — »Ne može, reb Mendel«, kaže Mikša, »ne može se ravnati kokoška koja vredi pet červonaca sa smrdljivim tvorom.« Ništa više ne kaže. Čeka da tvor uništi što uništiti može i da dokaže reb Mendelu da njegove talmudijske brbljarije o jednakosti svih božjih stvorenja ne vrede ništa sve dok se pravda ne ostvari na zemlji, sredstvima zemaljskim. Jedanaestog dana, reb Mendel, umoran od uzaludnih bdenja, podnadio i crvenih očiju, s kosom punom perja, staje pred Mikšu i počinje da se udara u grudi: »Her Miksat, pomozite!« — »U redu, reb Mendel«, kaže Mikša. »Iščetkajte kaftan i povadite perje iz kose. Stvar prepustite meni.«

### *Klopka*

Klopka koju je Mikša sklepaio bila je daleka kopija onih kakve je nekada pravio njegov deda u Bukovini: mutna i nostalglična uspomena. Izvan ovog značenja, to je bio jedan običan sanduk od tvrdih bukovih dasaka, sa poklopcem koji se otvara spolja ali ne i iznutra. Kao mamac, stavio je jedno jaje za koje je nedvosmisleno utvrdio da u njemu

već trune, kao u kovčegu, košinšinsko pile. Ujutro, čim je stupio u dvorište, Mikša je znao da se životinja uhvatila: smrad je dopirao sve do kapije. Reb Mendel se međutim nije pomaljao iz kuće. Skrhan dugim bdenjima, prepustio se snu i sudbini. Mikša pomilova svojom teškom seljačkom rukom još jedinu preostalu reb Mendelovu kokošku, koja se beše skamenila od straha, i pusti je u dvorište. Onda podiže poklopac sa zupcima od krivih eksera i, u trenutku kada se pomoli kroz napuklinu vlažna životinjska njuška, vrati ga snažnim udarcem šake. Ne manje spretno proturi zarđalu žicu kroz nozdrve tvora, veza mu šape i obesi životinju o dovratk. Smrad užasan. Prvo napravi jedan rez oko grla, kao grimizna ogrlica, zatim još dva druga u samom korenu šapa. Zagulivši kožu oko vrata, zaseče za prste još dva proreza, nalik na rupice za dugmad.

Probuđen stravičnom cikom životinje ili košmarnim snom, odjednom se stvori tu reb Mendel. Pritiskuje nos skutom zgužvanog kaftana i zakrvavljenim i užasnutim očima gleda u živo i krvavo klupko koje se, okačeno o žicu, grči na dovratku. Obrisavši nož o travu, Mikša se uspravlja i kaže: »Reb Mendel, oslobodio sam vas tvorova jednom zauvek.« Kada je najzad uspeo da progovori, glas reb Mendela zazvučao je promuklo i strašno, kao glas prorokâ: »Operite krv sa ruku i lica. I budite prokleti, her Miksat.«

### *Posledice*

Mikša je uskoro shvatio na svojoj koži šta znači reb Mendelovo prokletstvo: u celoj antonovskoj oblasti majstori su tražili preporuke za kalfe niotkog drugog do od reb Mendela. A na pomen Mik-

šina imena, Jevrejin bi počinjao da bulazni na jidišu i hebrejskom, naizmenice, udarajući se u grudi i čupajući kosu kao da je reč o samom Dibuku. Nije hteo da ga primi na posao ni reb Jusef, najgori od svih majstora, ne samo među krojačima. Doznajući za reb Mendelovo prokletstvo, otpustio je Mikšu posle svega dva dana. Mikša je zauzvrat svečano obećao da će se jednog dana osvetiti za uvredu koju su mu naneli talmudisti.

### *Ajmike*

Iste godine Mikša upoznaje nekog Ajmikea, E. V. Ajmike, koji se predstavljao kao student prava. Taj je Ajmike do skora radio kod firme *Digitarjev* u svojstvu nadzornika stovarišta, ali je bio otpušten, bar tako je tvrdio, zbog ilegalne delatnosti. Mikša i Ajmike, zbliženi istom mržnjom, pokušavaju da zarade nešto za život učestvujući u hajkama koje grof Bagrjan organizuje u okolini i gde antonovski lumpen-proletarijat služi samo kao zamena za pse u kružnim lovovima bukovičke i zakarpatske gospode. Sedeći u teškom hladu brestovih šuma, dok u daljini odjekuju lovački rogovi i čuje se nerвозno lajanje kerova, Ajmike govori Mikši o budućnosti bez kerova, gospode i lovačkih rogova. Kada odjekne hałali, Mikša jedva uspeva da dotrči do mesta gde se proliva krv divljeg vepa i gde gospoda, uz pakleno štektanje doga, nazdravljaju jedan drugom iz krivih, srebrom optočenih rogovapehara koji se ispijaju na dušak.

Taj isti Ajmika (koji se posle dva meseca ponovo zapošljava u stovarištu firme *Digitarjev*), na jednom tajnom sastanku u podrumu neke kuće u

predgrađu Antonovke prima Mikšu u organizaciju. Istovremeno zahteva od njega da se ponovo zaposli, kako ne bi u njemu otupela revolucionarna oštrica.

Slučaj ide Mikši na ruku. Jednog avgustovskog popodneva, dok leži na ivici jarka kraj poštanskog drumu na izlazu iz Antonovke, prolazi u čezama her Baltesku. »Je li istina«, pita, »da si odrao živa tvora i prevrnuo mu kožu kao rukavicu?« — »Istina je«, odgovara Mikša, »mada vas se to ništa ne tiče, her Baltesku.« — »Od sutra možeš da radiš kod mene«, kaže her Baltesku, nimalo uvređen Mikšinom drskošću. »Samo da znaš, dovikuje mu, jagnjad su astrahanska.« — »Ko zna da odere živa tvora, taj zna da prevrne i astrahansku kožu, ne praveći rez za palce«, viče za njim Mikša, samouvereno.

### *Zadatak*

Krajem septembra, Mikša se vraća biciklom sa dobra her Balteskua, antonovskog trgovca krznom. Iznad šuma diže se crven oblak koji naveštava jesenje vetrove. Usput mu se priključuje na svom sjajnom biciklu Ajmike i vozi neko vreme uporedo s njim, bez reči. Zatim mu zakazuje sastanak za sutradan uveče i na raskršću naglo skreće u sporednu ulicu. Mikša dolazi tačno u zakazano vreme i daje ugovoreni znak. Ajmike mu otvara vrata, ne paleći svetlo. »Biću kratak«, kaže Ajmike. »Svatom sam od članova zakazao sastanak na drugom mestu i u drugo vreme. Žbiri su se pojavili samo na jednom od tih mesta.« (Pauza). »U Vodenici Bagrjanovih«, kaže najzad. Mikša i dalje ćuti. Čeka da se izgovori izdajnikovo ime. »Ne pitaš«, kaže Ajmike,



»kome sam zakazao sastanak u Vodenici Bagrjanovih?« — »Ko je da je«, kaže Mikša lakonski, »ne bih voleo da budem u njegovoj koži.«

Ajmike mu nije te večeri rekao ime izdajnika. Nije mu ga rekao nikad. Kao da nije želeo da preko njegovih usana pređe to obeščašćeno ime. Samo mu je rekao da veruje u njegovu (Mikšinu) odanost i mržnju. I rekao mu je: »Videćeš lice izdajnika. Samo pazi da te privid ne prevari: lice izdajnika može poprimiti izgled najveće pravednosti.«

Mikša provodi jednu besanu noć. Pokušava da navuče smrtonosnu masku izdajnika na lice svojih saboraca, ali ona prileže uz crte svakog od njih, i nikome ne pristaje sasvim. Opasân gumenom keceljom, krvav do lakata, ceo sutrašnji dan provodi u klanju i prepariranju jagnjadi na imanju her Baleskua. Uveče se umiva na pojilu, oblači svečano odelo, stavlja crveni karanfil u obod šešira i dolazi biciklom do šume. Put do vodenice nastavlja peške, kroz jesenju šumu, gazeći po gustom lišću koje ugušuje strašnu odlučnost njegovih koraka.

### *Lice Izdajnika*

Naslonjena na zarđalu ogradu vodojaže, zagledana u mutne virove, čeka ga Hana Kšiževska. Tu kraj islužene i trule vodenice Bagrjanovih, gledajući kako voda odnosi žuto lišće, mora da je razmišljala o sumornoj prolaznosti godišnjih doba. Imala je pege na licu (sada, u polumraku jesenje večeri jedva vidljive), ali to nije morao biti pečat izdajstva, te sunčane mrlje; možda pečat rase i prokletstva, ali ne i pečat izdaje. Došla je pre nekih mesec dana u Antonovku, pobegavši iz Poljske gde ju je policija

tražila. Pre nego što se domogla granice, preležala je pet sati u ledenoj vodi rezervoara lokomotive, krepeći svoj duh stihovima Bronjevskog. Drugovi su joj izradili lažne papire, pošto su prethodno proverili njenu prošlost: ona je bila besprekorna u svojoj shematičnosti (osim male mrlje građanskog porekla). U Munkačevu je davala privatne časove iz nemačkog (sa jakim jidiš uticajem), služila je kao veza između munkačevske i antonovske ćelije, čitala je Klaru Cetkin i Lafarga.

### *Izvršenje zadatka*

Držeći se načina na koji je postupio i Ajmike, Mikša nije progovorio ni reči. Na to je, istinu govoreći, imao više prava nego i sam Ajmike, tim pre što je on video Lice Izdajnika. Da li mu se u tom trenutku učinilo da uz lice Hane Kšiževske, lice posuto sunčanim mrljama kao peskom, prileže obrazina izdajnika kao zlatna posmrtna maska? Dokumenta kojima se služimo govore strašnim jezikom činjenicâ i u njima reč *duša* ima prizvuk bogohuljenja. Ono što se s pouzdanošću može utvrditi jeste sledeće: u ulozi izvršioca pravde, Mikša je stavio, bez reči, svoje kratke prste oko devojinog vrata i stezao ih je sve dok telo Hane Kšiževske nije klo-nulo. Onaj koji je izvršio svoj zadatak, tada je na trenutak zastao. Trebalo je, kako to zahtevaju strašna pravila zločina, ukloniti leš. Nagnuvši se nad devojku, osvrnuo se oko sebe (naokolo samo preteće senke drveća), zatim ju je uhvatio za noge i do-vukao do reke. Ono što se dalje zbilo, od časa kada je gurnuo telo u vodu, liči na neku starinsku priču u kojoj se, kako bi pobeda pravde bila zagaranto-

vana, smrt služi raznim lukavstvima da bi izbegla žrtvovanje dece i devica: u središtu koncentričnih krugova, Mikša ugleda telo utopljenice i začu njene bezumne vapaje. To nije bio privid, niti utvara koja se pojavljuje nečistoj savesti ubicâ. To bejaše telo Hane Kšiževske koja je presecala ledenu vodu paničnim i sigurnim pokretima, oslobađajući se teškog gunja od jagnjeće kože sa dvama crvenim ljiljanima prišivenim u visini struka. Ubica (koga još ne bismo smeli zvati tim imenom) gleda skamenjeno kako devojka odmiče ka drugoj obali i kako se kožna bukovička dolama spušta niz brzi rečni tok. Nedoumica traje samo tren. Pojurivši nizvodno, Mikša se domognu železničkog mosta i stiže na suprotnu obalu u istom času kada se iza njegovih leđa začu dug jauk lokomotive voza koji je svoj dolazak naveštavao još izdaleka kroz zvučno vibriranje šina. Devojka leži u priobalnom mulju između kvrgavih stabljika vodenih vrba. Teško dišući, pokušava da se ispravi, ne više i da pobjegne. Dok joj zariva u grudi svoj kratki bukovički nož sa drškom od ružinog drveta, i sam znojav i zadihan, Mikša jedva može da razabere po koju reč iz drhtave, mutne, grcave navale slogova koji dopiru kroz blato, krv i jauke. Udarce zadaje hitro, sad već s nekom pravednom mržnjom koja daje zamah njegovoj ruci. Kroz kloparanje točkova voza i potmulu tutnjavu železne mostovne konstrukcije, devojka počinje da govori, da ropće, na rumunskom, na poljskom, na jidišu, na ukrajinskom, naizmenice, kao da je pitanje njene smrti samo posledica nekog velikog i kobnog nesporazuma čiji je daleki koren u vavilonskoj pometnji jezika.

Onaj koji je video kako vaskrsava mrtvac, s tim se privid neće poigrati. Mikša izvadi utrobu iz leša, kako ne bi telo isplivalo, zatim ga gurnu u vodu.

### *Neidentifikovan leš*

Oglas što ga je češka policija objavila u listu *Hlasatel policejni* i u kojem je dat opis jedne utopljenice od osamnaest do dvadeset godina, zdravih zuba i riđe kose, nije imao nikakvog odziva. Telo je pronađeno posle nedelju dana, nekih sedam milja nizvodno od mesta gde je izvršen zločin. Identitet žrtve međutim nije utvrđen, uprkos zainteresovanosti policijâ triju susednih zemalja da reše zagonetku. Kako je to bilo nesigurno vreme uzajamnih sumnjičenja i špijuniranja, shvatljiva je ta briga. Za razliku od dnevnih listova, koji su takođe objavili vest o utopljenici, pomenuti je policijski glasnik dao detaljan opis rana koje su dovele do smrti. Pošto je naveo sve povrede u predelu grudi, vrata i leđa, nabrojeno je dvadeset i sedam udaraca nanih »oštrim predmetom, po svoj prilici nožem«. Jedan od članaka govori o načinu na koji je leš oslobođen trbušnih organa i pri tom se pominje mogućnost da je izvršilac zločina neko lice koje raspolaže »nesumnjivim poznavanjem anatomije«. Slučaj je, uprkos izvesnim sumnjama, navodio na pomisao o zločinu iz strasti i kao takav, posle šestomesečne uzaludne istrage, stavljen *ad acta*.

### *Zagonetne veze*

Krajem novembra 1934. antonovska policija hapsi izvesnog Ajmikea, E. V. Ajmike, pod sumnjom

da je podmetnuo požar u stovarištu firme *Digtarjev*. Taj je događaj pokrenuo čitav lanac zagonetnih i tajanstvenih veza. Ajmike se u času izbijanja požara sklanja u obližnju seosku krčmu, gde jasne osmice krivudavih tragova guma njegovog bicikla u gustom jesenjem blatu dovode policiju kao po Arijadninom koncu. Policajci odvede preplašenog Ajmikea; iza toga sledi fantastično i neočekivano priznanje: on je bio taj koji je obavestavao vlasti o tajnim političkim sastancima u podrumu kuće u ulici Jefimovska 5. Uz masu konfuznih i protivurečnih razloga koji su ga naveli na taj postupak, navodi svoje simpatije prema anarhistima. Nisu mu poverovali. Izdržavši još nekoliko dana u samici i pritešnjen unakrsnim ispitivanjem, Ajmike je pomenuo slučaj ubijene devojke. To je trebalo da bude ključni dokaz u njegovu korist: kako su članovi ćelije imali nesumnjive razloge da posumnjaju da ih neko potkazuje, morao je da žrtvuje nekog od članova. Hana Kšiževska, koja je pristupila organizaciji tek odskora, bila je najpogodnija, iz više razloga, da bude proglašena izdajnikom. Naveo je pri tom detaljan opis devojke, mesto i način njenog pogubljenja, kao i ime izvršioca.\*

*\* Ajmike je tajnu svog postupka odneo u grob: u noći koja je usledila njegovom priznanju, obesio se u zatvorskoj ćeliji pod vrlo neobičnim okolnostima koje izazivaju opravdanu sumnju da je bio ubijen. Neki istraživači smatraju da je Ajmike bio nemački špijun i provokator koji nije izdržao iskušenja; po drugima, bio je običan policijski doušnik koga je smakla sama policija kao opasnog svedoka; pretpostavka koju navodi Gul, to jest da je Ajmike izgubio glavu zbog lepe Poljkinje koja ga nije htela udostojiti svoje milosti, nije međutim za odbacivanje.*

Kada je Čehoslovačka zaključila sa Sovjetskim Savezom pakt o međusobnoj pomoći, i time bar za određeno vreme odložila uvek osetljivo pitanje granica, policiji obeju zemalja otkrili su se široki horizonti međusobne saradnje. Češka je policija dostavila Sovjetima imena nekoliko Sudetskih Nemaca, dokazanih špijuna Rajha, a Sovjeti su im za uzvrat dali podatke o nekim bivšim češkim građanima, uglavnom bez većeg značaja za sovjetsku obaveštajnu službu ili o onima koji svoje bekstvo u Sovjetski Savez nisu mogli da objasne jasnim ideološkim razlozima. Među ovima je bilo i ime izvesnog Miksata Hanteskua, zvanog Mikša. Kako su u njemu češke vlasti videle samo ubicu, jer im nije bilo teško povezati slučaj ubijene devojke sa nestankom Hanteskua i sa Ajmikeovom izjavom, zatražile su njegovo izručenje. Sovjetski organi tek su tada obratili pažnju na građanina M. L. Hantešija koji je radio u sovhozu *Krasnaja Svoboda*. Bio je vredan radnik u klanici, dvostruki udarnik. Uhapšen je novembra 1936. Posle devet meseci samice i užasnih mučenja, u kojima su mu izbijeni gotovo svi zubi i slomljena ključna kost, Mikša je zatražio da mu dovedu islednika. Dali su mu stolicu, list loše hartije i olovku. Rekli su mu: »Piši i ne izvoljevaj!« Mikša je priznao, crno na belo, da je pre nešto više od godinu dana ubio, po partijskoj dužnosti, izdajnika i provokatora imenom Hana Kšiževska, ali je odlučno poricao da ju je silovao. Dok je svojim tvrdim seljačkim rukopisom pisao priznanje, sa zida skromne islednikove kancelarije posmatrao ga je portret onoga kome se moralo verovati. Pogledao

je Mikša u taj portret, u to dobroćudno lice sa osmehom, dobro lice mudrog starca, tako nalik na njegovog dedu, pogledao ga je molećivo i sa strahopoštovanjem. Posle meseci gladovanja, batinanja i mučenja, ovo je bio jedini svetli trenutak u Mikšinom životu, ova topla i prijatna islednikova kancelarija gde pucketa stara ruska peć, kao nekad davno u kući Mikšinih u Bukovini, ovaj mir gde ne dopiru urlici zatvorenika i potmulu udarci, ovaj portret što mu se očinski smeši sa zida. U naglom zanosu vere, Mikša napisao svoje priznanje: da je bio agent gestapoa, da je radio na podrivanju sovjetske vlasti. Tom prilikom je naveo još dvanaest saučelnika velike zavere. Evo njihovih imena: I. V. Torbukov, inženjer, I. K. Goldman, šef pogona hemijske fabrike u Kamerovu, A. K. Berlicki, geodeta, partijski sekretar sovhoza, M. V. Korelin, sudija pokrajinskog suda, F. M. Oljševska, predsednik kolhoza Krasnojarsk, S. I. Solovjeva, istoričarka, E. V. Kvapilova, profesor, M. M. Nehavkim, sveštenik, D. M. Dogatkin, fizičar, J. K. Maresku, slovoslagač, E. M. Mendel, majstor krojač, M. L. Jusef, krojač.

Svi su dobili po dvadeset godina. Onaj koji je imenovan vođom i organizatorom zavere, A. K. Berlicki, streljan je, uz huku upaljenih traktorskih motora, u zoru osamnaestog maja 1938, u dvorištu zatvora Butirka, zajedno sa dvadeset i devet članova jedne druge zavereničke grupe.

Mihail Hantesku umro je od pelagre u logoru Izvestkovo, uoči nove godine 1941.

## KRMAČA KOJA PROŽDIRE SVOJ OKOT

Borislavu Pekiću

### *Zemlja večnosti*

Prvi čin tragedije ili *komedije* (u skolastičkom značenju te reči), čija je središna ličnost izvesni Gould Verskojls, započinje, kao svaka zemna tragedija: rođenjem. Pozitivistička prezrena formula sredine i rase primenljiva je na ljudska bića bar u onoj meri u kojoj je primenljiva na flamansko slikarstvo. Prvi čin ove drame započinje, dakle, u Irskoj, »najdaljoj Tuli, zemlji s onu stranu znanja«, kako je naziva jedan Dedalusov dvojnik; u Irskoj, »zemlji tuge, gladi, očajanja i nasilja«, kako je naziva jedan drugi istraživač, manje sklon mitu a više tegobnoj zemaljskoj prozi. Međutim i kod ovog drugog izvesna lirska izveštačenost nije, čini se, u skladu sa surovošću predela: »Najviši stepenik zalaska, Irska je poslednja zemlja koja gleda kako se gasi dan. Noć je već nad Evropom, kad koso sunce još obavlja purpustom fjordove i pustinje zapadne. No neka se navuku tmasti oblaci, neka se stropošta zvezda, i ostrvo ponovo postaje, kao u legendi, onaj daleki kraj zaogrnut maglama i tminama što je dugo za moreplovce označavao među poznatog sveta. A s onu stranu je prolom; mračno more u kojem nekad mrtvi nalažahu zemlju večnosti. Njihove crne



*barke, na žalovima čudnih imena, svedoče o dobu kada putovanja imadahu nečeg od metafizike: one pozivaju na snevanje bez obala, bez povratka.»*

### *Ekscentrici*

Dablin je grad koji gaji menažeriju ekscentrika najznačajniju u čitavom zapadnom svetu: plemenito razočarani, agresivni boemi, profesori u redengotima, suviše prostitutke, čuvene pijanice, odrpani proroci, fanatični revolucionari, bolesni nacionalisti, mahniti anarhisti, udovice nakinđurene češljevima i nakitom, zakukuljeni sveštenici — vas bogovetni dan duž Lifija defiluje ova karnevalska kohorta. Burnikelova slika Dablina omogućuje nam da barem naslutimo, u nedostatku pouzdanih izvora, ono iskustvo koje će Gould Verskojls morati neminovno poneti sa ostrva, iskustvo koje se uvlači u dušu kao što se uvlači u pluća, za sparnih letnjih popodneva, užasni smrad ribljeg brašna iz fabrike konzervi na domak luke.

U jednoj brzopletoj anticipaciji skloni smo da vidimo tu karnevalsku kohortu i kao poslednju sliku koju će, u brzom preletanju slika, ugledati naš junak: plemenitu menažeriju irskih ekscentrika (kojima je na neki način i sam pripadao) kako se spušta duž Lifija, sve negde do sidrišta, gde nestaje kao u paklu.

### *Crna Bara*

Gould Verskojls je rođen u jednom od tih dablinskih predgrađa na domak luke, gde je slušao

pisak brodova, taj prodorni jauk koji kazuje pravdoljubivom mladom srcu da postoje svetovi i narodi i izvan *Dubh-Linna*, te crne bare u kojoj smrad i nepravda pritiskuju više nego drugde. Na primeru svog oca, koji se od potkupljivog carinika uzdigao do još bednijeg (u moralnom smislu) činovnika, i od strasnog Parnelovca do ulizice i puritanca, Gould Verskojls je stekao odvratnost prema svojoj otadžbini, odvratnost koja je samo jedan od vidova izopačenog i mazohističkog rodoljublja: »Napuklo ogledalce devojke za sve, krmača koja proždire svoj okot«, zapisuje Verskojls u svojoj devetnaestoj godini ovu surovu rečenicu koja se više odnosi na Irsku nego na roditelje.

Zamoren uzaludnim naklapanjima u mračnim pivnicama gde se kuju lažne zavere i gde smišljaju atentate lažni sveštenici, pesnici i izdajnici, Gould Verskojls upisuje u svoju beležnicu rečenicu koju izgovara neki visoki kratkovidni student, i ne sluteći da će te njegove reči imati tragične posledice: »Kogod ima malo samoljublja, ne može podneti da ostane u Irskoj i odlazi u izgnanstvo, bežeći iz zemlje na koju se sručila gnevna ruka nekog Jupitera.«

Ovo je zapisano pod datumom od 19. maja 1935.

U avgustu te iste godine ukrcava se na trgovački brod *Ringsend* koji plovi za Maroko. Posle trodnevnog zadržavanja u Marselju, *Ringsend* isplovluje bez jednog člana posade; tačnije govoreći, mesto radiotelegrafiste Verskojlsa zauzima neki novajlija. Februara 1936, Goulda Verskojlsa nalazimo kraj Gvadalahare, u petnaestoj anglo-američkoj brigadi koja nosi ime legendarnog Linkolna. Tada mu je dvadeset i osam godina.

## *Izbledele fotografije*

Pouzdanost dokumenata, makar bili nalik na palimpseste, ovde za trenutak prestaje. Život Goul-  
da Verskojlsa nejasno se brka sa životom i smrću  
mlade španske republike. Posedujemo samo dva  
snimka; sa nepoznatim borcem pored ruševina ne-  
kog svetilišta. Na poleđini, ispisano Verskojlsom  
rukom: »*Alcázar. Viva la Republica!*« Njegovo vi-  
soko čelo pokriveno je do pola baskijskom kapom,  
na usnama mu lebdi osmeh u kojem se može čitati  
(iz današnje perspektive) trijumf pobednika i gor-  
čina pobeđenih: protivurečni odblesci koji grade,  
poput bore na čelu, senku stamene smrti. Grupni  
snimak sa datumom od 5. novembra 1936. Snimak  
je vrlo nejasan. Verskojls je u drugom redu, još  
uvek sa baskijskom kapom nakrivljenom na čelo.  
Pred postrojenom četom pruža se neki izrovan pre-  
deo i ne bi bilo teško poverovati da se nalazimo na  
groblju. Da li je to počasna četa koja je ispalila sal-  
ve u nebo ili u živo meso? Lice Goul-  
da Verskojlsa ljubomorno čuva tu tajnu. Iznad postrojenih voj-  
nika, u dalekim modrim visinama lebdi aeroplan,  
kao raspeće.

## *Oprezno domišljanje*

Vidim Verskojlsa kako se povlači iz Malage,  
peške, u kožnom kaputu kojeg je skinuo sa mrtvog  
falangiste (ispod kaputa bilo je samo golo mršavo  
telo i srebrni krst na kožnoj vrpci); vidim ga kako  
juriša na bajonet, nošen svojim sopstvenim pokli-  
čem kao krilima anđela istrebljenja; vidim ga kako  
se nadvikuje sa anarhistima koji su svoju crnu za-

stavu istakli na golim padinama kraj Gvadalahare, spremni da umru nekom uzvišenom i besmislenom smrću; vidim ga kako sluša, pod usijanim nebom, negde kraj nekog groblja u blizini Bilbaoa, predavanja u kojima se, kao pri stvaranju sveta, razgraničavaju smrt i život, nebo i zemlja, sloboda i tiranija; vidim ga kako ispaljuje čitav šaržer u vazduh na avione, nemoćan, da bi odmah zatim pao, zasut vatrom, zemljom i šrapnelom; vidim ga kako trese mrtvo telo studenta Armana Žofroa, koji je umro na njegovim rukama, negde u blizini Sentandera; vidim ga kako sa prljavim zavojem na glavi leži u improvizovanoj bolnici na domaku Gihona, slušajući buncanja ranjenika, među kojima neko doziva boga na irskom; vidim ga kako govori sa nekom mladom bolničarkom koja ga uspavljuje kao dete, pevajući mu pesmu na nekom njemu nepoznatom jeziku, da bi, u polusnu, opijen morfijumom, video još samo kako se ona penje u krevet nekog Poljaka sa amputiranom nogom i čuo odmah zatim, kao u košmaru, njeno bolno ljubavno roptanje; vidim ga, negde u Kataloniji, kako sedi u improvizovanom štabu bataljona kraj Morzea i ponavlja očajničke pozive u pomoć, dok radio iz obližnjeg groblja emituje vedre i samoubilačke pesme anarhista; vidim ga kako pati od konjunktivitisa i od dijareje; i vidim ga kako se, go do pojasa, brije pored bunara čija je voda zatrovana.

### *Međučin*

Krajem maja 1937, negde u predgrađu Barcelone, Verskojls traži raport kod komandanta bataljona. Komandant, koji je tek prevalio četrdesetu,

liči na dobro držećeg starca. Nagnut nad pisaćim stolom, stavlja svoj potpis na smrtnu presudu. Njegov zamenik, zakopčan do grla i sa sjajnim lovačkim čizmama, stoji kraj njega i pritiskuje upijač posle svakog potpisa. U sobi je sparno. Komandant briše lice batistanom maramicom. U daljini se čuju ritmične eksplozije granata teškog kalibra. Komandant daje rukom znak Verskojlsu da govori. »Šifrovane poruke dospevaju u nepoželjne ruke«, kaže Verskojls. »U čije?« pita komandant, pomalo odsutno. Irac okleva, pogledajući podozrivo u zamenika komandanta. Komandant tada prelazi na rečnik sa Verdena: »Kaži, sinko, u čije ruke.« Irac ćuti za trenutak, zatim se naginje preko stola i šapne mu nešto na uvo. Komandant ustaje, prilazi Verskojlsu, prati ga do vrata i tapše ga po ramenu kao što se tapšu regruti i zanesenjaci. To je sve.

### *Poziv na putovanje*

Košmarnu noć između trideset i prvog maja i prvog juna (1937) Verskojls provodi kraj Morzea, šaljući stroge poruke na isturene položaje prema brdima Almeire. Noć je sparna i osvetljena raketa-ma koje daju predelu izgled nestvarnog. Pred svitanje, Verskojls predaje Morzea nekom mladom Baskijcu. Irac odlazi u šumu, na desetak koraka od radio-stanice, i, iscrpljen, leže u vlažnu travu, licem prema zemlji.

Budi ga štapski kurir. Verskojls pogleda prvo u nebo, zatim na svoj sat: nije spavao više od četrdeset minuta. Kurir mu predaje zapovest, tonom koji nije u skladu sa njegovim činom: u luci se na-

lazi brod na kojem ne funkcioniše radio; izvršiti popravku; po obavljenom poslu, izveštaj podneti pomoćniku komandanta; *Viva la Republica!* Verskojls hita u šator, uzima kožnu torbu sa alatom i odlazi sa kurirom prema luci. Na vratima carinarnice neko je tokom noći ispisao belom bojom koja se još sliva pobjedničku parolu: VIVA LA MUERTE. Na otvorenom moru, daleko od doka, nazire se kroz jutarnju izmaglicu silueta nekog broda. Kurir i mornari u čamcu kraj mola izmenjuju nepotrebne lozinke. Verskojls seda u čamac i ne osvrnuvši se prema obali.

### *Okovana vrata*

Naokolo plutaju nagorele daske, po svoj prilici ostaci nekog broda koji je tokom noći torpedovan u blizini obale. Verskojls posmatra pepeljasto more i to ga, po svoj prilici, seća prezrene i prezrenja dostojne Irske. (Ne možemo poverovati da u tom prezrenju nema i trunke nostalgije.) Njegovi saputnici ćute, zauzeti svojim teškim veslima. Dospevaju ubrzo u blizinu broda i Verskojls primećuje da ih prate sa gornje palube: kormilar je dodao dalekozor kapetanu.

Evo nekih tehničkih pojedinosti, možda nevažnih za dalji tok priče: to je stari drveni parobrod od nekih petsto tona i zvanično prevozi antracit za francusku luku Ruan. Bakarni delovi — rukohvati, zavrtnji, kvake, prozorski okviri — skoro su zeleni od patine, a brodska zastava, prekrivena ugljenom prašinom, teško se može identifikovati.

Kada se Verskojls popeo uz klizave brodske stepenice od užadi, praćen dvojicom mornara sa čamca

(jedan mu je uzeo iz ruke kožnu torbu kako bi se gost lakše popeo), na palubi više nije bilo nikog. Ona ga dva mornara odvedoše u jednu prostoriju u potpalublju. Prostorija je prazna a vrata okovana onom istom bronzom bez sjaja. Verskojls čuje kako se ključ okreće u bravi. U istom času shvata da brod isplovljuje; kao što shvata, pre s besom nego s užasom, da je uleteo u klopku, naivno kao kakav žuto-kljunac.

Putovanje je potrajalo osam dana. Tih osam dana i noći Verskojls je proveo u potpalublju, u tesnoj kabini kraj mašinskog odeljenja, gde je za-  
glušna buka mašina sakatila, kao žrvanj, tok njegovi-  
vih misli i njegova sna. U nekom čudnom pomirenju  
sa sudbinom (sasvim prividnom, videćemo) on nije  
udarao pesnicom u vrata, nije dozivao u pomoć.  
Nije izgleda čak ni pomišljao na bekstvo, uostalom  
uzaludno. Umivao se ujutro nad limenim lavaboom  
bez ogledala, pogledao bi hranu koju su mu tri puta  
na dan dodavali kroz okrugli prozor na okovanim  
vratima (haringe, lososi, crni hleb), zatim bi, ne oku-  
sivši ništa sem vode, ponovo legao na tvrdi mor-  
narski krevet bez posteljine. Zurio je kroz prozor  
kabine u jednoliko talasanje pučine.

Trećeg dana, Verskojls se budi iz košmarnog  
sna: na uskoj klupi nasuprot njegovom ležaju sede  
dva čoveka i ćutke ga posmatraju. Verskojls se na-  
glo uspravlja.

### *Saputnici*

Plavih očiju i zdravih, belih zuba, saputnici se  
smeše Verskojlsu prijateljski. Sa nekom neprirod-  
nom učtivošću (neprirodnom za mesto i trenutak),

i oni naglo ustaju i izgovaraju svoja imena uz lako klimanje glave. Verskojlsu, koji se takođe predstavi, slogovi njegovog sopstvenog imena odjednom se učiniše sasvim nepoznatim i tuđim.

Sledećih pet dana tri su čoveka provela u tesnoj i vreloj kabini iza okovanih vrata u strašnoj hazardnoj igri nalik na poker u troje u kojem se gubitak plaća životom. Prekidajući diskusiju samo da bi podelili na brzinu parče sasušene haringe (četvrtog dana putovanja i Verskojls je počeo da jede) ili da bi osvežili osušena usta i odmorili se od sopstvenog nadvikivanja (i tada bi nesnosna buka mašina postajala samo naličje tišine), tri su čoveka govorila o pravdi, o slobodi, o proletarijatu, o ciljevima revolucije, zapenjeno dokazivali svoja uverenja, kao da su namerno izabrali tu polumračnu prostoriju broda u međunarodnim vodama kao jedini mogući objektivan i neutralan teren za ovu strašnu igru argumenata, strasti, uverenja i fanatizma. Neobrijani i znojavi, zavrnutih rukava i ispošćeni, raspravu su prekinuli samo jednom: kada su, petog dana putovanja, dva posetioca, (za koje znamo, pored njihovih imena, još samo toliko da su imali oko dvadeset godina i da nisu bili članovi posade broda) ostavili Verskojlsa nekoliko sati nasamo. Za to vreme Irac je čuo, kroz zaglušnu buku mašina, kako sa palube dopiru zvuci nekog fokstrota, koji mu se učini poznatim. Pred ponoć muzika je naglo zamrla i posetioci se vratili, podnapiti. Saopštiše Verskojlsu da je na brodu slavlje: na osnovu kablograma koji je radiotelegrafista primio tog istog popodneva, brod *Vitebsk* je promenio ime u *Ordžonikidze*. Ponudiše ga votkom. Ovaj odbi ponudu, u strahu da



ne bude otrovan. Mladići to shvatiše i ispiše votku smejući se Irčevom nepoverenju.

Iznenadni i neočekivani prestanak buke mašina naglo je prekinuo razgovor u kabini, kao da je taj ubitačan ritam bio ritualna pratnja koja je sve dotle davala snagu i polet njihovim mislima i njihovim argumentima. Sada su ćutali, sasvim zanemeli, i osluškivali pljuskanje talasa o bokove broda, bat koraka po palubi i dugo klizanje teških lanaca. Bila je prošla ponoć kada su se otključala vrata kabine i kada su tri čoveka napustila svoje boravište puno opušaka i ribljih kostiju.

### *Lisice*

*Vitebsk-Ordžonikidze* bio se usidrio na pučini, devet milja od Lenjingrada. Iz snopa dalekih svetiljki na obali, uskoro poče jedna da se izdvaja i da se uvećava, a vetar donese, kao prethodnicu, buku snažnih motora čamca koji se bližio brodu. Tri čoveka u uniformi, jedan u činu kapetana i dva bez oznake čina, priđoše *Verskojlsu* i uperiše u njega svoje revolvare. *Verskojls* podiže ruke. Oni ga pretresoše, zatim mu vezaše uže oko struka. *Verskojls* poslušno siđe niz stepenice od užadi i zauze mesto u motornom čamcu, gde ga privezaše lisicama za bakarni naslon sedišta. Posmatrao je avetinjsku siluetu broda osvetljenog snopom reflektora. Video je kako niz stepenice od užadi spuštaju, sa konopcem vezanim oko struka, i njegova dva saputnika. Uskoro su sva trojica sedela jedan kraj drugog, vezani lisicama za polugu sedišta.

## Pravedna presuda

Ostaće po svoj prilici tajna za istraživače savremenih ideja pravi ishod one bitke rečima i argumentima koju su tokom šest dana i noći vodili Irac Gould Verskojls i njegova dva saputnika. Kao što će ostati tajna, psihološka i pravno krajnje zanimljiva, da li je moguće da čovek, pritešnjen strahom i očajanjem, bude u stanju da snagu svojih dokaza i svog iskustva izoštri do te mere da bez spoljnog pritiska, bez primene sile i torture, poljulja u svesti druga dva čoveka sve ono što je u njih ugrađivano tokom dugog niza godina, vaspitanjem, lektinom, navikom i dresurom. Jer možda i ne treba smatrati sasvim proizvoljnom odluku sudskog veća koje je, po nekoj višoj pravdi, izreklo istu strogu osudu (osam godina zatvora) svakom od trojice učesnika duge igre ubeđivanja. Jer ako i poverujemo da su ona dvojica (Vjačeslav Ismailovič Žamoida i Konstantin Mihailovič Šadrov, tako su se zvali) uspeli da u teškoj i iscrpljujućoj ideološkoj polemici poljuljaju izvesne sumnje koje su se javile u glavi republikanca Verskojlsa (sumnje koje su mogle imati dalekosežne posledice), postojala je i sasvim opravdana bojazan da su i oni sami pretrpeli pri tom pogubni uticaj izvesnih protivdokaza: iz nemilosrdne bitke ravnopravnih protivnika, kao iz krvave borbe petlova, niko ne izlazi neoštećen, bez obzira na to kome će pripasti tašta slava pobednika.\*

*\* Za vreme istrage, Verskojls će tvrdoglavo poricati da je onog kobnog dana, prilikom raporta, došapnuo komandantu bataljona da šifrovane poruke dospevaju u Moskvu; on tada još nije mogao znati da je pred istražiteljem stajao izveštaj zamenika komandanta u kojem su Verskojls-*

## Finale

Tragove dvojice Verskojsovih pratilaca gubimo u Murmansku, na obali Barentsovog mora, gde su jedno vreme, tokom strašne zime 1942, ležali u istom odeljenju logorske ambulante, poluslepi i iscrpljeni od skorbuta: zubi im behu poispadali i ličili su na starce.

Gould Verskojls je umoren novembra 1945, u Karagandi, posle neuspelog pokušaja bekstva. Njegov zaleđeni goli leš, vezan žicom, okrenut naglavce, bio je izložen pred logorskim ulazom kao opomena onima koji su sanjali nemoguće.

## Post scriptum

U spomen-knjizi pod naslovom *Ireland to Spain*, koju je izdala dablinska federacija veterana, ime Goulda Verskojlsa pogrešno je zavedeno među stotina irskih republikanaca palih u bici kod Brunete. Tako je Verskojls doživeo nemilu slavu da bude proglašen mrtvim nekih osam godina pre svoje stvarne smrti. Čuvena bitka kod Brunete, u kojoj se hrabro borio bataljon Linkoln, odigrala se u noći između osmog i devetog jula 1938. godine.

*sove reči, koje su sadržavale opasnu i svetogrđnu sumnju »da sovjetska tajna policija nastoji dograbiti komandne položaje u Republikanskoj armiji« bile ponovljene doslovce. Jedan kratak susret sa samim pomoćnikom komandanta — Čeljustnikovim — na tranzitnoj stanici u Karagandi, rasvetliće mu tu tajnu: komandant je saopštio svom pomoćniku Verskojlsovu poverljivu izjavu kao da je reč o nekom dobrom vicu.*

## MEHANIČKI LAVOVI

*Hommage à André Gide*

*Ljudina*

Jedina istorijska ličnost u ovoj priči, Eduar Erio, vođa francuskih radikala, predsednik komisije inostranih poslova, gradonačelnik Liona, narodni poslanik, muzikolog itd., zauzeće ovde možda nedovoljno značajno mesto. Ne stoga, kažimo to odmah, što je od manjeg značaja za tok same priče od one druge osobe koja se ovde pojavljuje, neistorijske ali i ne manje stvarne, nego naprosto zato što o istorijskim ličnostima postoje i druga dokumenta. Ne zaboravimo: Eduar Erio bio je i sam pisac i memorijalista\*, političar od velikog ugleda, čija se biografija može naći u svakoj iole pristojnijoj enciklopediji.

Jedno svedočanstvo daje ovakav opis Erioa: »Krupan, snažan, širokih ramena, ćoškaste glave pokrivena gustom čekinjastom kosom, lica kao kosirom istesana i presečena kratkim gustim brcima, taj je čovek odavao utisak velike snage. Njegov glas, divan već po sebi, prilagođen najtananim zasenčenjima i najmodularnijim akcentima, lako je domi-

---

\* *Mme Récamier et ses amis; La Russie nouvelle; Pourquoi je suis radical socialiste; Lyon n'est plus; Forêt normande; Jadis; Souvenirs; Vie de Beethoven etc.*

nirao nad svakim metežom. Znao je njime da vlada majstorski, kao što je znao da vlada majstorski i izrazom svoga lica«. Isto svedočanstvo daje ovakav opis njegovog karaktera: »Bio je to pravi spektakl videti ga za govornicom gde prelazi s ozbiljnog na šaljiv ton, od poverljivog do jerihonskog objavljivanja nekog principa. A pojavi li se neko ko mu protivureči, on prihvata taj mali izazov i, dok taj drugi razlaže svoj stav, jedan se širok osmeh razliva po licu Eduara Erioa — preuranjeni predznak jedne sverazarajuće primedbe koja će netom izazvati buru smeha ili aplauza a na sveopštu konfuziju sagovornika uhvaćenog u stupicu. Taj je osmeh, istina, nestajao čim bi kritika bila izrečena uvredljivim tonom. Takvi bi ga napadi dovodili do besa i izazivali u njemu žestoku reakciju, utoliko pre što je on uvek bio na oprezi — osetljivost koju su mnogi proglašavali sujetom«.\*

### *Onaj drugi*

O drugom važnom učesniku ove priče, A. L. Čeljustnikovu, znamo pouzdanije samo toliko da je imao oko četrdeset godina, da je bio visokog rasta, malo pogrbljen, plavokos, da je bio brbljiv, hvalisavac i ženskar i, do skora, urednik ukrajinskog lista *Nova zora*. Igrao je odlično poker i ajnc i znao je da svira na harmonici polke i častuške. Ostala svedočanstva o njemu jako su protivurečna, pa stoga možda i nevažna. No ja ih zapisujem, iako neki izvori navode na opravdanu sumnju: da je bio politički komesar u španskom građanskom ratu i da se

---

\* *André Ballit, Le Monde od 28. marta 1957.*

istakao u konjičkom puku u borbama kod Barcelone; da je jedne noći spavao sa dve bolničarke iako pod malaričnom visokom temperaturom; da je nekog Irca, osumnjičenog za sabotazu, prevarom doveo na sovjetski teretni brod *Ordžonikidze* a pod izgovorom da treba na brodu da se popravi radio-primopredajnik; da je (uostalom) lično poznao Ordžonikidze; da je tokom tri godine bio ljubavnik žene jedne vrlo-vrlo poznate ličnosti (i da je upravo zbog toga dospao u logor); da je u školskoj amaterskoj družini u Voronježu igrao Arkadija u komadu Ostrovskog *Šuma*.

Ukoliko navedena svedočanstva odišu izvesnom sumnjom i nepouzdanošću, pogotovu ova poslednja, jedna od Čeljustnikovih priča, ona koja se odnosi na Erioa, makoliko izgledala na prvi pogled kao plod fantazije, vredna je da se zabeleži. I ja to činim ovde dakle zato što u njenu verodostojnost teško može da se posumnja; najzad, sve govori u prilog tome da su izvesne Čeljustnikovljeve priče, makoliko neobične, ipak zasnovane na stvarnim događajima. A kao najpouzdaniji dokaz može da nam posluži činjenica da je priču koja sledi potvrdio na izvestan način sâm Eduar Erio, jedna blistava inteligencija («une intelligence rayonnante»), kako je s pravom rekao za njega Daladje. Ispričaću dakle taj davni susret između Čeljustnikova i Erioa onako kako znam i umem, oslobodivši se začas strašne mòre dokumenata koji zatrpavaju priču, a sumnjičavog i radoznalog čitaoca upućujem na navedenu bibliografiju gde će naći potrebne dokaze. (Možda je bilo pametnije da sam se opredelio za neki drugi oblik saopštavanja, esej ili studiju, gde bih sva ova dokumenta mogao da upotrebim na uobičajeni na-

čin. Ali dve me stvari sprečavaju u tome: nepogodnost da se živa, usmena svedočenja pouzdanih ljudi navode kao dokumentacija; a kao drugo: nisam mogao da se lišim zadovoljstva pripovedanja koje daje piscu varljivu ideju da stvara svet i, dakle, kako se to veli, da ga menja.)

### *Telefon i revolver*

Te studene novembarske noći hiljadu devetsto trideset i četvrte godine, Čeljustnikov, spoljni saradnik lokalnog lista, zadužen za pitanja kulture i borbe protiv religije, spavao je, go kao od majke, u velikom plemićkom krevetu u toploj sobi na trećem spratu u ulici Jegorovka. Njegove sjajne čizme malinove boje bile su uredno naslonjene na krevet, dok su mu odeća i rublje bili razbacani svuda po sobi i izmešani, u neredu (znak strasne hitnje) sa svilenim ženskim rubljem. U sobi se osećao topli vonj znoja, votke i kolonjske vode.

Čeljustnikov je sanjao (ako mu je verovati) kako treba da izađe na scenu i da odigra neku ulogu, po svoj prilici Arkadija iz *Šume*, ali kako ne može da nađe nigde svoju odeću. Užasnut (u snu), čuje kako zvoni zvono kojim ga pozivaju na scenu, ali on stoji na mestu kao skamenjen, sedi zapravo, go i dlakav, nemoćan da pokrene udove. Odjednom kao da se sve to zbiva na pozornici, zavesa je dignuta, kroz bleštavu svetlost bočnih reflektora koji ga osvetljavaju i drže u unakrsnoj vatri svojih snopova, nazire gledaoce, gore na balkonu i dole u parteru, njihove glave ozarene ljubičastim oreolom. U prvom redu čini mu se razaznaje članove Pokrajinskog komiteta, a među njima jasno razabira i svetlu ćelu

druga M., glavnog urednika *Nove zore*, koji se zace-  
nio od smeha i koji mu dobacuje nešto podrugljivo  
i uvredljivo, nešto što se odnosi na njegovu (Čeljust-  
nikovljevu) muškost. A zvonce iz šminkernice jed-  
nako zvoni, sve upornije i sve jače, pa se Čeljustni-  
kovu čini (u snu) da je to zapravo požarno zvono,  
da su se po svoj prilici upalile zavese i da će istog  
ovog časa doći do opšte bežanije i panike, a on će  
ostati tu, na sceni, go kao od majke, i nepokretan,  
izložen milosti plamena. Desna mu se ruka naglo  
oslobađa začaranosti i, na granici sna i budnosti,  
on je nagonski pruža prema revolveru koji, po sta-  
roj dobroj navici, drži pod jastukom. Čeljustnikov  
pali svetlo na noćnom ormaru i pri tom obara čašu  
s votkom. U magnovenju shvata da su sada čizme  
važnije od nagana, hitro uskače u njih kao u sedlo.  
Žena glavnog urednika *Nove zore* meškolji se u snu,  
zatim, probuđena i sama zvonjavom, otvara svoje  
lepe, tek malo podbuhle azijske oči. Telefon je  
odjednom začutao i njima laknu. Nastaje mučno  
dogovaranje, polušapatom. Nastasja Fedotjevna M.,  
zbunjena i preplašena, pokušava da navuče prsluk  
koji joj je dobacio sa gomile Čeljustnikov. U tom  
telefon počinje ponovo da zvrji. »Ustani«, kaže Če-  
ljustnikov u istom času kada stavlja revolver za  
pojas. Nastasja Fedotjevna gleda ga užasnuto. Če-  
ljustnikov tada prilazi usplahirenoj ženi, poljubi je  
između bujnih grudi i kaže joj: »Podigni slušalicu«.  
Žena ustaje, Čeljustnikov je ogrće svojim kožnim  
kaputom, kavaljerski. Odmah zatim čuje ženin glas:  
»Koga? Čeljustnikova?« (Muškarac stavlja prst na  
usta.) »Pojma nemam«. (Pauza). Zatim žena spušta  
slušalicu, u kojoj se čulo naglo prekidanje veze, i  
stropoštava se u fotelju. »Iz Rajkoma«. (Pauza).  
»Kažu da je hitno«.



Pre nego što se vratio u svoj hladni stan na Sokolovskom prospektu, Čeljustnikov se dugo motao po zavejanim ulicama. Išao je zaobilaznim putem, uz Dnjepar, tako da mu je bio potreban čitav sat da stigne kući. Skinuo je kožni kaput, nalio čašu votke i upalio radio. Nije prošlo ni pet minuta, telefon je zazvonio. Pustio je da zvoni tri puta, a onda podiže slušalicu. Na trenutak je odglumio da je iznenađen ovim kasnim pozivom (već je bilo prošlo dva), a onda reče da će, kad je već stvar hitna, stići najdalje za pola sata. Samo da se obuče, jer se upravo bio skinuo. U redu, odgovaraju mu, poslaće po njega kola, stvar je hitna. Drug Pjasnikov će mu sve objasniti usmeno.

Drug Pjasnikov, sekretar Rajkoma, prešao je na stvar bez okolišenja: sutra oko jedanaest pre podne stiže u Kijev građanin Eduar Erio, vođa francuskih radnika. Čeljustnikov reče da je čitao u novinama o njegovom dolasku u Moskvu, ali da nije znao da će posetiti i Kijev. Pjasnikov ga onda upita da li zna on, Čeljustnikov, od kolike je važnosti poseta jednog takvog čoveka. Ovaj reče da zna (mada mu nije bilo baš najjasnije u čemu je značaj te posete i kakvu on ima u svemu tome ulogu). Kao da je shvatio Čeljustnikovljevu neupućenost, Pjasnikov mu poče objašnjavati: građanin Erio, uprkos svojim simpatijama, gaji izvesne tipično buržoaske sumnje prema tekovinama revolucije. Naveo je mnoge pojedinosti iz života i rada Eduara Erioa, naglasio njegovo sitnoburžoasko poreklo, citirao mnoge njegove stavove, naveo njegovu ljubav prema klasičnoj muzici i prema naprednim pokretima u svetu

i naglasio ulogu koju je odigrao u priznavanju zemlje boljševika (tako je rekao: *stran boljševikov*) od strane Francuske. Najzad Pjasnikov izvadi iz fioke pisaćeg stola jednu fasciklu i poče da je lista. »Evo«, reče, »na primer ovo. Citiram: *Nemogućno je čak i jednom nereligioznom Francuzu* (kao što vidite, Erio se oslobodio religioznih predrasuda... ako mu je verovati), *čak i jednom nereligioznom Francuzu, da ne digne svoj glas protiv proganjanja sveštenika*; (drug Pjasnikov tu ponovo zastade i podiže pogled na Čeljustnikova: »Razumete?« Čeljustnikov kimnu glavom, a Pjasnikov dodade: »Za njih su sveštenici još uvek neka vrsta svetih krava, kao kod naših mužika... ondašnjih, naravno«), *jer i to predstavlja takođe atak na slobodu mišljenja. Atak uostalom sasvim nepotreban... I tako dalje, i tako dalje*«, reče Pjasnikov i zaklopi fasciklu. »Mislim da vam je sad sve jasno?« — »Da«, reče Čeljustnikov i nali sebi čašu vode. Ostao je u kabinetu druga Pjasnikova do četiri ujutro. A već u sedam bio je na nogama. Do dolaska voza ostalo mu je bilo ravno četiri sata.

### *Sati i minuti*

To značajno jutro u životu A. L. Čeljustnikova odvijalo se, sat po sat, ovako: u sedam, buđenje, telefonom. Čeljustnikov ispija naše srca čašu votke, umiva se u hladnoj vodi, go do pojasa. Oblači se, glanca čizme. Za doručak prži jaja na primusu, jede ih s kiselim krastavcima. U sedam i dvadeset telefonira u Rajkom. Drug Pjasnikov govori preko zalogaja, izvinjavajući se: nije napuštao kancelariju

cele noći, odremao je malo u fotelji, za stolom; pita Čeljstnikova da li se oseća dobro; zakazao mu je, veli, sastanak sa Avramom Romaničem, šminkerom, u foajeu pozorišta (ulaz za glumce) za četiri posle podne; neka bude tačan. U sedam i dvadesetpet telefonira Nastasji Fedotjevnoj. Posle duge pauze (oddo već trube kola poslata iz Rajkoma), čuje usplahireni glas žene glavnog urednika *Nove zore*. Ona ne može nikako da shvati kako su mogli, sinoć, da ga traže kod nje. Ona je očajna. Ako M. (to jest njen muž) dozna za stvar, ona će se otrovati. Ona neće moći podneti tu sramotu. Da, da, otrovati; mišomorom. Čeljstnikov jedva uspeva da kroz bujicu njenih reči, tepanja, jecaja i šaputanja proturi koju reč utehe: neka ona ništa ne brine, sve je to slučajnost, on će joj već stvar objasniti, ali sad mora hitno da krene, dole ga čekaju kola. A na mišomor i da ne pomišlja . . . U sedam i po sêda u crni automobil koji ga čeka pred kućom; nešto pre četvrt do osam stiže u Rajkom. Drug Pjasnikov ima podnadule crvene oči; ispijaju po jednu votku, zatim se dogovaraju i telefoniraju od osam do devet i po, iz dve kancelarije, kako ne bi smetali jedan drugom. U devet i po drug Pjasnikov, čije su oči kao u zeca, pritiska jedno od dugmadi na velikom pisaćem stolu od orahovine i čistačica unosi čaj na poslužavniku. Dugo srću vreli čaj, bez reči, smešeci se jedan drugom, kao ljudi koji su obavili težak i odgovoran posao. U deset sati odlaze na stanicu i proveravaju obezbeđenje. Drug Pjasnikov zahteva da se skine transparent sa natpisom *Religija je opijum za narod* i da se zameni na brzu ruku jednim drugim, sa pomalo metafizičkim prizvukom: *Živelo sunce, dole noć*. Tačno u jedanaest, kada voz sa visokim gostom

ulazi na peron, Čeljstnikov se odvaja iz odbora za doček i staje sa strane među oficire iz obezbeđenja, koji, u civilu i sa prtljagom, predstavljaju slučajne i radoznale putnike koji spontanim aplauzom dočekuju prijateljskog gosta iz Francuske. Pošto je jednim hitrim pogledom osmotrio Erioa (učinio mu se nekako beznačajnim, valjda zbog beretke), Čeljstnikov izađe na sporedni izlaz i hitro se odveze kolima.

Kada je stigao pred Sofijski sabor bilo je tačno dvanaest sati.

### *Prošlost*

Katedrala Svete Sofije izgrađena je kao mutna uspomena na slavne dane Vladimira, Jaroslava i Izjaslava. Ona je samo daleki model korsunskog manastira, nazvanog tako po »svetom gradu« Kersonu ili Korsunu. Hronika učenog Nestora beleži da je već knez Vladimir doneo iz Korsuna, grada svog krštenja, ikone i statue crkvene kao i »četiri bronzana konja«.\* Ali između tog prvog kamena za temelje crkve što ga je postavio blaženopočivši Vladimir i istorije Svete Sofije protećiće još mnogo vode, krvi i leševa slavnim Dnjeprom. Stara će se slovenska božanstva još dugo opirati slavnom kaprisu kijevskog princa koji prihvata jednobožачku veru hrišćansku, a paganski će se ruski narod boriti sa

\* »Četyre koni mediani«. Po svoj prilici trebalo bi ovo čitati, kako tvrde neki stručnjaci, »četiri ikoni mediani«. Mi u ovoj leksičkoj dvojnosti vidimo u prvom redu primer sudara i prožimanja dva idolopoklonstva: paganskog i hrišćanskog.

paganskom surovošću protiv »sinova Dag-Boga« i još će dugo puštati svoje ubojne strele i koplja niz vetrove, »decu Striboga«. Surovost pravovernih nije međutim manje surova od paganske surovosti, a fanatizam verujućih u tiraniju jednog boga mnogo je žešći i efikasniji.

Slavni Kijev, majka ruskih gradova, imaće početkom jedanaestog veka oko četiri stotine crkava i, po kazivanju Djetmara od Merzeburga, biće »rivalom Konstantinopolja i najlepšim biserom Vizantije«. Privolevši se tako vizantijskom carstvu i veri, Rusija će, kroz pravoslavlje, pristupiti jednoj drevnoj i rafinovanoj civilizaciji, ali će zbog svoje šizme i odricanja od rimske vlasti biti ostavljena na milost i nemilost mongolskih osvajača i neće moći da računa na zaštitu Evrope. Ova šizma dovešće pak do izolacije ruskog pravoslavlja od Zapada; crkve će se graditi na znoju i kostima mužika, ne znajući za visoki zamah gotskih tornjeva, a u domenu osećanja Rusija neće biti zahvaćena viteštvom i »tući će svoje žene kao da kult dame nikad nije postojao«.

Sve je to manje-više ispisano na zidinama i freskama Kijevo-Sofijskog sabora. Ostalo su samo istorijske datosti od manjeg značaja: osnovao ga je Jaroslav Silni (1037), u večni spomen dana kada je odneo pobedu nad paganskim Pečenjezima. A da majka svih ruskih gradova, Kijev, ne bi imao šta da zavidi Konstantinopolju, on naredi da se uz portal crkve sagrađe velelepna Zlatna Vrata. Slava je ta bila kratkog veka. Mongolske su horde, pokujavši iz stepe (1240), sravnile slavni grad Kijev sa zemljom. Ali Sveta Sofija već je bila ruina: hiljadu dvesto četrdesete srušili su se njeni svodovi, u isto vreme kada i svodovi crkve zvane Desjatnaja, po-

bivši na stotine Kijevljana koji se behu u njih sklonili kako bi izbegli surovi masakr koji im behu spremili Mongoli. U svom *Opisu Ukrajine*, objavljenom u Ruanu 1651, gospar od Boplana, normanski plemić u službi poljskog kralja, beleži reči nalik na epitaf: »od svih kijevskih crkava ostadoše samo dve za spomen naraštajima; a ostale su samo žalosne ruine: reliquiae reliquiarum«.

Najčuveniji mozaik ove crkve, *Bogorodica koja blagosilja*, bejaše slavljena od Kijevljana pod nazivom »nerušimaja stená«, nerazrušivi zid — daleka aluzija na dvanaesti stih Himne akatista. Legenda međutim opravdava taj naziv na drugi način: prilikom rušenja crkve, svi zidovi se behu oburvali, osim apside, koja je ostala neoštećena blagodareći Devici-matroni u mozaiku.

### *Cirkus u božjoj kući*

Makoliko se na prvi pogled činilo da je izvan osnovnog toka naše priče (videćemo, uostalom, da je to udaljavanje sasvim prividno), ne možemo da ne spomenemo na ovom mestu one čudnovate freske koje ukrašavaju zidove kružnih stepeništa što vode na gornji sprat, odakle su prinčevi i boljari, njihovi gosti, mogli da prisustvuju bogoslužjenju ne izlazeći iz dvora. Te su freske otkrivene ispod svežeg sloja 1843, ali zbog hitnje i radoznalosti, majke otkrića i sagrađenja, restauracija je bila obavljena krajnje aljkavo: staroj patini, sjaju zlata i odežde, bejaše dodat skorojevički sjaj bogatstva i raskoši boljarske. Ali izvan ovoga, prizori bejahu ostali netaknuti: pod modrim podnebljem Bizanta, hipodrom

i cirkus, a u prvom planu, u počasnoj loži, imperator i imperatorka okruženi svojom svitom; konjušari iščekuju iza barijere da puste svoje propete ate u arenu; ratnici tvrda lica, naoružani kopljima, praćeni gomilom kerova, progone divlje zveri; pelivani i glumci izvode svoje veštine na pozornici pod vedrim nebom; mišićavi atleta drži u ruci dugačku motku po kojoj se, vešto poput majmuna, pentra jedan akrobata; gladijator naoružan sekirom ustremkuje se na ukrotitelja sa medveđom glavom.

Knjiga Konstantina Porfirogeneta koja govori o Ceremonijama na vizantijskom dvoru, daje nam, u poglavlju pod naslovom *Gotske igre*, smisao ovog poslednjeg prikazanja: »Zabave zvane Ludus gothicus održavaju se, po Volji Njegove Carske Milosti, svakog osmog dana posle praznika rođenija i tom se prilikom zvanice Nj. C. Milosti prerušavaju u Gote, stavljajući na sebe obrazine i glave raznih surovih životinja«.

Toliko o prošlosti.

### *Pivara*

Sad Kijevski Sofijski Sabor pod svojim visokim svodovima zaklanja deo pivare *Spartak*, sušaru i stovarište. Ogromne dvadesetotonske cisterne, stavljene na nogare od greda, raspoređene su duž zidina, a teške gvozdene bačve raštrkane su svuda između stubova, do same apside. Sušara je na dva sprata, sa drvenim rešetkama od visine prozora do arkada. (Stalna temperatura od 11° Celzijusa izvanredno je pogodna za klijanje korisnih bakterija koje daju pivu specifičnu aromu.) Kroz jedan od bočnih pro-

zora koji je skinut, prolaze aluminijumske cevi, povijene kao sulundari, i vezuju sušaru sa flotacijom koja se nalazi u velikoj prizemnoj baraci na nekih sto metara od crkve. Skele i merdevine spajaju rešetke, cevi i cisterne, a nakisli miris hmelja i slâda unosi među drevne zidine miris beskrajnih stepa posle kiše. Freske i oltar prekriveni su (na osnovu jednog skorašnjeg dekreta) dugim jutanim kulisama koje su spuštene niz zidove poput sivih barjaka. Na mestu gde je nekada stajala (tačnije rečeno gde i sada stoji, pod sivom koprenom) Prečista, »začuđena iznenadnom pojavom Arhangela«, sada je okačen portret Oca Naroda u teškom pozlaćenom okviru: rad akademskog slikara Sokolova, zaslužnog umetnika. Kroz snežnu vejavicu probija se starica iz gomile i pokušava da poljubi ruku Blaženog, da je poljubi onako mužički, narodski. Ovaj se smeši starici i stavlja joj ruku na rame, očinski. Vojnici, radnici i deca gledaju taj prizor zadivljenim pogledima. Ispod portreta, na istom zidu, gde se između jute nazire mutna svetlost dvaju prozora — zidne novine i grafikoni. Čeljustnikov, onako »mamuran i ošamućen mirisom hmelja, posmatra grafikon proizvodnje, kao da posmatra, u groznici, sopstvenu temperaturnu listu.

### *Ponovna restauracija*

I. V. Braginski, »učesnik revolucije, seljački sin, boljševik«, glavni inženjer pogona, skida kačket, češe se po glavi, okreće hartiju u ruci i čita je valjda već po treći put, bez reči. Čeljustnikov za to vreme razgleda unutrašnjost crkve, diže glavu prema viso-



kim svodovima, zaviruje iza skela, odmerava u sebi težinu kazana i cisterni, kalkuliše mrdajući suvim usnama. Ovi ga visoki islikani svodovi podsećaju na malu drvenu crkvu u njegovom rodnom selu kada je, nekad davno, sa svojim roditeljima odlazio na bogoslužnja i slušao mrmljanje popova i pevanje pastve: »uspomena daleka i nestvarna, koja je bila zamrla u njemu, novom čoveku s novim pogledima na život. O onom što se dalje zbilo toga dana u Sofijskom saboru, imamo svedočanstvo samog Čeljustnikova: »Ivan Vasiljevič, učesnik revolucije, seljački sin, boljševik, utrošio nam je dva sata dragocenog vremena na uzaludno naklapanje i ubeđivanje. Smatrajući da je ispunjenje mesečne norme u proizvodnji piva važnije od crkvenih prikazanja, zgužvao je naredbu Narkoma i bacio mi je u lice. Uprkos saznanju da vreme neumitno prolazi, ja sam pokušao da ga urazumim i da mu objasnim da je u opštem interesu da se crkva osposobi za bogoslužnje. Najzad sam ga, nemoćan pred njegovom tvrdoglavošću, odveo u kancelariju i u četiri oka mu poverio tajnu, ne pominjući ime zvanice. Ni taj argument nije mu bio dovoljan, kao ni nekoliko telefonskih poziva koje sam sa poljskog telefona u njegovoj kancelariji obavio sa rukovodećim ljudima. Najzad sam morao da potegnem poslednji argument: uperio sam u njega svoj nagan. (...) Sto dvadeset zatvorenika dovedenih iz obližnjeg oblasnog logora pod mojim su ličnim rukovodstvom izvršili ponovnu restauraciju crkve tokom nepuna četiri sata. Jedan smo deo sušare prislonili uz zid i zakamuflirali jutanim pokrivačima i šatorskim krilom koje smo prebacili preko skela kao da je u pitanju stvarna restauracija istočnog zida. Bačve i cisterne izneli smo

i otkotrljali na balvanima (samo ljudskom snagom i bez ikakve tehnike) u dvorište barake gde se nalazila flotacija . . . U petnaest do četiri seo sam u kola i tačno u zakazano vreme bio sam u foajeu pozorišta, gde me već čekao Avram Romanič.«

### *Brada i kamilavka*

Navodimo i dalje svedočanstvo Čeljustnikova: »Drug Pjasnikov mu je (to jest Avramu Romaniču) bio sve objasnio i čak mu je, kako mi je kasnije rekao, podneo na potpis izjavu kojom se ovaj obavezuje da će ćutati o svemu kao o državnoj tajni. To je očigledno delovalo: ruke Avrama Romaniča drhtale su dok mi je nameštao bradu. Mantiju sa ljubičastim pojašom i kamilavku pozajmili smo na revers iz fundusa pozorišta, a u pismu upravi naveli smo da su nam te stvari potrebne za članove agitbrigade koja se sprema da daje po selima i radnim kolektivima predstave antireligiozne sadržine. Avram Romanič se, dakle, nije više raspitivao i sav se bio predao poslu; čak su mu uskoro i ruke prestale da drhte. Nema šta, bio je to čovek svoga posla! Ne samo što je napravio od mene pravog pravcatog protojereja, nego mi je čak, po sopstvenoj inicijativi, stavio i lažan trbuh. »Kad ste videli, rekao je, kad ste videli, građanine Čeljustnikov, mršavog protu?« s čime sam se ja složio. I bez obzira na sve što se kasnije dogodilo s njim (o čemu ovde nemam nameru da govorim), tvrdim da je Avram Romanič zaslužan za celu stvar skoro u istoj onolikoj meri koliko i ja sâm: dao mi je nekoliko dragocenih saveta koji su mi, bez obzira na činjenicu

što sam već imao izvesno scensko iskustvo, bili od ogromnog značaja. »Građanine Čeljustnikov«, rekao mi je već sasvim zaboravivši na strah i ponesen svojim poslom, »nemojte ni na trenutak da smetnete s uma: brada, pogotovu ovakva brada, ne nosi se glavom, nego bustom, poprsjem. Stoga morate, sada odmah, za ovo kratko vreme, da uskladite pokret glave i tela«. Čak mi je dao i nekoliko vrlo korisnih saveta što se tiče samog bogoslužjenja i pojanja — nauka koji je, bez sumnje, stekao u pozorištu. (A možda i u sinagogi, đavo bi ga znao.) »Kad vam ponestane reči, građanine Čeljustnikov, mrmljajte u basu. Mrmljajte što više, kao da se ljutite na pastvu. I prevrćite očima kao da proklinjete boga kome služite makar i privremeno. A što se tiče pojanja...« — »Nemamo sad za to vremena«, rekao sam mu. »Pojaćemo kasnije, Avrame Romaniču!«

### *Čizme malinove boje*

Čeljustnikov se zadržao u šminkernici nešto više od jednog sata; relativno kratko vreme kad se ima u vidu transformacija koju je doživeo. A. T. Kašalov, koga su svi zvali prosto Aljoša, šofer Rajkoma, onaj isti koji ga je dovezao, poljubio mu je ruku pri ulasku u kola. »To je bila neka vrsta generalne probe«, beleži Čeljustnikov, »i ona me sasvim oslobodila treme koju sam osetio u trenutku kada sam ostao bez nadzora i saveta Avrama Romaniča. U prvi mah sam pomislio da se Aljoša šali, ali sam se uskoro uverio da ljudskom lakoverju nema granica: da sam se bio pojavio sa carskom krunom na glavi, on bi, nema sumnje, pao ničice u sneg i blato. Biće

potrebno još mnogo vremena i truda«, dodaje Čeljustnikov, ne bez gorčine i samoljublja, »da se iz mužičke ruske duše iskorene tragovi mračne prošlosti i vekovne zaostalosti«.

(Kažimo odmah: Aleksej Timofejič nikad nije tokom svoje duge istrage priznao, ni pod najtežim mukama, da je toga dana bio namagarčen. Na suočenju sa Čeljustnikovim u islednikovoj kancelariji, nepun mesec dana posle tog događaja, on je tvrdo-glavo ostao pri svojoj tvrdnji da je zapravo hteo samo da se pošali sa građaninom Čeljustnikovim. Uprkos telesnoj iscrpljenosti i slomljenim rebrima, on je sa priličnom uverljivošću branio svoj stav: kako je mogao da veruje da u kola sêda protojerej, kada je u pozorište dovezao građanina Čeljustnikova? Na pitanje: da li je tačno da je onoga dana — 21. novembra 1934 — tobožnjem sveštenom licu, to jest drugu Čeljustnikovu, postavio pitanje »a šta sa građaninom Čeljustnikovim, treba li da ga čekamo?« Aljoša je odgovorio odrečno. Na pitanje: Da li je tačno da je tobožnjem sveštenom licu, to jest drugu Čeljustnikovu, rekao: »Uskoro će u Kijevu biti lakše sresti irvasa nego sveštenika«, odgovorio je takođe odrečno. Na pitanje: da li je tačno da ga je tobožnje svešteno lice, to jest drug Čeljustnikov, pitao izmenjenim glasom: »A šta će vama, sinko, sveštenici?« a da je on, A. T. Kašalov, odgovorio: »Za dušu pomolitsja grešnuju«, optuženi je odgovorio takođe odrečno.)

U pet i trideset crna se limuzina zaustavila kraj neosvetljenog crkvenog ulaza i protojerej-Čeljustnikov zadignu skute mantije i na trenutak blesnuše njegove sjajne čizme malinove boje. »Da li sad shvataš, *durák*«, reče Čeljustnikov Aljoši koji je buljio

zabezeknuto čas u njegovu bradu, čas u njegove čizme, »da li sad shvataš?«

### *Kadionica*

»Bogosluženje je počelo nekoliko minuta pre sedam«, beleži Čeljustnikov koji nam, uostalom, daje i detaljan tok celog ceremonijala. (No izvesna stvaralačka potreba da se živom dokumentu dodaju možda nepotrebne boje, zvuci i mirisi, to dekadentno sveto trojstvo modernih, ne dozvoljavaju mi da ne zamislim i ono čega u Čeljustnikovljevom tekstu nema: treperenje i pucketanje sveća u srebrnim čiracima donesenim iz riznice kijevskog muzeja — i tu se dokument ponovo upliće u našu zamišljenu sliku —; odsjaj plamena na avetinjskim licima svetaca, u lučnoj sferi apsida, na naborima dugog hitona Device-Matrone u mozaiku i na ljubičastom ogrtaču na kojem se ističu tri bela krsta; sjaj čađi i pozlate na oreolima i okvirima ikona, na crkvenim sasudama, putiru, kruni i kadionici, zanjihanoj u polumraku uz ciliktanje svojih lanaca, dok se miris tamjana, duša četinarâ, meša sa nakislim mirisom hmelja i slâda.) »Čim je uleteo drug Rilski«, nastavlja Čeljustnikov, »i počeo da se krsti, uzeo sam kadionicu i počeo njome da mašem iznad glava naše pastve. Pretvarao sam se da ne primećujem ulazak novih vernika, mada sam, kroz dim tamjana, jasno razabro u polumraku ćelu druga M. i čekinjastu kosu građanina Erioa. Tiho, na prstima, došli su do sredine crkve i tu su zastali. Trema koju sam osetio u času kada su ušli, namah me je napustila i, jednako mašući kadionicom, krenuh prema njima mrmljajući. Građanin Erio je imao ruke prekrštene

ali ne kao za molitvu, nego je držao jednu pesnicu u drugoj, u visini prepona, čvrsto stiskajući svoju baskijsku kapu. Kada sam ih pokadio, produžih još nekoliko koraka, zatim se osvrnuh: građanin Erio je gledao u plafon, zatim se nagnu prema svom prevodiocu, a ovaj prema drugu Pjasnikovu. Onda sam zamahnuo kadionicom prema Nastasji Fedotjevnoj koja kleknu i pognu glavu ubrađenu crnom maramom. Ne okrećući se, baci na mene jedan brz pogled pun ohrabrenja koji rasprši u meni i poslednje tragove treme. (Od njenog jutrošnjeg straha nije bilo ostalo ni senke na njenom licu.) Pored Nastasje Fedotjevne klečala je, ruku prekrštenih na molitvu, takođe zabrađena crnom maramom, Željma Čavčavadze, stari partijski radnik, supruga druga Pjasnikova, kao i njihova osamnaestogodišnja kći Hava, komsomolka. Osim jedne starice, čije lice nisam poznavao i čije prisustvo nisam mogao sebi da objasnim, sva su mi lica bila manje-više poznata: pored drugarice Alje, koja nam je jutros uslužila čaj u kancelariji druga Pjasnikova, tu su se nalazile još i urednice iz naše redakcije i sekretarice rajkoma, dok jedan deo ženskih lica, ona koja nisam poznavao, behu bez sumnje žene drugova iz čeke.\* Moram priznati: svi su bez izuzetka igrali svoju ulogu disciplinovano i predano. Pored pomenutih, evo i imena ostalih drugova, jer smatram, kao što rekoh, njihov udeo u ovoj stvari ništa manje značajnim od mog sopstvenog udela. (Sledi četrdeset imena, ponegde popraćениh napomenom: »sa ženom«.) Zajedno sa dvanaest radnika iz kultbrigade i njihova dva čuvara to čini sve u svemu nekih šezdeset *vernika*«.

\* Čeljustnikov uvek upotrebljava ovu reč.

Posle nabiranja imena, Čeljustnikov završava: »Drug Erio sa svojom pratnjom zadržao se u crkvi svega pet minuta, mada mi se učinilo da je bio ostao i čitavih petnaest«.

### *Objašnjenje cirkusa*

Bogoslužjenje je još uveliko trajalo u svom okamenjenom ritualu kao sa neke freske — gde vernici u zanosu molitve obaraju pogled čas ka zemlji koja je majka pakla, čas ka nebu, ložnici raja — kada je Erio sa svojom pratnjom izašao lagano, na prstima, i krenuo da razgleda čuvene freske islikane uz kružna stepeništa. Istoričarka umetnosti Lidiya Krupenik, koja je bila angažovana za tu priliku, objasnila je na besprekornom francuskom jeziku (na čemu joj je iskreno čestitao drug Erio) prisustvo profanih scena u hramu božjem — zagonetku koja nije mogla izbeći pažnji radoznalog gosta. »Iako su kružna stepeništa dosta udaljena od samog svetilišta, o čemu se drug Erio mogao i sam uveriti, ona su ipak integralni deo hrama i na taj način, kako se nama čini, prisustvo cirkuskih scena u hramu božjem moglo je izazvati čuđenje i sablazan sveštenika. *Mais ce sont là des scrupules tout modernes*, nastavlja Lidiya Krupenik, *aussi étrangers aux Byzantins du onzième siècle qu'aux imagiers et aux huchiers de vos cathédrales gothiques*. Kao što pobožnost vaših predaka nije bila nimalo povređena nepristojnim pa često i skarednim scenama kojima behu oblikovane vodorige i mizerikordi, tako ni uvođenje svetovnog slikarstva u crkve nije imalo u očima naših pobožnih predaka ničeg sablažnjivog. Poznato je — nastavlja Lidiya Krupenik, dok drug Erio maše glavom

zagledan u freske, posebno zainteresovan za muzičke instrumente predstavljene na njima — poznato je da su u Konstantinopolju, za vreme vladavine vladara-ikonoklasta, likovi Hrista i svetaca bili zamenjeni svojevrsnim satanskim scenama: konjskim trkama i krvavim prizorima lova na divljač i na ljude«. (Drug Erio maše glavom i prevrće u rukama svoju beretku, kao kakav đak.) »Ne treba da zaboravimo pri ovom poređenju«, produžuje Lidija Krupenik svojim ljupkim glasom koji kao da prikriva izvesnu ljutnju, »ni druge spomenike kulture na zapadu, sa sličnim motivima, kao na primer tavanicu kapele Palatina u Palermu koja sadrži iste profane motive kao i Sveta Sofija Kijevska: borbu atleta i robove koji sviraju u flaute i svirale. I ne treba, najzad, smetnuti s uma ni činjenicu da je Sveta Sofija Kijevska bila, *tout comme les chapelles de vos rois normands*, palatinska crkva, i da su daleko kružna stepeništa vodila u apartmane prinčeva; na taj način, profane teme tu bejahu sasvim na svome mestu, *n'est-ce pas?*«

Drug Erio, kome zebu noge\*, razgleda freske, bez reči, utonuo u razmišljanje.

### *Mehanički lavovi*

Sutradan, još pod svežim utiscima sa putovanja, sedeći u toplom kupeu spavaćih kola na liniji Kijev—Riga—Kenigsberg, grozničav i uvijen u ćebad, Eduar Erio zapisuje u beležnicu prve svoje uti-

---

\* Poznato je da se Erio sa tog puta vratio bolestan i da je jedva prezdravio. Jedan je zlobnik u Charivari-u tim povodom napisao da se Erio bez sumnje razboleo »posećujući hladne crkve i pregrejane palate«. Aluzija je iza zvala svojedobno mnoge žučne komentare.



ske. Jedna činjenica (jedna od onih koje se odnose na našu priču) remeti čistotu njegovih utisaka: pristupstvo prosjaka pred Sofijskim Saborom. On to svoje čuđenje formuliše ovako: »Ti prosjaci pred crkvom, mahom kljasti i stari, a katkad i vrlo mladi i naizgled zdravi, koji se sjatiše oko nas po našem izlasku iz velelepne Svete Sofije, bez sumnje su ono žilavo pleme ruskih *bosjaka* i jurodivih (*iourodivy*) koji činjahu bizarnu faunu stare Rusije«. (Zatim slede primedbe o zadacima koji predstoje novoj, mladoj državi.)

Taj isti podatak o prosjacima (i samo ga zato i beležimo) nalazimo i kod Čeljustnikova: »Pri izlasku iz crkve pohapsili smo grupu parazita koji su se kao nekim čudom bili tu sjatili, valjda privučeni mirisom tamjana«.

Prelistavši svoj notes (iz kojeg pokuljaše lica, predeli i razgovori, čitav jedan svet, tako sličan i tako različit od onog od pre dvanaest godina kada je prvi put doputovao u Rusiju), Erio pokuša da sažme sve te utiske, da ih svede na bitno. I, sa njemu svojstvenim pragmatizmom i duhom, on se doseti da svoja nova zapažanja sažme (zasad) na najjednostavniji i najefikasniji način: ponoviće posvetu svoje knjige od pre dvanaest godina, ponoviće je kao znak istrajnosti svojih ubeđenja i time zapušiti usta zlobnicima. Ponoviće je *in extenso*, onako kako ju je napisao tada, novembra 1922, i taj će predgovor-posvetu uputiti istoj osobi: Eliju-Žozefu Boa, glavnom uredniku *Petit Parisiena*. Onda, da proveri ispravnost svoje odluke, izvadi iz nesesera primerak svoje knjige uvezene u kožu, jedan od onih dvadeset primeraka od kojih mu je ostao samo još ovaj (*Il a été tiré de cet ouvrage 20 exemplaires sur Alfa ré-*

*servé à Monsieur Edouard Herriot*) i prelete pogledom posvetu (koju dajemo ovde u prevodu, čime bez sumnje gubimo mnogo od autentičnosti i stila originala): »Dragi prijatelju; Kada sam krenuo u Rusiju, ne samo što bejah obasut pogrđama naših najviđenijih psovača, nego su mi proricali još i najgore nesreće. Najdobronamerniji su me smatrali slikom i prilikom onog bednog fratra koji je usred srednjeg veka krenuo iz Liona da pokrštava Tatare i Kane. To bejaše doba kad su moskovski prinčevi, da bi plašili svoje posetioce, prikrivali pod svojim prestolima mehaničke lavove čija dužnost bejaše da zarêže u pravi čas i na pravom mestu tokom razgovora. A vi ste, dragi prijatelju, bili spremni da shvatite moje namere i da poverujete u moju nepristrasnost. — Vraćam se s jednog putovanja koje je proteklo sa smešnom lakoćom. Bejah svuda primljen dobre volje. Nisu napujdali mehaničke lavove da rêže na mene; mogao sam da posmatram u miru i slobodno. Redigovao sam svoje beleške ne vodeći računa o tome da li ću se nekom svideti ili ne. I ja vam ih posvećujem u znak pažnje: primite ih. Vaš odani E. Erio«.

Zadovoljan svojom odlukom, odloži knjigu i zagleda se ponovo u ono što je nazvao *melanholijom ruskog pejzaža*.

(Konsekvence Erioovog drugog putovanja u Rusiju od istorijskog su značaja i kao takve izvan interesa naše priče.)

### *Post festum*

A. L. Čeljstnikov uhapšen je u Moskvi, septembra hiljadu devetsto trideset i osme, četiri go-

dine posle ubistva Kirova (a u vezi s tim) i nepune četiri godine posle događaja sa Erioom. Sedeo je na predstavi u bioskopu, kada mu je prišla razvodnica i šapnula mu na uvo da ga traže hitnim poslom. Čeljustnikov ustade, pritegnu opasač sa revolverom i izađe u hodnik. »Druže Čeljustnikov«, reče mu nepoznati »trebaju vas hitno u Rajkom. — Kola čekaju«. Čeljustnikov opsova u sebi i, po svojoj prilici, pomisli da je u pitanju ponovo neka velika komedija poput one koju su priredili pre četiri godine i zbog čega je dobio orden i unapređenje. Seo je u kola ne sluteći ništa. Usput su ga razoružali, stavili mu lisice i odvezli u Lubjanku. Tukli su ga i morili tokom tri meseca, ali nije hteo da potpiše zapisnik da je podrivao sovjetsku vlast, da je učestvovao u zaveri protiv Kirova i da se u Španiji pridružio trockistima. Ostavili su ga u samici još deset dana da razmisli: ili će potpisati priznanje ili će mu žena biti uhapšena a jednogodišnja kći odvedena u dom za nahočad. Čeljustnikov se najzad prelomi i potpisa zapisnik u kojem je potvrdio sve navode optužnice, među ostalima i da je bio saučesnik zavere ničke grupe na čijem je čelu stajao Avram Romanič Šram. Dobio je deset godina. U logoru je sreo svog starog poznanika, enkavedeovca, s kojim se nekada zajedno borio u Španiji. Postao je doušnik. Rehabilitovan je 1958. Oženjen, troje dece. Godine 1963. posetio je sa grupom turista Bordo, Lion i Pariz. U Lionu je razgledao spomen-biblioteku slavnog gradonačelnika i upisao se u knjigu utisaka: »Divimo se delu Eduara Erioa«. Potpis: »A. L. Čeljustnikov«.

## MAGIJSKO KRUŽENJE KARAŤA

*Karlu Stajneru*

Doktor Taube, Karl Georgijevič Taube, ubijen je 5. decembra 1956, nepune dve nedelje posle zvanične rehabilitacije i tri godine nakon povratka iz Norilskog logora. (Taube je, ne računajući istražni zatvor, proveo u logorima sedamnaest godina). Ovo je ubistvo ostalo nerasvetljeno sve do juna 1960, kada je u Moskvi uhapšen izvesni Kostik Koršunidze, zvani Artist ili Orao, stručnjak za kase, »mečkar« broj jedan, u podzemlju cenjen kao kralj obijača. Kapetan Morozov, koji je ispitivao Kostika, bio je začuđen njegovim držanjem: Kostik je drhtao! Taj isti Kostik koji je u svojim ranijim istragama govorio sa ponosom o sebi i o svom poslu, sa dostojanstvom kakvo i priliči *pahanu* njegova kalibra. Čak je znao u bezizlaznim situacijama da prizna, ne bez ponosa, i ono što se nije tražilo od njega: neku pljačku (kao, na primer, onu kada je obijena pošta u Kazanju) koju je počinio dve-tri godine ranije. Ovakvo priznanje moglo se izvući iz Koršunidzea tim pre što je on, hrabri noćnik i majstor, imao jednu slabost koja je bila, makoliko da je ljudska, naizgled u neskladu sa njegovim životom: Kostik nije podnosio batine. Sama pretnja,

podignut glas istražitelja, ili zamahnuta ruka, pretvarali su Kostika-Artistu, Kostika-Orla, u krpu od čoveka. A iz krpe nećeš iscediti priznanje. Kapetan Morozov, koji se u svojoj karijeri već dva puta susreo s njim (jednom u logoru, kao s doušnikom, a jednom, neposredno zatim, kao sa obijačem) znao je dakle kako *ne treba* razgovarati sa Koršunidzeom (osim u slučaju krajnje nužde, naravno). Kostik bi, uz obećanje da ga neće tući i vikati na njega (što vređa njegovo dostojanstvo i ubija njegove moždane ćelije), pričao nadugo i naširoko, sa stručnim pojedinostima, o svim svojim zahvatima. Bio je rođeni glumac, glumac inspiracije. Jedno je vreme tokom svog burnog života pripadao nekoj amaterskoj pozorišnoj družini gde je svom prostačkom rečniku dodao izvestan rafinman. (Jedan od njegovih nadimaka, *Dantes*, svedoči o tom preobražaju; sam Koršunidze ga je razlagao na Dante i Dantes: on je svojeručno prosvirao metak kroz svoju pesničku lobanju i iz tog se slavnog hica rodio ne manje slavni *mečkar*). Svoje je glumačko iskustvo proširio kasnije u logorima gde je bio član kulturbrigade, režiser, glumac i doušnik. Uzgred budi rečeno: Kostik je svoje robije smatrao sastavnim delom svog posla, kao što su negdašnji revolucionari smatrali svoje robije »univerzitetima«; njegova filozofija ne bejaše dakle u raskoraku sa njegovim življenjem: »Između dve velike *role* (to je njegova reč) postoji logična praznina koju treba ispuniti kako najbolje znaš i umeš«. Treba priznati, u vreme najvećih trijumfa Kostike Koršunidzea, između tridesetih i pedesetih godina, robije su za njega bile, kao i za tolike druge razbojнике svake fele, samo nastavak »slobode«. Millionske gomile *političkih* bile su izložene svim ću-

dima i nastranostima takozvanih *socijalno bliskih*; u logorima su se ostvarivali najsmelij i najfantastičniji snovi razbojnika: negdašnji gospodari, oko čijih su dača obilazili sitni lopovi i krupni obijači, sada su postajali sluge, »ađutanti« i robovi nekadašnjih prognanika iz raja, a gospodarice pravde, ministarke i sudije, postajale su naložnice i robinje onih kojima su nekad sudile i držale predavanja o socijalnoj pravdi i o klasnoj svesti, pozivajući se na Gorkog, Makarenka i druge klasike. Bejaše to, jednom rečju, zlatno doba zločinaca, pogotovu onih čije je ime u ovoj novoj hijerarhiji bilo obavijeno oreolom *pahana*, što je bio slučaj i sa imenom Kostika Koršunidzea, zvanog Artist. Kralj podzemlja tek je u podzemlju pravi kralj; za njega rade ne samo bivši gospodari, nego se čitave legije ovejanih zločinaca pokoravaju njegovoj volji: dovoljno je da Koršunidze izjavi svoju želju, rečju ili makar samo pogledom, pa da čizme malinove boje bivšeg čekiste Čeljustnikova zablistaju na nogama novog vlasnika (Kostika) ili da se, ljubaznošću i milošću kuvara, bivšeg podvodača i ubice, pothrani supruga (bivšeg) sekretara rajkoma, beloputa Nastasja Fedotjevna M., i privede Kostiki, jer Artist voli pretile dame, »belopute i drusle, to je tip naše, ruske žene«.

Kako je i posle svog dugog priznanja Kostik jednako drhtao (a da istražitelj nije podigao svoj glas, i čak ga je, da bi ga odobrovoljio i istovremeno ismejao, oslovljavao sa građanine), kapetan Morozov, ponesen pre nekim čudnim nadahnućem nego dostavom jednog od svojih doušnika, dade stručnjacima da uporede Kostikine otiske sa otiscima nađenim na »svinjskoj nozi«, alatu obijača, kojim je usmrćen pre četiri godine, u Tjumenju, izvesni Karl

Georgijevič Taube. Nalaz je bio pozitivan. Tako je skinut, bar delimično, veo tajne sa jednog naizgled besmislenog ubistva.

### *Slike iz albuma*

Karl Georgijevič Taube rođen je 1899. u Estergomu, Mađarska. Makoliko bili šturi podaci o njegovim najranijim godinama, provincijalno sivilo srednjoevropskih gradića s početka veka jasno izranja iz mraka vremena: sive prizemne kuće sa dvorištima koja sunce u svom sporom promicanju razdeljuje jasnom demarkacionom linijom na kvadrate ubitačne svetlosti i neke vlažne, plesnive senke nalik na tminu; drvoredi bagremova koji u proleće odišu otužno, kao gusti sirupi protiv kašlja i prsne bombone, mirisom dečjih bolesti; hladni barokni sjaj apoteke gde blista gotika belih porcelanskih posuda; turobni *gimnàzium* sa popločanim dvorištem (oljuštene zelene klupe, pokidane ljuljaške nalik na vešala i belookrečeni drveni zahodi); opštinska zgrada ofarbana u marijaterezijažuto, boju uvelog lišća i jesenjih ruža iz romansi koje predveče svira ciganska kapela u bašti Grand-hotela.

Karl Taube, sin apotekara, sanjao je, kao tolika provincijska deca, o tom srećnom danu kada će kroz debela stakla svojih naočara pogledati poslednji put svoj grad iz ptičje perspektive odlaska, kao što se gledaju kroz lupu sasušeni i besmisleni žuti leptiri u albumu iz gimnazijskih dana: s tugom i gađenjem.

U jesen hiljadu devetsto dvadesete seo je na peštanskoj Istočnoj stanici u prvu klasu brzog voza Budimpešta—Beč; čim je voz krenuo, mladi je Kar-

lo Taube mahnuo još jednom svom ocu (koji je poput tamne mrlje nestajao u daljini sa zamahnutom svilenom maramicom u ruci), zatim je svoju kožnu torbu hitro preneo u treću klasu i seo među nadničare.

## Credo

Dva značajna razloga stoje na putu boljeg poznavanja ovog burnog razdoblja u životu Karla Taubea: ilegala i mnogobrojni pseudonimi kojima se u to vreme služio. Poznato nam je da je posećivao emigrantske kafane, da je sarađivao sa Novskim, da se družio ne samo sa mađarskom, nego, još više, sa nemačkom i ruskom emigracijom, i da je pod imenom Károly Beatus i Kiril Bajc pisao članke u levičarskim listovima. Jedan nepotpun i sasvim nepozdan spisak njegovih radova iz tog razdoblja obuhvata nekih sto trideset rasprava i članaka, i ovde navodimo samo nekoliko koje je bilo moguće jasno dešifrovati po izvesnoj vehementnosti stila (što je samo drugi naziv za klasnu mržnju): *Religiozni kapital; Crveno sunce ili o nekim principima; Nasleđe Bele Kuna; Beli i krvavi teror; Credo*.

Njegov biograf i poznanik iz tih emigrantskih dana, dr Tamaš Ungvari, daje ovakav opis Taubea: »Kada sam hiljadu devetsto dvadeset i prve upoznao *druga Bajca* u bečkoj redakciji časopisa *Ma* što ga je u to vreme uređivao kolebljivi Lajoš Kašak, bio sam iznenađen njegovom, to jest Bajcovom, skromnošću i mirnoćom. Mada sam znao da je on pisac *Krvavog terora*, *Credoa* i drugih tekstova, nisam mogao nikako da povežem žestokost njegovog



stila sa tim mirnim i ćutljivim ćovekom sa naoćarima velike dioptrije koji je delovao nekako stidljivo i zbunjeno. I zaćudo — nastavlja Ungvari — ćeće sam ga ćuo da govori o medicinskim problemima nego o politićkim. Jednom mi je pokazao u laboratoriji klinike u kojoj je radio uredno porećane posude od stakla sa fetusima u razlićitim fazama razvitka; svaka je posuda nosila etiketu sa imenom nekog od ubijenih revolucionara. Tom prilikom mi je rekao da je svoje fetuse pokazao Novskom i da je ovom bukvalno pozlilo. Taj mirni mladić, koji je u svojoj dvadeset i drugoj godini delovao kao zreo ćovek, uskoro je doćao u sukob ne samo sa policijom, koja ga je od poćetka diskretno pratila, nego i sa svojim saborcima: smatrao je da su naće akcije nedovoljno efikasne, naće ćlanci mlaki. Posle ćetiri godine provedene u Beću, razoćaran sporoćću revolucionarnih previranja, oputovao je u Berlin gde mu se ćinilo da se trenutno nalazi »jezgro i srce svih najboljih emigranata iz evropske tamnice«. Od tada pa do trideset i ćetvрте izgubili smo mu svaki trag. U ponekom ćlanku, pisanom pod pseudonimom, ućinilo bi mi se, i mislim da se nisam varao, da prepoznajem Taubeovu rećenicu u koju »kao da bejaće ugraćen detonator« (kako je to jednom rekao Lukać). Poznato mi je da je sve do njegovog hapćenja, bio saradnik Ernesta Telmana. A onda smo, s proleća trideset i pete, ćitali njegov govor što ga je odrćao pred internacionalnim forumom u Ženevi gde je obelodanio sve ućase Dahaua i joć jednom upozorio svet na opasnost: *Sablast krući Evropom, sablast faćizma*. Slabići koji behu zadivljeni snagom nove Nemaćke, njenim preplanulim momcima i snaćnim amazonkama što de-

filuju uz zvuke strogih germanskih koračnica, na trenutak se behu trgli slušajući Taubeove proročke reči. Ali samo na trenutak: kada je Taube, izazvan provokacijom jednog poznatog francuskog novinara, skinuo svoj sako i, zbunjeno ali odlučno, zavrnuo košulju na leđima i pokazao još nezarasle tragove teških pozleda. Čim je nacistička zvanična propaganda nazvala Taubeovo istupanje »komunističkom provokacijom«, oni odbaciše svoje sumnje: za potrebe evropskog duha potrebni su novi, snažni ljudi, a do njih se dolazi kroz krv i oganj. Tako je taj isti novinar, koji bejaše na trenutak zabezекnut živim ranama, odbacio u svom članku svaku sumnju i svaku očiglednost, zgađen svojom sopstvenom slabošću i malokrvnošću svoje romanske rase, »koja cmizdri na pomen krvi«.

### *Duge šetnje*

Prešavši litvansko-sovjetsku granicu jednog kišnog jesenjeg dana hiljadu devetsto trideset i pete godine, doktor Karl Taube postaje ponovo Kiril Bajc, valjda u želji da jednom zauvek zбриše tragove moralnih i fizičkih patnji kojima bejaše obeležen. U Moskvu je stigao (po Ungvariju) 15. septembra, dok jedan drugi izvor navodi nešto pozniji datum: 5. oktobar. Dva meseca se šetao Taube iliti Bajc ulicama Moskve kao zamađijan, uprkos pljuskovima ledene kiše i snežnim vejavicama koje su maglile debela stakla njegovih naočara. Viđali su ga, naveče, kako ruku podruku sa ženom krstari oko Kremaljskih zidina, ponesen čudom lampada koje velikim crvenim slovima osvetljavaju noćnu Moskvu revo-

lucionarnim parolama. »Hteo je sve da vidi, da vidi i da opipa, ne samo zbog kratkovidosti, nego da bi se uverio da sve to nije san«, veli K. Š. U hotelu Luks, gde je stanovala sva elita evropske Kominterne i gde i njemu bejaše dodeljen stan, malo se zadržavao, a sa negdašnjim saborcima iz Beča i Berlina družio se nekako bez oduševljenja. Tokom dvomesečnih danonoćnih lutanja bejaše upoznao Moskvu bolje nego što je poznavao ijedan grad u svom životu; znao je sve prospekte, sve ulice, parkove, javne zgrade i spomenike, trolejbuske i tramvajske linije; znao je već i sve natpise nad radnjama i sve parole; »učio je ruski, beleži jedan njegov biograf, na jeziku transparenata i parola, na onom istom govoru-akciji kojim se i sam najčešće služio.«

Jednog dana shvatio je međutim, ne bez čuđenja, i to da osim zakopčanih i zvaničnih službenika Kominterne nije upoznao takoreći ni jednog jedinog ruskog čoveka. To iznenadno otkriće duboko ga je porazilo. Vratio se iz šetnje prozebao i sa visokom temperaturom.

Po svedočenju već pomenutog K. Š.-a, koji je proveo nekih šest meseci u Norilskom logoru zajedno sa Taubeom, tog dana se dogodilo sledeće: u trolejbusu, na Tverskom bulevaru, seo je do Taubea neki čovek s kojim je ovaj želeo da zapodene razgovor; kada je shvatio da ima posla sa strancem, čovek je naglo ustao i promenio mesto, promrmljavši neko izvinjenje. Način na koji je to učinio potresao je Taubea kao udar struje i kao neko naglo i značajno otkriće. Sišao je na prvoj stanici i lutao po gradu do zore.

Nedelju dana nije izlazio iz svoje sobe na trećem spratu hotela Luks gde ga je žena lečila čajem

i sirupom protiv kašlja. Izišao je iz te bolesti neka-ko oronuo i još više ostareo, i energično zakucao na vrata druga Černomordikova, zaduženog za personalna pitanja. »Druže Černomordikov«, rekao mu je svojim drhtećim i promuklim glasom, »ja svoj boravak u Moskvi ne smatram toplicama. Hoću da radim«. — »Strpite se još samo malo«, rekao mu je zagonetno Černomordikov.

### *Međučin*

Najmanje poznatim razdobljem u životu doktora Taubea može se smatrati, makoliko to izgledalo čudno, vreme od njegovog dolaska u Moskvu do njegovog hapšenja godinu dana kasnije. Neka svedočanstva navode da je bio jedno vreme zaposlen u sindikalnoj internacionali, zatim da je, na intervenciju samog Bele Kuna (već i samog u nemilosti), radio kao novinar, zatim kao prevodilac i najzad kao lektor pri mađarskom odeljenju Kominterne. Poznato je takođe da je u avgustu 1936. boravio na Kavkazu, gde je pratio svoju ženu koja je bila obolela. Ungvari navodi da je u pitanju bila tuberkuloza, dok K. Š. tvrdi da se lečila »od živaca«. Ukoliko prihvatimo ovaj podatak (a mnoge nas okolnosti navode da ga smatramo verodostojnim), onda nam on nagoveštava skrivene i nama nepoznate duševne patnje koje su Taubeovi preživljavali u tom razdoblju. Da li je reč o razočaranju ili o slutnji katastrofe koja nailazi, teško je reći. »Uveren sam«, kaže K. Š., »da za Bajca sve što se s njim lično događalo nije moglo imati širih reperkusija: on je smatrao, kao i svi mi uostalom, da je u pitanju

samo mali nesporazum sa njim lično, nesporazum koji nema veze sa glavnim i bitnim tokovima istorije i da je dakle, kao takav, sasvim zanemarljiv«.

Jedan naizgled beznačajan incident koji se pominje u vezi sa Taubeom privlači međutim našu pažnju: negde krajem septembra, neki je zadihani mladić sa kačketom nabijenim na oči izleteo iza ugla negde na Tverskom Bulevaru i sudario se sa Taubeom (koji se vraćao iz štamparije) tako nespretno da su ovome pale naočari na trotoar; mladić se zbunjeno izvinio i, u hitnji i smetenosti, stao nogom na stakla i razbio ih u paramparčad, zatim odmah nestao.

Doktor Karl Taube alias Kiril Bajc uhapšen je tačno četrnaest dana posle ovog incidenta, 12. novembra 1936, u dva sata i trideset i pet minuta posle ponoći.

### *Tupa sekira*

Kad putevi sudbine ne bi bili nepredvidljivi u svojoj zamršenoj arhitekturi gde se kraj nikad ne vidi nego samo slutiti, moglo bi se reći, uprkos užasnom *kraju*, da je Karl Taube rođen pod srećnom zvezdom (ukoliko je prihvatljiva naša teza da je, *uprkos svemu*, privremena patnja trajanja vrednija od konačne praznine ništavila): oni što su hteli da ubiju u Taubeu revolucionara, oni u Dahauu kao i ovi u dalekoj Kolimi, nisu hteli, ili nisu mogli, da ubiju u njemu lekara, *vrača*. I mi nećemo ovde, s tim u vezi, razvijati jeretičku i opasnu misao koja bi iz ovog primera mogla da se izvede: da bolest i njena senka, smrt, jesu, pogotovu u očima tirana,

samo vidovi ispoljavanja natprirodnog, a *vrači* svojevrsni čarobnjaci: logična konsekvencija jednog pogleda na svet.

Poznato nam je da je doktor Taube boravio jedno vreme, krajem 1936, u logoru u Murmansku; da je bio osuđen na smrt i da mu je kazna preinačena na dvadeset godina robije; da je tokom prvih meseci pokušao štrajk glađu zbog toga što su mu konfiskovali naočari. I to je sve. S proleća 1941, nalazimo ga ponovo u jednom logoru nikla na dalekom severu. U to vreme već nosi beli bolnički mantil i poput kakvog pravednika obilazi svoje mnogobrojne bolesnike osuđene na lagano umiranje. Dve su ga operacije učinile čuvenim u logoru: jedna koju je izveo na svom bivšem mučitelju iz Lubjanke poručniku Kričenku (sada logorašu) kojeg je uspešno operisao posle perforacije slepog creva, kao i ona koju je izveo nad nekim kriminalcem kojeg su zvali Segidulin; od četiri prsta koje je ovaj zasekao tupom sekirom, kako bi se oslobodio užasnijih muka u paklenom rudokopu nikla, Taube mu je spasio dva. Zanimljiva je bila reakcija bivšeg obijača: shvativši da njegov sopstveni hirurški zahvat nije uspeo, zapretio je Taubeu da će ga dostojno kazniti: presećiće mu grkljan. Tek kada mu je jedan drugi kriminalac, s kojim je delio krevet, preneo glasine koje su se širile o skoroj rehabilitaciji *socijalno bliskih* (glasine koje su se obistinile) ovaj je promenio svoje mišljenje i povukao (makar privremeno) svoju svečano datu pretnju: shvatio je izgleda da će mu za vršenje njegovog lopovskog zanata ta dva prsta leve ruke biti ipak dragocena.

## Traktat o hazardnim igrama

U sve većem obilju svedočanstava o paklu ledenog ostrvlja još su retka dokumenta u kojima bi bio opisan mehanizam hazardnih igara; tu ne mislim na hazard života i smrti: celokupna literatura o izgubljenom kontinentu zapravo nije ništa drugo do proširena metafora te Velike Lutrije u kojoj su dobiti retki a gubici pravilo. Zanimljivo bi bilo međutim za istraživače modernih ideja proučiti uzajamnu vezu između ta dva mehanizma: dok se Velika Lutrija okretala u svom neumitnom obrtanju, poput otelotvorenog principa mitskog i zlog božanstva, dotle su žrtve te adske vrteške, nošene duhom nekog istovremeno platonovskog i paklenog *imitatio*, oponašale veliki princip hazarda: bande zločinaca sa laskavim i privilegovanim imenom »socijalno bliskih« kockale su se za beskrajnih polarnih noći u sve što se kockati može: u novac, u kapu-ušaru, u čizme, u porciju supe, u komad hleba, u kocku šećera, u smrznuti krompir, u parče tetovirane kože (svoje ili tuđe), u silovanje, u bodež, u mahorku, u život.

Istorija robijaških karata i hazardnih igara nove Atlantide nije međutim napisana. Stoga mislim neće biti na odmet ako izložim ukratko (a na osnovu Taraščenka) neke od principa tih čudovišnih igara, principa koji se na izvestan način upliću u ovu priču. Taraščenko navodi mnogobrojne načine na koje su se kockali kriminalci koje je posmatrao tokom svog desetogodišnjeg boravka u raznim predelima potonulog sveta (a najviše u Kolimi) i od kojih je ponajmanje bizaran možda onaj koji se igra pomoću vašiju; igra umnogome slična onoj

koja se u toplim predelima igrala sa muvama: postavi se kocka šećera pred svakog igrača i čeka se u pobožnoj tišini da muva sleti na jednu od kocki i da na taj način odredi dobitnika ili gubitnika, već po dogovoru. Vaške imaju istu ulogu, samo što je ovde mamac sâm igrač, bez ikakvih veštačkih pomagala, osim svog sopstvenog telesnog smrada i »lične sreće«. Ukoliko je, naravno, reč o sreći. Jer često bi onaj do koga bi domilela uš imao nimalo prijatan zadatak da prereže grkljan onome koga je dobitnik odredio kao žrtvu. Nije manje interesantna ni lista robijaških igara i njihova ikonografija. Mada četrdesetih godina već nije bila retkost videti u rukama kriminalaca i prave špilove karata (otete ili kupljene od slobodnjaka), ipak je, kaže Taraščenko, najomiljeniji i najrasprostranjeniji vid kocke bio sa rukotvornim (i, naravno, obeleženim) kartama, pravljenim od nalepljenih slojeva novinske hartije. Igrale su se sve vrste hazardnih igara, od onih najprostijih kao što su ajnc, poker i jarac, pa sve do neke vrste tajanstvenog taroka.

## Čortik

Čortik (Đavo) ili Matuška predstavlja čitav jedan simboličan i šifrovan jezik i umnogome je nalik na marseljski tarok. Zanimljivo je međutim da su se iskusni kriminalci, oni sa dužim robijaškim stažom, služili tim rukotvornim kartama i za drugu vrstu sporazumevanja: često su znali mesto razgovora da podignu neku kartu, a da posle toga, kao na zapovest, sine nož, poteče krv. Ono što se još može razabrati kroz poverljivo tumačenje nekog



ubice čije ste poverenje pridobili, jeste činjenica da se u srednjovekovnu ikonografiju tih karata bejaše umešala i neka istočnjačka i drevnoruska simbolika. U svojoj najčešćoj varijanti broj karata je bio sveden na dvadeset i šest. »Nisam nijednom imao prilike, veli Taraščenko, da vidim čist špil od sedamdeset i osam karata, mada računica jasno kazuje (podelom 78 sa tri i dva) da je u pitanju samo skraćeni špil klasične tarok-kombinacije. Uveren sam da je do ovog sažimanja došlo iz običnih tehničkih razloga: takve karte bilo je lakše napraviti i sakriti«. Što se tiče samih boja (koje su katkad bile označene samo početnim slovima), one su se svodile na četiri: ružičasto, plavo, crveno, žuto. Ideografski znaci, dati najčešće u elementarnim konturama, jesu sledeći: Motka (zapovest, komanda, glava; ali i sa značenjem: rascepana lobanja); Pehar (majka, votka, blud, savezništvo); Bodež (sloboda, pederastija, preklano grlo); Zlatnik (ubistvo, zlostavljanje, samica). Ostali simboli i varijante jesu: Kurva, Carica, Car, Otac, 69, Trojka, Vlast, Obešeni, Bezimeni (Smrt), Drob, Đavo (Čortik, Čort), Čuza, Zvezda, Mesec, Sunce, Suđenje, Koplje (ili Katarka). Čortik ili Matuška ostaje u suštini samo varijanta one antropocentrične igre koja je dospela do naših dana iz dalekih mitskih predela srednjovekovlja ukrštenog sa Azijom: krug razvijenih karata Čorta predstavlja Kolo Sreće i ima za fanatika značenje prsta sudbine. Taraščenko zaključuje: »Veza koja postoji u evropskom taroku između hiro-mantskih simbola i zodijačkih znakova nije se ni ovde izgubila: tatuaži na grudima, leđima ili zadnjici robijaša imaju isto značenje kao i zodijački znaci za zapadnjake i mogu se, po istom principu,

povezati sa Čortikom«. Terc tu vezu između tetoviranja i mitskih simbola svodi takođe na metafizički plan: »Jedan tatuaž: spreda, orao koji svojim kljunom razdire Prometejeve grudi; pozadi, pas u neobičnoj pozi obljuje sa nekom damom. Dva lica iste medalje. Lice i naličje. Svetlost i tmina. Tragedija i komedija. Parodija svoje sopstvene uzvišenosti. Bliskost seksa i smeha. Seksa i smrti.«

### *Makarenkova kopilad*

U plavičastom polumraku ćelije gde se kolutaju oblaci dima, ležeći na steničavim *pričnama* pobočke kao boljari, četiri kartaša-razbojnika okreću među krnjacima požutelih zuba prljavu slamčicu ili sišu mahorku zavijenu u debelu zabalavljenu cigaru, dok se oko njih tiska šarena gomila kibicera što zadivljeno gleda lica čuvenih ubica i njihove tetovirane grudi i ručerde (jer karte ne mogu videti, karta je za *pahane*, karta se ne sme pogledati, osim ako je bačena, inače te može skupo stajati). No dovoljna je milost biti na ovom razbojničkom olimpu, u blizini ovih što u pobožnoj tišini drže u svojim rukama sudbinu drugih, sudbinu koja kroz magijsko kruženje karata zadobija u očima kibicera privid slučaja i fatuma; biti njima na usluzi, podložiti za njih peć, dodati im vodu, ukrasti za njih peškir, biskati im košulje ili se, na njihov mig, baciti u gomili na nekog od onih *dole* i učutkati ga jednom zauvek kako ne bi svojim buncanjem u snu ili na javi, svojim proklinjanjem neba, ometao neumitni tok igre u kojoj samo bezimena arkan sa rednim brojem 13, označen bojom krvi i vatre, može da

preseče ili da spali svaku iluziju. Stoga je dovoljna sreća što si gore, na pričnama, u blizini tetoviranih bogova, Orla, Zmije, Zmaja i Majmuna, i što možeš da slušaš bez straha njihova tajanstvena bajanja i njihove užasne psovke koje skrnave sa psom i đavolom rođenu majčicu, jedinu svetinju razbojničku. Tako se, eto, pomalja iz plavičastog polumraka slika tih zločinaca, Makarenkove kopiladi, koji se pod mitskim imenom *socijalno bliskih* prikazuju, evo već nekih pedeset godina, po pozorištima evropskih metropola sa proleterskom kapom mangupski nakrivljenom na čelo i sa crvenim karanfilom među zubima, ološi koja će u baletu *Dama i huligan* izvesti svoju čuvenu piruetu preobraženja razbojnika u trubadura i ovcu koja pitomo pije vodu iz dlana.

### *Majmun i Orao*

Držeći karte među patrljcima leve ruke (po čemu će odsad pa zauvek biti lako prepoznati čuvenog razbojnika, dok će u policijskim kartotekama tajanstveno nedostajati otisci kažiprsta i srednjaka), Segidulin, go do pojasa, sa čosavim grudima na kojima je istetoviran majmun koji onaniše, gleda zakrvavljenih očiju u pahana Koršunidzea, smišljajući osvetu. Na trenutak je zavladała grobna tišina, gore na pričnama, među zločincima, i dole, među onima koji su osuđeni zbog delikta stoput opasnijeg — mišljenja. Kibiceri su zaustavili dah, ne dišu, ne pokreću oči, ne trepću, nego gledaju negde u prazno, skamenjeni, sa opuškrom koji cvrči na usni, ali ga ne smeš ispljunuti, ne smeš mrdnuti glavom ni usnama, ne smeš dodirnuti dlakave grudi po kojima

mili uš. I dole, među polumrtvim i iscrpljenim logorašima koji su se dosad došaptavali, odjednom je zavladao muk: nešto se događa, razbojnik je opasan kad ćuti, kolo sudbine je stalo, nekome će majka zakukati. I to je sve što oni znaju, sve što mogu znati, njima je osim ovog jezivog jezika tišine i psovki sasvim nepoznat šifrovani govor razbojnika, i tu im nisu niotkakve pomoći ni one reči čije im je značenje poznato, jer u ovom banditskom šatrovcu značenja su pomerena, bog znači đavo a đavo znači bog. Segidulin čeka da pahan razvije svoje karte, na njemu je red. Kruminš i Gadjašvili, dvojica suigrača čija je imena takođe zapamtila istorija podzemlja, odložili su svoje karte i sad posmatraju, sa prijatnom jezom koja ih podilazi, dvoboj Majmuna i Orla. (Segidulin je bivši pahan čije je mesto, dok je ovaj ležao u bolnici, zauzeo Koršunidze zvani Artist, za prijatelje Orao.)

Dole vlada uznemirenost: tišina na banditskim pričnama potrajala je isuviše dugo; svi čekaju krik i psovku. Dvoboj se odvija međutim između dva pahana, bivšeg i sadašnjeg, i pravila igre su nešto drukčija: prvo se čuje jezik nadmetanja i izazova. »Najzad«, kaže Orao, »sad ćeš bar moći, Majmune, da zavlačiš levu ruku u džepove.« Prošlo je nekoliko sekundi dok je Segidulin, bivši pahan i čuveni ubica, odgovorio na strašnu uvredu: »Orle, o tome ćemo kasnije. Sad pokaži karte.« Neko se nakašljao, bez sumnje jedan od dvojice suigrača, ko bi smeo drugi da učini takvu nesmotrenost. »Levom ili desnom rukom, Majmune?« pita Koršunidze. »Velim ti, Ptico, pokaži karte, makar ih držao u kljunu.« Čulo se na trenutak kako škripnuše prične, zatim tajac. Onda odjednom Koršunidze opsova grozno kljaka-

vu majčicu, jedinu svetinju razbojničku. Svi su shvatili, i oni koji nisu razumevali jezik bandita: pahan je izgubio, nekome će majka zakukati.

### *Kučka*

Nikad se po svoj prilici neće saznati ko je poverio doktoru Taubeu kako se završila čuvena partija karata u kojoj mu je izrečena smrtna presuda i u kojoj je lukavi Majmun, potpomognut srećom, porazio kraljevskog Orla, pahana Koršunidzea. Najverovatnija je pretpostavka da se neki od bandita-doušnika, u košmarnoj dilemi da li se izložiti nemilosti vlasti ili nemilosti svojih, opredelio najzad, kockajući se sa sudbinom, za prividnu i varljivu zaštitu svojih privremenih gospodara i stvar saopštio logorskoj upravi. Taube, koji je uživao u izvesnoj meri zahvalnost upravnika logora, izvesnog Panova, čuvenog po surovosti, otputovao je prvim transportom za Kolimu, nekih tri hiljade kilometara ka severoistoku. Pretpostavka koju navodi Taraščenko čini mi se sasvim prihvatljivom: Taubea je preko svojih podanika obavestio sam Segidulin; kao što mi se čini logičnim i objašnjenje tog Segidulinovog postupka: Majmun je želeo da ponizi Orla. Onaj kome tog dana sreća nije bila naklonjena i koji je uzeo na sebe svečanu obavezu — da će likvidirati Taubea a na račun pobjednika Segidulina — na taj će način, u nemogućnosti da izvrši svoj sveti zavet, još dugo nositi sramni naziv *kučke*. A biti *kučka* to znači biti izložen preziru svih. Stvar nedopustiva za jednog bivšeg pahana.

Koršunidze, zvani Artist ili Orao, počeo je da se vuče i da zavija kao gubava kučka već sutradan kad je, vrativši se iz rudnika (gde je postao nadglednik radova i bič logoraša) doznao da je Taube otputovao sa transportom. »Onaj koga si uzeo na sebe oženio se drugom«, rekao mu je Segidulin svojim siktavim glasom novog pahana. »Lažeš, Majmune«, odgovorio je Koršunidze, bled kao smrt, a mora da se videlo na njegovom licu da je poverovao u Segidulinove reči.

### »Svinjska noga«

Koršunidze, olinjali orao, bivši slavni mečkar, bivši pahan, osam se godina vukao povijene kičme kao gubava *kučka*, krijući svog orla koji mu je ključao džigericu, menjajući logore i logorske bolnice gde su mu vadili iz stomaka ključeve, zamotuljke žice, kašike, zardale eksere. Osam ga je godina pratila Segidulinova senka, kao zla kob, šaljući mu na tranzitnim stanicama poruke u kojima ga je nazivao njegovim pravim imenom: *kučka*. A onda je jednog dana, već kao slobodnjak (ako se može nazvati slobodnjakom čovek koji živi pod strašnim teretom poniženja), dobio pismo od nekog ko je znao za njegovu tajnu. Pismo je bilo poslato iz Moskve i putovalo je do Maklakova deset dana. U kovrti koja je nosila žig sa datumom od 23. novembra 1956, nalazio se jedan isečak iz novina (bez datuma) sa nekim smušenim tekstom iz kojeg je Koršunidze mogao međutim razabrati ono što mu je bilo potrebno: da je doktor Taube, stari član partije, nekadašnji član Kominterne, poznat pod imenom Kiril

Bajc, rehabilitovan i da se, po izlasku iz logora, zaposlio kao upravnik bolnice u Tjumenju. (Taraščenkova pretpostavka da je isečak iz novina poslao takođe Segidulin, čini mi se ponovo sasvim mogućnom; »mečkar« će postati ubica ili će ostati *kučka*: dovoljna satisfakcija za onoga koji se dugo godina naslađivao osvetom.) Koršunidze je još istog dana otputovao. Kako je dospeo od Arhangelska do Tjumenja bez potrebnih dokumenata i u roku od svega tri dana, ovde nije od većeg značaja. Sa Tjumenjske stanice do bolnice došao je peške. Prilikom istrage, portir se prisetio da se one večeri kada se dogodilo ubistvo neki čovek raspitivao za doktora Taubea. Portir se nije mogao setiti njegova lica, jer je nepoznati imao kačket nakrivljen na oči. Taube, koji je u Tjumenj dospeo pre nekoliko dana, pošle Noril-ska gde je radio dve godine kao slobodnjak, spavao je u krugu bolnice i te je noći bio dežuran. Kada je Koršunidze ušao, Taube je bio nagnut nad stolom u sobi za dežurnog lekara i upravo je otvarao konzervu tunjevine. U sobi je svirao tiho radio i Taube nije čuo kada su se otvorila tapacirana vrata. Koršunidze je izvadio iz rukava »svinjsku nogu«, obijački alat, i zadao mu tri užasna udarca po lobanji a da mu i nije video lice. Onda je, bez hitnje, a zacelo i sa olakšanjem, prošao pored portira, bivšeg kozaka, koji je, naliven votkom i klataći se sasvim neznatno, spavao uspravno, kao u sedlu.

### *Poslednja pošta*

Za sprovodom doktora Taubea išle su samo dve osobe: njegova kućna pomoćnica frau Elze, po-

vološka Nemica (jedan od retkih preživelih primera te ljudske flore) i jedna tjumenjska bogomoljka, pomalo poremećena, koja je ispraćala svaki pogreb. Frau Elze je bila doktorova kućna pomoćnica još iz davnih moskovskih dana, iz vremena dakle kada je Taube tek bio došao u Rusiju. Sada joj je moglo biti oko sedamdeset. Iako joj je maternji jezik bio nemački, kao i Taubeu uostalom, oni su se međusobno sporazumevali uvek na ruskom. Po svemu sudeći, dva su razloga stajala iza toga: u prvom redu želja da se što lakše izvrši prilagođavanje porodice Taube novoj sredini, kao i neka vrsta preterane učtivosti koja je bila samo otmenija forma straha.

Kako od doktorove porodice sada više nije bilo nikog u životu (žena mu je umrla u logoru a sin poginuo na frontu), frau Elze se ponovo vratila svom maternjem jeziku: suvim, pomodrelim usnama šaputala je, u poluglasu, molitvu na nemačkom. Za to vreme bogomoljka se unjkajući molila, na ruskom, za upokoj duše raba božjeg Karla Georgijeviča, kako je pisalo zlatnim slovima na vencu što ga je načinio bolnički kolektiv.

Bilo je to jednog užasno studenog popodneva 7. decembra 1956, na tjumenjskom groblju.

Daleki su i tajanstveni putevi koji su sastavili gruzijskog ubicu sa doktorom Taubeom. Daleki i tajanstveni kao putevi gospodnji.



## GROBNICA ZA BORISA DAVIDOVIČA

*Uspomeni Leonida Šejke*

Istorija ga je sačuvala pod imenom Novski, što je, nema sumnje, samo pseudonim (tačnije rečeno: jedan od njegovih pseudonima). No ono što odmah izaziva sumnju jeste pitanje: da li ga je istorija zaista *sačuvala*? U Granatovoj Enciklopediji i njenom aneksu među dvesta četrdeset i šest autorizovanih biografija i autobiografija velikana i pratilaca revolucije njegovog imena nema. Hopt u svom komentaru pomenute Enciklopedije zapaža da su sve značajnije ličnosti revolucije tu zastupljene i jedino žali »začuđujuće i neobjašnjivo odsustvo Podvojskog«. Međutim, ni on ne pravi ni najmanju aluziju na Novskog, čija je uloga u revoluciji u svakom slučaju značajnija od uloge onog prvog. Tako je, *na začuđujući i neobjašnjiv način*, taj čovek koji je svojim političkim principima dao značenje jednog rigoroznog morala, taj žestoki internacionalista, ostao zabeležen u hronikama revolucije kao ličnost bez lica i bez glasa.

Ovim tekstom, makoliko fragmentarnim i nepotpunim, pokušaću da oživim uspomenu na čudesnu i protivurečnu ličnost Novskog. Izvesne praznine, pogotovu one koje se odnose na najznačajnije

razdoblje njegova života, razdoblje same revolucije i godine koje joj neposredno slede, mogu se objasniti istim onim razlozima koje navodi pomenuti komentator u vezi sa ostalim biografijama: njegov se život posle 1917. meša sa javnim životom i postaje »deo istorije«. S druge strane, kao što kaže Hopt, ne smemo smetnuti s uma da su te biografije bile pisane krajem dvadesetih godina: odatle u njima značajne praznine, diskrecija i hitnja. Predsmrtna hitnja, dodajmo.

Stari su Grci imali jedan poštovanja dostojan običaj: onima koji su izgoreli, koje su progutali vulkanski krateri, koje je zatrpala lava, onima koje su rastrgle divlje zveri ili proždrlili morski psi, onima koje su razneli lešinari u pustinji, gradili su u njihovoj otadžbini takozvane *kenotafe*, prazne grobnice. jer telo je vatra, voda ili zemlja, a duša je alfa i omega, njoj treba podići svetište.

Nakon božića 1885, Druga je carska konjička regimenta zastala na zapadnoj obali Dnjepra da predahne i da proslavi Bogojavljenje. Knez Vjazemski — u činu konjičkog pukovnika! — izronio je iz ledene vođe Hristovo znamenje u vidu srebrnog krsta; pre toga su vojnici razbili debelu koru leda dinamitom u dužini od nekih dvadeset metara; voda je imala boju čelika. Mladi je knez Vjazemski odbio da mu vežu konop oko struka. Prekrstio se i zagledao svojim plavim očima u vedro zimsko nebo, zatim je skočio u vodu. Njegov izlazak iz ledenih virova bio je proslavljen pušćanom salvom, a zatim pucanjem šampanjskih zapušača u oficirskoj improvizovanoj kantini smeštenoj u zgradi osnovne škole. Vojnici

su takođe dobili svoje praznično sledovanje: po sedamsto grama ruskog konjaka: lični dar kneza Vjazemskog Drugoj konjičkoj regimenti. Pilo se do kasno popodne, a slavlje je počelo odmah posle bogoslužjenja koje je održano u seoskoj crkvi. Jedino David Abramovič nije prisustvovao službi božjoj. Tvrde da je za to vreme čitao *Talmud*, ležeći u toplim jaslama u konjušnici, što mi se, zbog obilja literarnih asocijacija, čini sumnjivim. Neko je od vojnika primetio njegovo odsustvo i krenuše da ga potraže. Našli su ga u pojati (po nekima u konjušnici) sa nedirnutom bocom konjaka kraj sebe. Naterali su ga silom da popije piće koje mu je bilo podareno carskom milošću, zatim ga svukoše do pojasa, da ne bi skrnavili uniformu, i počеше ga šibati knutom. Najzad ga, onesvešćenog, vezaše za konja i odvukoše do Dnjepra. Na mestu gde je bio razbijen led, već se bila uhvatila tanka kora. Gurnuše ga u ledenu vodu, držeći ga vezanog oko struka konjskim uzdama da ne potone. Kad su ga najzad izvukli iz vode, pomodrelog i polumrtvog, sasuše mu ostatak konjaka u usta i, držeći mu srebrni krst iznad čela, zapevaše u horu: *Plod čreva tvojega*. Predveče su ga, pod visokom temperaturom, preneli iz konjušnice kod seoskog »učitelja« imenom Solomon Melamud. Rane na leđima nesrećnog redova mazala je ribljim uljem šesnaestogodišnja Melamudova kći: pre nego što će da krene za svojom jedinicom, koja je već izjutra pohitala da uguši neku pobunu, David Avramovič, još uvek u groznici, zakle joj se da će se vratiti. Obećanje je održao. Iz ovog romantičnog susreća, u čiju autentičnost izgleda nema razloga da se sumnja, rodiće se Boris Davidovič koji će ući u istoriju pod nazivom Novski. B. D. Novski.

U policijskim arhivima Ochrane zapisane su tri godine rođenja: 1891, 1893, 1896. To nije samo posledica lažnih dokumenata kojima su se služili revolucionari; nekoliko novčića pisaru ili popu i stvar bi bila sređena: dokaz više o korumpiranosti činovništva.

Sa četiri godine već je znao da čita i da piše; u devetoj, otac ga je odveo sa sobom u kafanu *Saratov*, u blizini jevrejske pijace, gde je za stolom u uglu, kraj porcelanske pljuvaonice, obavljao svoj advokatski zanat. Tu su navraćali isluženi carski vojnici, riđih plamenih brada i dubokih ispijenih očiju, kao i konvertirani jevrejski trgovci iz okolnih bakalnica, u dugim masnim kaftanima i sa ruskim imenima koja su bila u neskladu sa njihovim semitskim hodom (tri hiljade godina robovanja i duga tradicija pogroma stvorili su hod koji je odnegovan u *getima*). Mali je Boris Davidovič ispisivao njihove žalbe, jer već bejaše pismeniji od svog oca. Majka mu je uveče, vele, čitala Psalme, zapevajući. U desetoj godini jedan mu stari nadglednik imanja priča o ustanku seljaka iz 1846: tegobnu priču u kojoj knut, sablja i vešala imaju ulogu izvršioca pravde i nepravde. U trinaestoj; pod uticajem Solovljevog *Antihrista* beži od kuće, ali ga u policijskoj pratnji vraćaju sa neke daleke *stanice*. Tu nastaje nagli i neobjašnjivi prekid: nalazimo ga na pijaci gde prodaje prazne boce za dve kopejke, zatim gde nudi krijumčareni duvan, šibice i limun. Poznato je da je njegov otac u to vreme pao pod pogubni uticaj nihilista i doveo porodicu na ivicu propasti. (Neki tvrde da je tome doprinela tuberkuloza, videći valj-

da u bolesti simptome nekog podmuklog, organskog nihilizma.)

Sa četrnaest godina radi kao šegrt u mesarnici gde se kolje *košer*; kroz godinu i po nalazimo ga gde pere suđe i čisti samovare u onoj istoj kafani u kojoj je nekad prepisivao žalbe; u šesnaestoj, u arsenalu municije u Pavlovgradu gde radi na klasiranju topovskih granata; u sedamnaestoj, u Rigi, kao dokera, kako za vreme štrajkova čita Leonida Andrejeva i Šeler-Mihajlova. Iste godine nalazimo ga u fabrici kutija i ambalaže *Teodor Kibel* gde radi za dnevnicu od pet kopejki.

U njegovoj biografiji ne nedostaju podaci; ono što zbunjuje jeste njihova hronologija (koju samo još više otežavaju lažna imena i vrtoglavo smenjivanje mesta zbivanja.) U februaru 1913. nalazimo ga u Bakuu kao pomoćnika ložača na lokomotivi; u septembru iste godine među vođama štrajka u fabrici zidnih tapeta u Ivano-Vaznesensku; oktobra, među organizatorima uličnih demonstracija u Petrogradu. Ne nedostaju ni pojedinosti: policija na konjima kako rasteruje demonstrante sabljama i crnim kožnim bičevima, junkerskom varijantom knuta. Boris Davidovič, tada poznat pod imenom Bezrabortni, uspeva da pobegne kroz sporedni ulaz javne kuće u ulici Dolgorukovska; nekoliko meseci noćiva sa beskućnicima u gradskom kupatilu koje se renovira, zatim uspeva da uspostavi vezu sa nekom terorističkom grupom koja sprema atentate bombama; pod imenom noćnog čuvara pomenutog kupatila (Novski) nalazimo ga s proleća 1914. sa okovima na nogama na tegobnom putu ka centralnoj robijašnici

u Vladimiru; bolestan i pod visokom temperaturom, prelazi etape kroz neku vrstu izmaglice; dospevši u Narim, gde mu skidaju okove sa izmršavelih i naluženih gležnjeva, uspeva da pobegne u ribarskoj barci koju je našao, bez vesala, vezanu uz obalu; prepustio je barku brzom toku reke, ali je ubrzo shvatio da se stihija prirode, kao i ljudska stihija, ne pokorava snovima i proklinjanjima: našli su ga pet vrsta nizvodno gde ga je izbacio vrtlog; proveo je nekoliko sati u ledenoj vodi, svestan možda da doživljava reprizu porodične legende: na obali reke još se držala tanka kora leda. U junu, pod imenom Jakov Mauzer, ponovo je osuđen na šest godina zbog organizovanja tajnog terorističkog društva među robijašima; tokom tri meseca u Tomskoj tamnici sluša krike i oprostajne reči onih koje vode u smrt; u senci vešala čita tekstove Antonija Labriole o materijalističkoj koncepciji istorije.

S proleća 1912, u Petrogradu, u otmenim salonima gde počinje da se govori sa sve većom zabrinutošću o Raspućinu, pojavljuje se jedan mlad inženjer po imenu Zemljanikov, u svetlom odelu sašivenom po najnovijoj modi, sa tamnom orhidejom u reveru, sa mondenskim šešikom, sa štapom i monoklom. Lepog držanja, širokih ramena, sa bradicom i tamnom gustom kosom, taj se dendi razmeće svojim poznanstvima, govori o Raspućinu sa podsmehom, tvrdi da je lični poznanik Leonida Andrejeva. Priča se dalje odvija po klasičnoj shemi: u početku nepoverljive prema mladom hvalisavcu, dame počinju da ga saleću svojim pozivima i otkrivaju njegov nesumnjiv šarm, pogotovu kada je Zemlja-

nikov uspeo da dokaže tačnost makar jedne od svojih priča: Marja Gregorovna Popko, žena visokog carskog činovnika, ugledala ga je jednog dana u predgrađu kako, sedeći u crnom lakiranom fijakeru, izdaje naređenja nagnut nad svojim planovima; vest da je Zemljanikov glavni inženjer zadužen za postavljanje električnih kablova i instalacija u Petrogradu (vest koja ima i svoju istorijsku potvrdu) samo je doprinela njegovoj slavi i uvećala broj poziva. Zemljanikov dolazi u crnom fijakeru na zakazane sastanke, pije šampanjac i priča o bečkom visokom društvu sa neskrivenim simpatijama i sa nekom vrstom nostalgije, zatim, tačno u deset, napušta društvo polupijanih dama i seda u fijaker. Nikad se nisu mogle dokazati opravdane sumnje da Zemljanikov ima nezakonitu ženu (po nekima i dete) iz visokog društva, sumnje koje je izgleda i sâm pothranjivao svojim redovnim i naglim odlascima tačno u deset. Mnogi su međutim to smatrali delom njegove ekstravagancije, pogotovu posle onog čuvenog ispada kada je napustio salon Gerasimovih u času kada je Olga Mihajlovna pevala neku svoju ariju; Zemljanikov je pogledao na svoj srebrni džepni sat i, na opšte zaprepašćenje, napustio koncert, ne sačekavši kraj tačke.

Iznenadni i nagli nestanci Zemljanikova iz sveta i života petrogradskih salona nisu čudili nikog: bilo je poznato da Zemljanikov u svojstvu glavnog inženjera često putuje u inostranstvo: dužnost koja mu je utoliko lakše padala što je tim povodom mogao obnoviti svoju garderobu nekim pomodnim detaljem i doneti, uz prigodan poklon, i neku novu priču o mondenskom životu izvan Rusije. Tako je njegov izostanak sa jedne čuvene salonske zabave s jeseni

1913. mogao izazvati samo žaljenje, tim pre što je Zemljanikov bio potvrdio telegramom svoj dolazak. Ali ovoga puta njegovo je odsustvo potrajalo malo poduže i već se moglo s pravom smatrati da je prisustvo Zemljanikova u petrogradskim salonima bila samo kratka sezonska priča, jedna od onih koje doživljavaju tužnu slavu naglog zaborava. (Njegovo je mesto zauzeo jedan lep mlad kadet koji je donosio sveže vesti sa dvora, iz neposredne blizine Raspućina, i koji, za razliku od Zemljanikova, nije imao nikakvih obaveza i ostajao je da zabavlja društvo do rane zore.) Zaprepašćenje je bilo utoliko veće kada je ona ista Marja Gregorovna Popko, koja je izgleda volela poput kakve kraljice da obilazi grad kočijama, otkrila u ulici Stolpinska među premrzlim i izgladnelim robijašima koji metu ulicu jedno lice koje joj se učinilo poznatim. Prišla mu je i spustila mu u ruku milostinju; nije bilo sumnje, to bejaše Zemljanikov.

Tako se duh inženjera Zemljanikova ponovo vratio u salone i na trenutak zapretio slavi Raspućina. Nije bilo teško utvrditi neke činjenice: Zemljanikov je koristio svoja česta putovanja u inostranstvo u sasvim nelojalne svrhe; pri njegovom poslednjem povratku iz Berlina, u crnim kožnim koferima, ispod svilenih košulja i skupocenih odela, pogranična je policija otkrila pedesetak brauninga nemačke proizvodnje. No ono što Marja Gregorovna nije mogla znati i na šta je trebalo čekati nekih dvadeset godina (to jest dok se otkriju arhivi Ochrane koje je ukrao ambasador Malakov) izaziva mnogo veće zaprepašćenje: da je Zemljanikov bio organizator i jedan od učesnika čuvene »eksproprijacije« poštanskog furgona, kada je nekoliko miliona ru-



balja dospelo u ruke revolucionara, da je, osim zaplenjenih brauninga, u tri navrata prenosio u Rusiju eksploziv i oružje; da je kao urednik *Istočne Zore*, štampane na cigaret-papiru u tajnoj štampariji, lično donosio u svojim crnim koferima matrice od kaučuka, vrlo nepodesne za rukovanje; da su spektakularni atentati u poslednjih pet-šest godina bili njegovo delo: ti se atentati mogu razlikovati od svih drugih: bombe proizvedene u tajnoj radionici Zemljanikova imale su takvu razornu moć da su svoje dobro odabrane žrtve pretvarale u gomilu krvavog mesa i polomljenih kostiju; da je zbog svog arogantnog držanja (bez sumnje glumljenog) bio omrznut među radnicima koji su mu bili povereni; da je, po sopstvenom priznanju, sanjao da stvori bombu veličine oraha i ogromne razorne moći (ideal kojem se, kažu, bejaše opasno približio); da ga je policija, posle atentata na guvernera fon Launica, smatrala mrtvim: tri su svedoka potvrdila da glava izložena u posudi sa alkoholom pripada Zemljanikovu (trebalo je da se pojavi demonski Azef pa da se utvrdi da glava u špiritusu, već pomalo smežurana, nije identična sa »asirskom lobanjom« Zemljanikova); da je bežao dva puta iz zatvora, a jednom sa robije: prvi put je probio sa drugovima zid na zatvorskoj ćeliji, a drugi put je nestao za vreme kupanja u odeći nadglednika koji je ostao go; da je posle poslednjeg hapšenja, dospeo u jevrejskim taljigama preko granice poznatim Vilkomirskim krijumčarskim putem, preobučen u putujućeg trgovca; da je živio sa lažnim pasošem na ime M. V. Zemljanikov, a da mu pravo ime bejaše Boris Davidovič Melamud iliti B.D. Novski.

Posle jedne vidne praznine u izvorima kojima se služimo (i kojima nećemo opterećivati čitaoca, kako bi mogao imati prijatno i lažno zadovoljstvo da je u pitanju priča koja se obično, na sreću pisaca, izjednačava sa moći fantazije), nalazimo ga u ludnici u Malinovsku, među teškim i opasnim ludcima, odakle, preobučen u gimnazijalca, beži biciklom u Batum. Nema sumnje, ludilo je bilo simulirano, uprkos potpisu dvojice eminentnih lekara: toga je svesna i policija koja vodi na spisku i ovu dvojicu lekara kao simpatizere revolucionara. Njegov dalji put je manje-više poznat: jednog ranog septembarskog jutra hiljadu devetsto trinaeste, u samo svitanje, Novski se ukrcava u brod i skriven među tonama jaja dospeva, preko Konstantinopolja, u Pariz; tu ga danju nalazimo u ruskoj biblioteci u Aveniji Goblen i u muzeju Gime, gde studira filozofiju istorije i religije, a uveče u Rotondi, na Monparnasu, sa čašom piva u ruci i »sa najlepšim šeširovom kakav se mogao naći u to vreme u Parizu«. (Ova aluzija Brusa Lokarta na šešir što ga je u to vreme nosio Novski nije međutim lišena političkog konteksta: poznato je da je Novski bio funkcioner moćnog sindikata jevrejskih šeširdžija u Francuskoj.) Posle objave rata nestaje sa Monparnasa i policija ga nalazi u vinogradima u blizini Monpeljea u sezoni berbe sa korpom zrelih grozdova u naručju: staviti mu lisice ovoga puta nije bilo teško. Da li je Novski pobegao u Berlin ili je bio proteran, nije nam poznato. Zna se međutim da u to vreme saraduje u socijaldemokratskom *Neue Zeitungu* i u *Leipziger Volkszeitungu* pod pseudonimima B. N. Dolski, Parabellum, Viktor Tverdohljevov, Proletarski, N. L. Davidovič, i da piše, između ostalog, svoj ču-

veni prikaz na delo Maksa Šipela: *Istorija proizvodnje šećera*. »Bio je«, beleži austrijski socijalist Oskar Blum, »neka čudna mešavina amoralnosti, cinizma i spontanog entuzijazma za ideje, knjige, muziku i ljudska bića. Ličio je, rekao bih, na nešto između profesora i bandita. Ali njegov intelektualni brio bio je izvan svake sumnje. Taj virtuoz boljševičkog žurnalizma znao je da vodi razgovore koji su bili isto toliko puni *eksploziva* koliko i njegovi uvodnici.« (Ova nas reč navodi na smelu pomisao da je O. Blum mogao biti upoznat sa tajanstvenim životom Novskog. Ukoliko nije reč o slučajnoj metafori.) U Berlinu, u vreme objave rata, dok su radnici pozvani pod zastavu izgledali kao aveti, a kabarei u gustom dimu cigara odjekivali ženskom vriskom i dok je topovsko meso pokušavalo da uguši u pivu i šnapsu svoje sumnje i svoja očajanja, Novski je bio jedini koji u toj evropskoj ludnici nije izgubio glavu i koji je imao jasnu perspektivu, dodaje Blum.

Jednog svetlog jesenjeg dana dok ruča u salonu čuvenog alpskog sanatorijuma Davos, gde leči svoje bolesne živce i načeta pluća, i gde ga je pose-  
tio jedan od članova Internacionale imenom Levin, prilazi im doktor Grinvald, Švajcarac, učenik i prijatelj Junga, autoritet u svojoj oblasti. Razgovor se vodi, po svedočenju pomenutog Levina, o vremenu (sunčani oktobar), o muzici (povodom nedavnog koncerta neke bolesnice), o smrti (bolesnica je sinoć ispustila svoju muzikalnu dušu). Između mesa i kompotu od dunja koje im donosi livrejisani kelner u belim rukavicama, doktor Grinvald, izgubivši nit

razgovora, kaže svojim nazalnim glasom, tek da bi prekinuo mučno ćutanje koje je na trenutak zavladao: »U Petersburgu je neka revolucija.« (Pauza) Kašika u ruci Levina je zastala; Novski se trže, zatim krenu rukom prema svojoj cigari. Doktor Grinvald oseća izvesnu nelagodnost. Trudeći se da dâ svom glasu izraz najveće ravnodušnosti, Novski pokušava da smiri drhtanje: »Molim? A gde ste to čuli?« Doktor Grinvald, kao da se izvinjava, kaže da je tu vest video jutros u gradu, izloženu u vitrinama telegrafskih agencija. Ne sačekavši kafu, samrtno bleđi, Novski i Levin napuštaju hitro salon i odlaze taksijem u grad. »Čuo sam kao u bunilu«, beleži Levin, »žamor koji je dopirao iz salona i ciliktanje srebrnog escajga, nalik na praporce, i video kao kroz izmaglicu jedan svet koji je ostao za nama i koji je nepovratno tonuo u prošlost kao u mutnu vodu.«

Neka svedočenja upućuju nas na zaključak da je Novski, ponesen valom nacionalnog oduševljenja i ogorčenja, vest o primirju primio, *uprkos svemu*, kao udarac. Levin govori o nervnoj krizi, a Majsnerova prelazi preko tog razdoblja sa saučesničkom hitnjom. Izgleda međutim da je Novski ipak bez većeg otpora ispustio iz ruke svoju brzometnu mauzerku, a u znak pokajanja spalio, kažu, nacрте svojih ofanzivnih bombi i plamenobacača sa dometom od nekih sedamdeset metara i prešao u redove internacionalista. Neumornog i svud prisutnog, uskoro ga nalazimo među pobornicima brestlitovskog mira gde deli propagandne letke antiratne sadržine i gde vatreno agituje među vojnicima, stojeći na

sanducima topovskih granata, uspravan kao spomenik. U ovom brzom i takoreći bezbolnom preobraćenju Novskog najveću je ulogu odigrala izgleda jedna žena. U hronikama revolucije zabeleženo je njeno ime: Zinaida Mihajlovna Majsner. Izvesni Lav Mikulin, koji je imao nesreću da se zagleda u nju, ocrtava njen portret rečima kao urezanim u mramor: »Priroda joj je dala sve: inteligenciju, talenat, lepotu.«

U februaru 1918. vidimo ga u žitorodnim predelima Tule, Tambova i Orela, na obalama Volge, u Harkovu, odakle pod njegovim nadzorom kreću konvoji blokiranog žita ka Moskvi. U crnoj kožnoj odeći komesara, sa sjajnim čizmama i sa kožnom šapkom bez oznake čina, ispraća konvoje držeći ruku na mauzeru sve dok poslednja lađa ne nestane u maglenoj daljini. Maja sledeće godine oblači kamuflažnu uniformu i postaje slobodan strelac u pozadini Denjikina. Strahovite eksplozije na jugozapadnom sektoru fronta, eksplozije koje se događaju tajanstveno i iznenadno, ostavljajući za sobom klanicu, nosile su pečat Novskog, kao što rukopis nosi pečat majstora. Krajem septembra, na torpiljerki *Spartak* na kojoj se vije crvena zastava, Novski kreće u Ravelu na izviđanje; iznenadno, brod naleće na jaku englesku eskadru od sedam lakih brodova naoružanih topovima od 25 mm; torpiljerka zaoкреće i jednim vratolomnim manevrom, pod okriljem noći koja se spušta, uspeva da se domogne Kronštata. Ako je verovati svedočenju kapetana Olimskog, za ovo srećno spasenje posada torpiljerke treba da zahvali pre lukavstvu jedne žene, Zinaide

Mihajlovne Majsner, nego prisustvu Novskog: ona je bila ta koja je vodila signalnim zastavicama pregovore sa engleskim kapetanskim brodom.

Jedno pismo iz tih godina, pisano rukom Novskog, ostaje kao jedino autentično svedočanstvo te ljubavi gde se revolucionarna strast i zanos čulâ isprepliću vezama tajanstvenim i dubokim:

»... Tek što sam seo na univerzitetsku klupu, dospo sam u zatvor. Hapšen sam ravno trinaest puta. Od dvanaest godina koje su usledile mom prvom hapšenju, više od polovine proveo sam na robijama. Sem toga, tri puta sam išao teškim putem izgnanstva, putem koji mi je uzeo tri godine života. Tokom mojih kratkih časova »slobode«, gledao sam kao u kinematografu kako promiču tužna ruska sela, gradovi, ljudi i događaji, a ja sam uvek jurio, na konju, na brodu, na taljigama. Ne postoji postelja u kojoj sam spavao više od mesec dana. Upoznao sam užas ruske stvarnosti u dugim i mučnim zimskim večerima kad blede svetiljke Vasiljevskog Ostrova jedva žmirkaju, a rusko se selo pojavljuje na mesečini u nekoj lažnoj i varljivoj lepoti. Jedina moja strast bejaše taj mučni, zanosni i misteriozni zanat revolucionara ... Oprostite, Zina, i nosite me u svom srcu; to će biti bolno kao nositi kamen u bubregu.«

Svadbena ceremonija održana je dvadeset i sedmog decembra hiljadu devetsto devetnaeste na torpiljerki *Spartak*, ukotvljenoj u Kronštatskoj luci. Svedočanstva su malobrojna i protivurečna. Po jed-

nima, Zinaida Mihajlovna je samrtno bleđa, »bledilom koje venčava smrt i lepotu« (Mikulin) i pre je nalik na anarhistkinju pred streljanje nego na muzu revolucije koja je za dlaku izbegla smrti. Mikulin govori o belom svadbenom vencu u Zinaidinoj kosi, tom jedinom znamenju starih vremena i običaja, a Olimski, u svojim uspomenama, o beloju gazi koja je *poput svadbenog venca* obavijala ranjenu glavu Majsnerove. Isti Olimski, koji se u svojim sećanjima pokazao objektivnijim od raspevanog Mikulina (ovaj prelazi takoreći ćutke preko ličnosti Novskog) o liku političkog komesara u tom intimnom času daje i sâm sasvim shematičnu sliku: »Lep, stroga pogleda, obučen monaški i u toj svečanoj prilici, ličio je pre na mladog nemačkog studenta koji je izašao kao pobednik iz nekog dvoboja, nego na političkog komesara koji se upravo vratio iz vatrenog okršaja.« U ostalim detaljima svi se manje-više slažu. Brod je (dakle) bio na brzinu iskićen signalnim zastavicama i osvetljen sijalicama, crvenim, zelenim, plavim, crvenim. Posada, koja slavi istovremeno svadbu i pobjedu nad smrću, pojavljuje se na palubi sveže izbrijana i rumena, pod punim naoružanjem, kao za smotru. Ali kablogrami koji su izveštavali generalštab o toku operacije i o srećnom spasenju, privukli su pažnju oficira crvene flote koji su pristizali u plavim šinjelima ispod kojih su obukli belu letnju uniformu. Torpiljerka ih pozdravlja pištaljkama i klicanjem posade. Zadihani radiotelegrafista donosi na komandni most gde su se sklonili mladenci nešifrovane depeše sa čestitkama upućenim iz svih sovjetskih luka od Astrahana do Enzelija: »Živeli mladenci. Živela Crvena flota. Hura za hrabru posadu *Spartaka!*« Revolucionarni savet Kron-

štata šalje u blindiranim kolima devet sanduka francuskog šampanjca koji je dan ranije, vele, zaplenjen od anarhista. Bleh-muzika kronštatskog mornaričkog garnizona penje se uz pokretni most na palubu, svirajući koračnice. Zbog temperature od nekih trideset Celzijusa ispod nule, instrumenti imaju čudan, napukao zvuk, kao da su od leda. Naokolo se motaju motorne lađe i patrolni čamci, pozdravljajući posadu signalima. Sa isukanim revolverima, stroge trojke čekista tri puta se penju na palubu, zahtevajući da se, iz razloga bezbednosti, prekine slavlje; tri puta vraćaju revolvare u futrole na pomen imena Novskog i pridružuju se oficirskom horu koji kliče *Gorko! Gorko!* Prazne flaše šampanjca lete preko palube kao ispaljena topovska đulad kalibra 25 mm. U prvo svitanje, kada se sunce u jutarnjoj zimskoj magli nazire kao vatra dalekog požara, jedan pijani čekista pozdravlja rađanje novog dana salvom iz protivavionskog mitraljeza. Mornari leže svuda po palubi, kao mrtvi, na gomilama razbijenog stakla, praznih flaša, konfeta i zamrzlih barica francuskog šampanjca, *ružičastog kao krv*. (Čitalac, verujemo, prepozna je trapavu liriku Lava Mikulina, učenika imažinista.)

Poznato je da je ovaj brak raskinut posle osamnaest meseci i da je Zinaida Mihajlovna, prilikom jednog ilegalnog izleta u Evropu, postala sapatnicom sovjetskog diplomate A. D. Karamazova. Što se tiče kratkog braka sa Novskim, neka svedočenja govore o mučnim scenama ljubomore i o strasnim pomirenjima. To da je Novski u nastupu ljubomore bičevao Zinaidu Mihajlovnu može međutim isto tako da bude i plod jedne druge ljubomorne uobrazilje — Mikulina . U autobiografskoj knjizi *Talas*



*za talasom* Majsnerova prelazi preko svojih intimnih sećanja kao da ih ispisuje po vodi: bič se tu pojavljuje samo u svom istorijskom i metaforičkom kontekstu kao knut koji nemilosrdno šiba lice ruskog naroda.

(Zinaida Mihajlovna Majsner umrla je od malarične groznice avgusta 1926. u Persiji. Imala je nepunih trideset godina.)

Nemogućno je, rekosmo, uspostaviti tačnu hronologiju života Novskog u godinama građanskog rata i u godinama koje mu neposredno slede. Zna se da se tokom 1920. borio protiv nepokornih i despotskih emira u Turkestanu i da ih je pokorio surovošću i lukavstvom, njihovim sopstvenim oružjem; da je tokom sparnog leta 1921, zabeleženog u anama po invaziji malaričnih komaraca i muva-zlatica koje sleću na krv u rojevima, bio zadužen za likvidaciju banditizma u predelu Tambova i da je tom prilikom bio ranjen sabljom ili nožem, što je dalo njegovom licu surov pečat herojstva. Na kongresu Istočnih naroda nalazimo ga za predsedničkim stolom, odsutna, sa večitom cigaretom između požutelih zuba. Njegov je govor pozdravljen aplauzom, ali jedan izveštač sa kongresa zapaža odsustvo žara i ugašen pogled onog kojeg su nekad zvali boljševičkim Hamletom. Znamo takođe da je jedno vreme vršio dužnost komesara političke uprave kavkasko-kaspijskog revolucionarnog komiteta mornarice, da je bio član štaba artiljerijske sekcije Crvene armije, zatim diplomata u Avganistanu i Estoniji. Krajem 1924. pojavljuje se u Londonu u delegaciji koja vodi pregovore sa večito nepoverljivim Englezima; tom

prilikom stupa, na sopstvenu inicijativu, u vezu sa predstavnicima tredjuniona koji ga pozivaju na sledeći kongres koji treba da se održi u Halu.

U Kazahstanu, u centrali za komunikacije i veze, poslednjoj službi za koju znamo da je vršio, kažu da se dosađivao i da je u svojoj kancelariji počeo ponovo da crta planove i da pravi proračune: bomba veličine oraha i strahovite razorne moći izgleda da ga je opsedala do kraja života.

B. D. Novski, predstavnik narodnog komesarijata za veze i komunikacije, uhapšen je u Kazahstanu 23. decembra hiljadu devetsto tridesete u dva sata posle ponoći. Njegovo hapšenje bilo je mnogo manje dramatično nego što se to kasnije pročulo na Zapadu. Nije bilo dakle, po pouzdanom svedočenju njegove sestre, nikakvog oružanog otpora i gušanja na stepeništu. Novski je bio zamoljen telefonom da hitno dođe u centralu. Glas je bio bez sumnje glas dežurnog inženjera Butenka. Prilikom pretresa, koji je potrajao do osam izjutra, odnesena su sva njegova dokumenta, fotografije, rukopisi, nacrti i planovi, kao i najveći deo njegovih knjiga. To je bio prvi korak ka likvidaciji Novskog. Na osnovu sasvim skorašnjih podataka, koji potiču od A. L. Rubine, sestre Novskog, stvari su se kasnije odvijale ovako:

Novski je bio suočen sa izvesnim Rejnholdom, I. S. Rejnhold, koji je priznao da je špijunirao na račun Engleza i da je po njihovom nalogu vršio sabotaze u privredi. Novski je ostao pri svojoj tvrdnji da ne poznaje i da nikad ranije nije video tog nesrećnog čoveka sa napuklim glasom i ugašena

pogleda. Posle petnaest dana, vreme koje je ostavljeno Novskom da razmisli, bio je ponovo pozvan pred istražitelja i bio ponuđen sendvičima i cigaretom. Novski je odbio ponudu i zatražio je olovku i hartiju da bi se obratio nekim ljudima sa najvišeg mesta. Sutradan u zoru bio je izveden iz ćelije i upućen u Suzdalj. Kada su tog ledenog januarskog jutra kola sa Novskim pristigla na stanicu, kej je bio pust. Na sporednom koloseku nalazio se jedan jedini stočni vagon u koji odvedoše Novskog. Istražitelj Fedjugin, visok, rošav i nepokolebljiv, proveo je tada u vagonu nekih pet sati nasamo sa Novskim (vrata su bila spolja zabravljena) pokušavajući da ga uveri u moralnu dužnost jednog lažnog priznanja. Ovi su se pregovori završili potpunim neuspehom. Onda slede duge noći bez dana provedene u samici suzdaljskog zatvora, u vlažnoj kamenoj ćeliji poznatoj pod imenom *psetarnik*, čija je glavna arhitektonska vrednost u tome što je u njoj čovek kao živ zazidan, pa svoje zemaljsko biće doživljava, u poređenju sa večnošću kamena i trajanja, kao česticu prašine u okeanu bezvremenosti. Novski je već bio čovek narušena zdravlja; duge godine robovanja i revolucionarni zanos koji se hrani krvlju i žlezdama, oslabili su mu pluća, bubrege, zglobove. Telo mu je sad bilo prekriveno čirevima koji su pod udarcima gumenih pendreka prskali i istiskali korisnu krv zajedno sa nekorisnim gnojem. No čini se da je Novski u dodiru sa kamenom svoje žive grobnice izvukao neke metafizičke zaključke koji se bez sumnje nisu mnogo razlikovali od onih koji sugerišu misao da je čovek samo čestica prašine u okeanu bezvremenosti; ali mu je izgleda to saznanje došapnulo i neke zaključke koje arhitekti psetarnika nisu

mogli da predvide: ništa za ništa. Čovek koji je našao u svom srcu tu jeretičku i opasnu misao koja govori o uzaludnosti sopstvenog trajanja, stoji međutim ponovo pred jednom (poslednjom) dilemom: prihvatiti privremenost trajanja u ime tog dragocenog i skupo stečenog saznanja (koje isključuje svaku moralnost i koje je dakle apsolutna sloboda) ili se, u ime tog istog saznanja, predati zagrljaju ništavila.

Slomiti Novskog bilo je za Fedjukina pitanje časti, iskušenje najvećeg stepena. Jer ako je u svojoj dugoj karijeri istražitelja sve dosad uspevao da lomljenjem kičme slomi i volju najtvrdoglavijih (pa su mu stoga uvek davali i najtvrdi materijal), Novski je sad stajao pred njim kao neka vrsta naučne zagonetke, nepoznat organizam koji se ponaša sasvim nepredvidljivo i netipično u odnosu na celokupnu praksu. (Nema sumnje, u ovoj poštovanja dostojnoj spekulaciji Fedjukina nije bilo, s obzirom na njegovo više nego skromno obrazovanje, ničeg knjiškog, i stoga mu je svaka veza sa teleološkim rasuđivanjem izmicala; on mora da se osećao samo kao začetnik jedne doktrine koju je formulisao sasvim prosto i svakom čoveku razumljivo: »I kamen će progovoriti ako mu se polome zubi«.)\*

---

\* Časopis Trud objavio je odlomke iz memoara Fedjukina pod naslovom Drugi front (brojevi za avgust i novembar 1964). Ovaj autobiografski očeak obuhvata zasad samo najranije razdoblje »pozadinske delatnosti« Fedjukina, no bojim se, sudeći na osnovu ovih materijala, u kojima je zanimljivost žive prakse zamenjena isuviše shematičnim razmatranjima, da ni konačno objavljivanje njegovih sećanja neće otkriti tajnu njegova genija: Fedjukin je bio, čini

U noći između 28. i 29. januara izvedoše iz ćelije čoveka koji je još uvek nosio ime Novski, mada to bejaše sada samo prazna ljuštura bića, gomila gnjilog i namučenog mesa. U ugaslom pogledu Novskog moglo je da se pročita, kao jedino znamenje duše i života, ta odluka da se istraje, da poslednju stranicu svoje biografije ispiše svojom voljom i pri punoj svesti, kao što se piše testament. On je tu svoju misao formulisao ovako: »Došao sam u zrele godine, zašto bih kvario svoju biografiju«. Mora dakle da je shvatio da ovo makar poslednje iskušenje nije samo završna stranica autobiografije koju je pisao tokom nekih četrdeset godina svesnog života svojom krvlju i svojim mozgom, nego da je ovo zapravo summa njegovog življenja, zaključak na kojem sve počiva, a da je sve ostalo (a da je sve ostalo bilo) samo sporedan traktat, računaska radnja čija je vrednost beznačajna u odnosu na krajnju formulu koja daje smisao tim sporednim operacijama.

Dva stražara odvedoše Novskog, podupirući ga sa obe strane, niz neko polumračno stepenište što je vodilo vrtoglavo u dubinu, u trostruki podrum zatvorske zgrade. Prostorija u koju ga uvedoše bila je osvetljena jednom golom sijalicom koja je visila sa tavanice. Stražari ga pustiše i Novski se zatetura. Čuo je kada se za njim zatvoriše gvozdena vrata,

*mi se, izvan žive prakse, teorijska nula. On je iscedivao priznanja po najdubljim zakonima dubinske psihologije a da nije znao da ona postoji; bavio se, dakle, ljudskom dušom i njenim tajnama i ne znajući. No ono što privlači već sada pažnju u Fedjukinovima sećanjima to su opisi prirode: surova lepota sibirskih pejzaža, rađanje sunca nad zamrzlom tundrom, diluvijalne kiše i izdajničke vode što presecaju tajgu, tišina dalekih jezera boje čelika — što sve govori o njegovom nesumnjivom književnom daru.*

ali u početku još ništa nije razabirao do samo tu svetlost koja mu se bolno zasekla u svest. Vrata se onda ponovo otvaraju i oni isti stražari, ovoga puta predvođeni Fedjukinom, uvode nekog mladića i osobljuju ga na metar ispred Novskog. Novski pomisli da je ponovo u pitanju neko lažno suočenje, jedno od mnogih, i tvrdoglavo stisnu bezube vilice i s bolnim naporom raširi otekle kapke da osmotri mladića. Očekivao je da će ponovo ugledati pred sobom nekog mrtvaca ugaslih očiju (kao što je to bio Rejnhold), ali sa nekom jezom bliskom slutnji ugleda pred sobom neke mlade i žive oči ispunjene strahom ljudskim, *sasvim ljudskim*. Mladić je bio go do pojasa i Novski sa čuđenjem i sa strahom pred nepoznatim shvati da je mišićavo telo mladića bez i jedne jedine modrice, bez i jedne jedine rane, sa zdravom tamnom kožom koju još ne bejaše načela memla. Ali to što ga je najviše začudilo i uplašilo, to bejaše taj pogled čije značenje nije mogao da prozre, ta nepoznata igra u koju je bio uvučen, sad kada je već bio pomislio da je sve svršeno *na najbolji mogućni način*. Da li je mogao i da nasluti šta mu sprema genijalna i paklena intuicija Fedjukina? Fedjukin je stajao iza njegovih leđa, nevidljiv ali prisutan, nem, suzdržana daha, ostavljajući mu da se sam doseti, da se užasne od te pomisli, pa kada mu sumnja koju rađa užas bude došapnula da je to nemoguće, da mu u tom času sruči istinu u lice, istinu težu od spasonosnog metka koji bi mu mogao opaliti u potiljak.

Kada je sumnja koju rađa užas došapnula Novskom *to je nemoguće*, u istom času začu glas Fedjukina: »Ako Novski ne prizna, ubićemo te!« Mladiću se lice izobličilo od straha i pade na kolena pred Nov-

skim. Ovaj zatvori oči, ali nije mogao, zbog lisica, da začepi i uši i da ne čuje mladićeva preklinjanja koja su odjednom, kao nekim čudom, počela da ruše tvrdu stenu njegove odluke, da razaraju njegovu volju. Mladić ga je preklinjao drhtavim, slomljenim glasom da prizna u *ime njegova života*. Novski je jasno čuo kada su stražari repetirali pištolje. Iza čvrsto stisnutih kapaka u njemu se istovremeno sa saznanjem bola i slutnje poraza javi mržnja, jer je imao dosta vremena da razmisli i da shvati da ga je Fedjugin prozreo i da je rešio da ga razori tamo gde se oseća najmoćnijim: u njegovoj sebičnosti; jer ako je on (Novski) došao na spasonosnu i opasnu misao koja govori o uzaludnosti sopstvenog trajanja i stradanja, to je još uvek moralni izbor; Fedjuginov intuitivni genij naslutio je i to da takav stav govori o jednom izboru koji dakle ne isključuje moralnost, naprotiv. Revolveri su bez sumnje imali prigušivače, jer Novski jedva da je čuo pucnje. Kada je otvorio oči, mladić je ležao pred njim u krvi, prosute lobanje.

Fedjugin ne troši uzaludne reči, on zna da ga je Novski razumeo; daje znak stražarima da ga izvedu i oni ga uzimaju pod ruku. Ostavlja mu dvadeset i četiri časa da razmisli u svojoj dobro čuvanoj ćeliji gde će moći ponovo, »pod mrtvačkim pokrovom od kamena«\* da utvrdi svoj moralni stav koji mu

\* *Rečenica Lava Mikulina* kojom je ovaj, negde tokom 1936, ovekovečio svoju sopstvenu biografiju; metafora koja se pokazala manje proizvoljnom nego što se na prvi pogled čini: Mikulin je umro od srčane kapi u samici suzdaljskog zatvora. (Neki izvori tvrde da je bio zadavljen.)

šapuće demonski na uvo da je njegova biografija konačna i zaokrugljena, bez pukotina, savršena kao kakva skulptura. Sutradan, u noći između 29. i 30. januara, ponavlja se scena: stražari odvođe Novskog vrtoglavim kružnim stepeništem u duboke podrumne zatvora. Novski sa užasom naslućuje da ovo ponavljanje nije slučajno i da je deo jednog paklenog plana: svaki dan njegova života biće plaćen životom jednog čoveka; savršenstvo njegove biografije biće razoreno, delo njegova života (*njegov život*) biće ovim poslednjim stranicama unakaženo.

Fedjukiнова režija je savršena: mizanscen je isti kao i prošle noći, isti su stražari, isti Fedjukiн, isti podrum, isto osvetljenje, isti Novski: elementi sasvim dovoljni da se jednom ponovljenom postupku dâ značenje identičnosti i neminovnosti, kao što je neminovan sled danâ i noći; različit je samo nekoliko taj mladić što go do pasa drhti pred Novskim (različit tek koliko se razlikuju dva uzastopna dana provedena u istoj ćeliji). Fedjukiн po svoj prilici naslućuje u tišini koja je na trenutak zavladała u podrumskoj ćeliji koliko je današnje iskušenje teže za Novskog od onog od juče; danas, dok stoji oči u oči sa nepoznatim mladićem, ne ostaje njegovoj moralnosti ni trunke nade i прибежиšte u nekoj pomisli koja bi mogla da mu pritekne u pomoć, pomisli koja bi mogla da mu došapne, uprkos izvesnim spoljnim i jasnim znacima, da je to *nemogućno*: sinoćna mu je demonstracija, brza i efikasna, pokazala da takva misao ne вреди, da je takva pomisao pogibeljna. (A ta će misao postati sutra i prekosutra, i kroz tri ili deset dana, još besmislenija, još nemogućnija.)

Novskom se učini kao da poznaje odnekud tog mladića koji je stajao pred njim. Imao je belu kožu



prošaranu pegama, nezdrav ten, gustu tamnu kosu i pomalo razroke oči; po svoj prilici je nosio naočari, i Novskom se učini da naslućuje u korenu njegova nosa tragove okvira tek skinutih naočara. Pomisao da taj mladić zapravo liči na njega samog od pre dvadesetak godina učinila mu se besmislenom i pokušao je da je odbaci, no nije mogao da ne pomisli u magnovenju kako ta sličnost (ako je stvarna i namerna) nosi izvesnu opasnost po Fedjukinovu istragu i može na neki način da se pripíše kao greška i napuklina u Fedjukinovoј režiji. Ali i Fedjukin sa svoje strane mora da je naslutio, ako je ta sličnost bila namerna i plod brižljive selekcije, da će pomisao na sličnost, na identičnost, neminovno navesti Novskog da uoči i bitnu razliku; ova sličnost treba samo da mu ukaže na činjenicu da on ubija ljude slične sebi, ljude čija biografija nosi potencijalno seme jedne buduće biografije, dosledne, zaokrugljene, tako slične njegovoj, ali prekraćene na samom početku, uništene njegovom sopstvenom krivicom tako reći u začetku; on će svojim tvrdoglavim odbijanjem da saraduje sa istragom stajati (već stoji!) na početku jednog dugog niza zločina počinjenih u njegovo ime.

Novski oseća iza svojih leđa Fedjukina kako zaustavljena daha vrebaju njegove misli, njegovu odluku, kao što oseća i nevidljivo prisustvo stražara koji stoje sa strane sa revolverima na gotovs, spremni da izvrše zločin *njegovom rukom*. Glas Fedjukina zazvučao je mirno, bez pretnje, kao da saopštava rezultate jedne sasvim logične operacije: »Umrećeš, Isaijeviću, ako Novski ne prizna.«

Pre nego što je Novski mogao da kaže bilo šta, da smisli bilo šta, da pomisli na sramne uslove svoje

predaje, mladić ga osmotri kratkovidim očima, sasvim izbliza, a onda mu se unese u lice i šapnu mu glasom od kojeg Novski zadrhta:

»Borise Davidoviču, ne dajte se pasjim sinovima!«

Istog časa odjeknuše dva pucnja, skoro istovremeno, jedva čujna, kao kad se izvlači zapušač iz šampanjske flaše. Nije mogao da ne otvori čvrsto stisnute kapke kako bi se uverio u izvesnost *svog* zločina: stražari su ponovo gađali iz blizine, u potiljak, s cevima okrenutim prema lobanji; lice mladića bilo je neprepoznatljivo.

Fedjugin napusti podrum bez i jedne reči, a stražari odvedoše Novskog i gurnuše ga na kameni pod. Novski provodi košmarne sate u svojoj ćeliji okružen pacovima.

Sutradan uveče, posle smene treće straže, traži da ga izvedu pred istražitelja.

Iste ga noći prebacuju iz kamene ćelije u zatvorsku bolnicu gde provodi kao u bunilu desetak dana pod budnim pogledom stražara i bolničkog osoblja koje je dobilo zadatak da od ovih sažaljenja dostojnih ostataka stvori čoveka dostojna tog imena. Fedjugin bez sumnje zna, na osnovu iskustva, da čak i ljudi pravljeni od manje tvrdog materijala nego što je Novski zadobijaju neku neslućenu snagu u trenutku kada su prekoračene sve granice i kada se postavlja još samo časno pitanje smrti: u času umiranja pokušavaju da iz smrti izvuku najveću mogućnu dobit nekom tvrdoglavom odlukom koja se najčešće, valjda zbog organske iscrpljenosti, svodi na herojsko ćutanje; kao što mu je praksa otkrila

i činjenicu da ponovno funkcionisanje organizma, normalan krvotok i odsustvo bolova, stvaraju kod rekonvalescenata i bivših kandidata smrti neki organski konformizam koji ima za posledicu, makoliko to izgledalo paradoksalno, slabljenje volje i sve manju potrebu za herojskim razmetanjem.

Optužba da je Novski pripadao špijunskoj mreži koja je radila za račun Engleza bila je u međuvremenu odbačena, pogotovu posle neuspelog suočenja sa Rajnholdom. (Tome su izgleda doprineli dobrim delom i engleski tredjunioni koji su podigli u evropskoj štampi isuviše veliku buku oko hapšenja Novskog i opovrgli kao sasvim neosnovane i besmislene neke optužbe koje su se u to vreme bile javile u zvaničnoj štampi: berlinski randevu sa izvesnim Ričardsom, koji je navodno potkupio Novskog za trideset zlatnika kao Judu, oboren je nedvosmislenim alibijem rečenog Ričardsa: on je tog dana bio na sednici tredjuniona u Halu.) Ova nespretna intervencija tredjuniona stavlja istragu pred nimalo lak zadatak da dokaže tačnost svojih tvrdnji i da time očuva svoj ugled na mnogo širem, međunarodnom planu. Trebalo je dakle ispraviti što se ispraviti može.

Pregovori traju od 8. do 21. februara. Novski oteže istragu, pokušavajući da u dokument svog priznanja, bez sumnje jedini koji će ostati posle njegove smrti, unese neke formulacije koje bi mogle ne samo da ublaže njegov konačan pad, nego i da budućem istraživaču došapnu, kroz vešto spletena protivurečja i preterivanja, da celo zdanje tog priznanja počiva na laži isceđenoj bez sumnje torturom. Stoga se sa neslućenom snagoš bori za svaku reč, za svaku formulaciju. Fedjugin sa svoje strane,

ne manje rešen i oprezan, postavlja maksimalne zahteve. Dva se čoveka u dugim noćima bore sa tim teškim tekstom priznanja, zadihani i iscrpljeni, nagnuti u gustom dimu cigareta nad tim stranicama, i svaki od njih pokušava da unese u njih deo svojih strasti, svojih uverenja, svoje viđenje stvari iz jednog višeg aspekta. Jer, nema sumnje, Fedjugin zna isto toliko dobro koliko i sam Novski (i to mu daje do znanja) da je sve to, ceo taj tekst priznanja, sročeno na nekih deset gusto kucanih stranica, najobičnija fikcija koju je on sam, Fedjugin, sastavljao tokom dugih noćnih sati, kucajući s dva prsta, nespretno i sporo (voleo je sve da radi sam), pokušavajući da na osnovu nekih uslovnosti izvuče logične zaključke. I njega nisu dakle zanimale takozvane činjenice, niti takozvani karakteri, nego te uslovnosti i njihovo logično funkcionisanje; njegovi se razlozi mogu svesti u krajnjoj liniji na iste one koje je imao Novski kada je, polazeći od jedne druge sheme, idealne i idealizovane, unapred odbacivao svaku uslovnost. Obojica su, najzad, verujem, delovala iz razloga koji su prevazilazili sebične i uske ciljeve: Novski se borio da u svojoj smrti, da u svom padu, sačuva dostojanstvo ne samo svog lika, nego i lika revolucionara uopšte, a Fedjugin je nastojao u svom traganju za fikcijom i za uslovnostima da sačuva strogost i doslednost revolucionarne pravde i onih koji tu pravdu dele; jer bolje je da strada takozvana istina jednog jedinog čoveka, jednog sićušnog organizma, nego da se zbog njega dovedu u pitanje viši principi i interesi. I ako se tokom kasnijeg razvoja istrage Fedjugin ustremeljivao na svoje tvrdoglave žrtve, to dakle nije bio hir neurotična čoveka i kokainiste, kako neki veruju, nego borba za sopstvena

uverenja koja je, kao i žrtva, smatrao nesebičnim, neprikosnovenim i svetim. Ono što je izazivalo njegov bes i njegovu lojalnu mržnju, to bejaše upravo ta bolećiva sebičnost optuženih, njihova patološka potreba da dokažu svoju *nevinost*, svoju sopstvenu malu *istinu*, to neurotično vrćenje u krugu takozvanih činjenica obuhvaćenih meridijanima svoje tvrde lobanje, a da ta njihova slepa istina nije u stanju da se stavi u sistem jedne više vrednosti, jedne više pravde, koja traži da joj se prinesu žrtve i koja ne vodi i ne sme da vodi računa o ljudskim slabostima. Stoga je za Fedjukina postajao krvni neprijatelj svako ko nije mogao da shvati tu prostu, skoro golim okom vidljivu činjenicu da potpisati priznanje *u ime dužnosti* jeste ne samo stvar logična nego i moralna, dakle dostojna poštovanja. Slučaj Novskog je za njega bio utoliko porazniji što ga je on cenio kao revolucionara i neko mu je vreme, pre desetak godina, bio uzorom. Onoga dana u stočnom vagonu na sporednom koloseku suzdaljske postaje, on mu je bio prišao, bez obzira na sve, sa nužnim respektom prema njegovoj ličnosti i pun poverenja, ali je doživeo razočaranje koje je u potpunosti srušilo u njegovim očima mit jednog revolucionara: Novski nije mogao da shvati; njegova sopstvena sebičnost (bez sumnje izrasla iz laskanja i pohvala) bila je u njemu jača od osećanja dužnosti.

Jednog ranog jutra krajem februara, Novski se vraća u svoju ćeliju iscrpljen no zadovoljan, sa redigovanim rukopisom svog priznanja koje treba da nauči napamet. Rukopis je prekrajan i išaran ispravkama unesenim mastilom crvenim kao krv; čini mu

se da je njegovo priznanje u tolikoj mjeri teško da mu smrtna kazna ne može izbeći. Novski se smeši ili mu se samo čini da se smeši: Fedjukin je izvršio njegovu potajnu nameru i pripremio završno poglavlje njegove časne biografije: budući će istraživači otkriti pod hladnim pepelom ovih besmislenih optužbi patetiku jednog života i dosledan kraj (uprkos svemu) jedne savršene biografije.

Optužnica je dakle konačno redigovana 27. februara, a proces grupi sabotera predviđen za sredinu marta. Početkom maja, posle dugog odlaganja, dolazi do nagle i neočekivane promene u planovima istrage. Novskog sa napamet naučenim tekstom dovede na poslednju probu u kancelariju Fedjukina; ovaj mu saopštava da je optužnica izmenjena i daje mu tekst nove optužnice otkucane na mašini. Stojeći između dva stražara, Novski čita tekst, zatim naglo zaurla ili mu se samo učini da je zaurlao. Odvlače ga ponovo u *psetarnik* i tu ga ostavljaju tri dana među ugojenim pacovima. Novski pokušava da razbije glavu o kameni zid ćelije; tada mu navlače luđačku košulju satkanu od solidnih vlakana i odvođe ga u bolničku sobu. Vrativši se iz bunila, prouzrokovanog bez sumnje injekcijama morfijuma, Novski traži da mu dovedu istražitelja.

Fedjukin u međuvremenu uspeva, vodeći naporedo dve istrage, da iscedi priznanje iz nekog Paresijana koji je, samo uz pomoć pretnji i obećanja (a, izgleda, i uz pomoć pokoje čašice) potpisao izjavu da je on lično predao Novskom prvu sumu novca još maja 1925, kada je zajedno sa njim radio u fabrici kablova u Novosibirsku. Taj novac, tvrdio je

Paresijan u svojoj izjavi, bio je deo redovne tromesečne sume koju su primali iz Berlina kao napojnicu za povoljne aranžmane koje je Novski, preko Paresijana i Titelhajma, udešavao za neke strane firme, nemačke i engleske u prvom redu. Titelhajm, inženjer starog kova i zastarelih nazora, sa belom jarećom bradicom i cvikerima, nikako da shvati zašto je potrebno da uvlači u svoje priznanje i druge ljude, koje i ne poznaje, no Fedjugin je već našao načina da ga uveri: posle dugog opiranja, stari je Titelhajm, rešen da umre časnom smrću, čuo iz susedne sobe užasne krike u kojima je prepoznao glas svoje kćerijedinice. Uz obećanja da će joj biti život pošteđen, pristao je na sve Fedjuginove uslove i potpisao zapisnik i ne pročitavši ga. (Trebalo je da prođu godine da izađe na videlo istina o Titelhajmovima: starac je u jednom tranzitnom logoru doznao skoro slučajno, od neke logorašice imenom Ginzburg, da mu je kći ubijena u zatvorskom podrumu još tokom trajanja njegove istrage.)

Sredinom maja dolazi do suočenja između ove dvojice i Novskog. Novskom se čini da Paresijan zaudara na votku; zapetljavajući jezikom, na lošem ruskom, sručuje mu u lice fantastične pojedinosti o njihovoj dugogodišnjoj saradnji. Novski shvata po iskrenom besu Paresijana da je Fedjugin u svojoj umetnosti da se iscedi priznanje postigao u slučaju Paresijana onaj idealni nivo saradnje koji je cilj i svrha svake valjane istrage: Paresijan je, bez sumnje zahvaljujući stvaralačkom geniju Fedjukina, prihvatio uslovnosti kao živu realnost, stvarniju od magle fakata, i te uslovnosti obojio emotivno: kaja-

njem i mržnjom. Titelhajm, odsutan duhom, sa pogledom okrenutim ka nekom dalekom, mrtvom svetu, ne može da se seti pojedinosti koje je izneo u potpisanom zapisniku i Fedjugin mora da ga strogo podseća na pravila dobrog ponašanja; Titelhajm se polako priseća iznosâ, navodi cifre, mesta i datume. Novski oseća da mu izmiče i poslednja šansa za spasenje i da mu je Fedjugin pripremio najnečasniju od svih smrti: umreće kao razbojnik koji je prodao svoju dušu, kao Juda, za trideset zlatnika. (Ostaće međutim po svoj prilici zauvek tajna da li je ovo bio samo deo smišljenog plana Fedjukina, kako bi zadobio iskrenu saradnju Novskog, ili je do ponovne promene optužnice došlo zaslugom onog koji nije želeo da umre nečasnom smrću.)

Te večeri posle suočenja, Novski ponovo pokušava da izvrši samoubistvo i time spasi deo legende. Budno oko i pseći sluh stražara otkrivaju međutim neke sumnjive zvuke, valjda po uzdahu olakšanja koji dopire iz ćelije umirućeg: sa pokidanim vena- ma odvođe Novskog u bolničku ćeliju gde on uporno trga zavoje i gde moraju da ga hrane veštački. (I to je sledeći korak ka konačnoj likvidaciji Novskog.)

Pred tolikom tvrdoglavošću Fedjugin popušta i imenuje Novskog (na osnovu ranije optužnice) za vođu zavereničke grupe. Suočen ponaosob sa svakim članom budućeg saboterskog jezgra, koje se formira pod rukovodstvom Fedjukina, Novski, gledajući u prazno mrtvim, astigmatičnim očima, prepoznaje u nekim preplašenim i nepoznatim ljudima one sa kojima je »kovao smele planove o dizanju u vazduh postrojenja od vitalnog značaja za vojnu industriju«. Pri tom dodaje izvesne detalje iz napa- met naučenog teksta scenarija. Fedjugin, koji otkri-



va najzad u Novskom korisnog i veštog saradnika, prepušta njegovoj sopstvenoj inteligenciji da izgladi neke protivurečnosti i neslaganja koja se javljaju u komplikovanom scenariju optužnice. (Pri tom Novski koristi svoje dugogodišnje iskustvo stečeno u carskim robijašnicama i u borbi sa opreznim prokuratorima.)

Mirni tok ove saradnje doveden je u pitanje samo jedan jedini put, krajem maja, kada je Novski suočen sa nekim Rabinovičem. I. I. Rabinovič je bio Novskom nekom vrstom duhovnog mentora, još iz najranijih pavlogradskih dana, čovek koji je u svojstvu inženjera i stručnjaka otkrio talenat Novskog i uveo ga u tajne spravljanja eksploziva. U neredovnim ali stoga ne manje briljantnim studijama Novskog uloga Isaka Rabinoviča bila je višestruka: on ne samo da ga je snabdevao savetima i stručnom (tehničkom) literaturom, nego ga je ne jednom spasavao svojom intervencijom i svojim ugledom, kao i visokim kaucijama koje je polagao kod prokuratora za mladog Novskog. (Pakleni učinak nekih eksplozija koje su potresale Petrograd oko 1910, izazvale su izgleda opravdane sumnje starog Rabinoviča i neko ga vreme udaljiše od njegovog isuviše talentovanog učenika.) Za mnoge usluge koje mu je učinio, kao i iz iskrenog poštovanja koje je gajio prema njemu, Novski je uspeo da mu se oduži u danima građanskog rata: izvukao ga je iz ruku revnosnih čekista koji su u Rabinoviču videli potencijalnog atentatora i gajili duboko nepoverenje prema njegovom poznavanju tajne eksploziva. Ali čini se da je veza između Novskog i Rabinoviča bila pre svega afektivne prirode: stara priča o idealizovanom ocu i o otkriću svojih potajnih sanja u

ličnosti nekog mladog čoveka u kome pronalazimo svoje sopstvene crte. Novski odbija da potpiše deo optužnice koji se odnosi na Rabinoviča. (Međutim prisustvo Rabinoviča u optužnici bilo je za istragu od prvorazrednog značaja s obzirom na njegov *profil*: poreklo, rasa, sredina.) Fedjukin tada pribegava poslednjem sredstvu: vadi iz fijke stola predmet sa priznanjem Paresijana i Titelhajma, predmet koji je u međuvremenu obogaćen novim detaljima i priznanjima još trojice učesnika onog što se nazivalo velikom pljačkom državnog novca: sva trojica imenuju Novskog kao inspiratora i daju pojedinosti o njegovom karakteru, gde se njegov revolucionarni elan svodi na beskrupuloznu strast za novcem i bogaćenjem, a njegova se legendarna askeza prikazuje kao komična maska i lukavstvo; neka se svedočenja dotiču ranih pariskih i petrogradskih dana Novskog sa jasnim aluzijama na mondenski život mladog revolucionara koji je svoje famozne šešire i crvene prsluke kupovao bez sumnje novcem dobijenim iz dubokih fondova Obrane.

Novski shvata da nema izbora. U zamenu za protivuslugu Fedjukina, potpisuje priznanje da je profesor Rabinovič saradivao s njim na spravljanju eksploziva; pojedinosti o vrsti šrapnela i detonatora, o razornoj moći baruta, dinamita, kerozina i trinitrotoluola, o načinu i mestu spravljanja paklenih mašina i njihovoj destruktivnoj moći u određenim uslovima, Novski diktira sam u zapisnik; za protivuslugu, Fedjukin spaljuje u velikoj gvozdenoj peći u kancelariji, naočigled Novskog, kompromitujući predmet (sada već nepotreban) o grupi pljačkaša i špekulanata.

Suđenje saboterskom jezgru od dvadeset članova održano je, iza zatvorenih vrata, sredinom aprila. Po svedočenju izvesnog Snasereva, Novski je, uprkos povremenoj odsutnosti duha, govorio sa strašću koju je ovaj pripisivao visokoj temperaturi; »to je bio njegov najbolji politički govor za koji znam«, dodaje on ne bez zlobe (praveći jasnu aluziju na one lažne glasine po kojima je Novski bio loš govornik: prvi, preuranjeni predznak koji je vodio ka rušenju mita zvanog Novski). Jedan drugi preživeli učesnik ovog procesa (Kaurin) odaje mu priznanje da, uprkos stravičnoj torturi kojoj je bio podvrgnut tokom dugih meseci istrage, nije ništa izgubio od svoje oštroumnosti »koja nas je sve zakopala«. — »To je nekad bio hitar čovek, pokretljivih i živih očiju, a sada je vukao noge i bio je upalih obraza, dubokih očnih duplji i izgledao je povremeno sasvim odsutan; ličio je na fantoma, ali ne na sopstvenog. Ne bar sve dotle dok nije progovorio; tada je ponovo bio đavo a ne čovek.« Treba međutim priznati da su ulogu Novskog u ovom procesu dobrim delom predodredili tredjunioni i emigrantska štampa, tvrdnjom da se u ličnosti ovog procesa kriju provokatori koji nemaju nikakve veze sa revolucionarima; Novski je dakle ubitačnu snagu svoje rečitosti usmerio u tom pravcu, pokušavajući, u nastupu iskrenog besa, da pobije one argumente menjševika i tredjuniona koji bi mogli da svedu njegovu biografiju i njegov kraj upravo na ono od čega se najviše pobojavao i zbog čega je tokom ovih meseci vodio krvavu borbu na život i smrt.

Državni tužilac, V. N. Kričenko, majstor visokih dela, zatražio je za petoricu prvooptuženih najtežu kaznu, ali, na opšte čuđenje, kako kaže Kaurin,

nije u svojoj završnoj reči »vukao Novskog po blatu«. (Sklon sam da poverujem da je uloga Novskog u ovom procesu bila kupljena po tu cenu.) Na izvestan način odao je čak priznanje njegovoj ličnosti koja je sačuvala do kraja svoj integritet, uprkos svemu (što dokazuje njegova iskrena saradnja sa istragom) i nazvao ga je čak »starim revolucionarom«, naglasivši da je Novski bio oduvek fanatikom svojih ideja i uverenja koje je u jednom odsudnom trenutku stavio u službu kontrarevolucije i međunarodne buržoaske zavere; Kričenko je pokušavao da nađe naučno objašnjenje te moralne devijacije i otkrio je u sitnoburžoaskom poreklu prvooptuženog i u pogubnim uticajima njegovih čestih boravaka na Zapadu gde se više interesovao za književne tričarije nego za politiku. Stari je Rabinovič ispričao pred smrt doktoru Taubeu u kolimskoj bolnici, gde je ležao bolestan od skorbuta i poluslep, svoj susret sa Novskim u hodniku sudnice posle završenog procesa. »Borise Davidoviču«, rekao mu je, »bojim se da ste sišli s uma. Sve ćete nas ukopati svojim pledojaeom«. Novski mu je odgovorio sa čudnim izrazom lica koji je ličio na senku nekog osmeha: »Isaak Ilič, vi biste morali poznavati običaje pri jevrejskoj sahrani: u trenutku kada se spremaju da iznesu mrtvaca iz sinagoge da bi ga odneli na groblje, jedan se službenik Jahvin nagne nad pokojnikom, zovne ga po imenu i kaže mu glasno: *Znaj da si mrtav!*« Onda je na trenutak zastao i dodao: »Odličan običaj!«

U znak zahvalnosti, i valjda uveren da je izvukao iz smrti što živ čovek izvući može, Novski u svojoj završnoj reči ponavlja da su njegovi zločini zaslužili u punoj meri smrtnu kaznu kao jedino pra-

vednu, da odluku tužioca ne smatra niukoliko preteranom i da neće uložiti žalbu da mu se poštedi život. Pošto je izbegao pokretni čvor sramnih vešala, smrt pod pušcanim plotunima smatrao je srećnim završetkom i dostojnim krajem; mora da je osećao, i izvan ovog moralnog konteksta, da neka viša pravednost zahteva da mu dođu glave čelik i olovo.

Ali nisu ga ubili (teže je izgleda izabrati smrt nego život): kazna mu je preinačena i, posle godinu dana provedenih na *crnom* hlebu, ponovno je krenuo tegobnim putem izgnanstva. Početkom 1934, pod imenom Dolski, onim istim koje je nosio u vreme svog poslednjeg, carskog tamnovanja, nalazimo ga u tek kolonizovanom Turgaju. (Ne bi trebalo međutim u ovoj promeni imena tražiti poruku za budućnost, znak prkosa i izazova: Novski je, čini se, bio rukovođen pre svega praktičnim razlozima: izvesna njegova lična dokumenta glasila su još uvek na to ime.) Iste godine dobija dozvolu vlasti da se nastani u još zabitijem Aktubinsku, gde okružen nepoverljivim kolonistima radi na nekom poljoprivrednom imanju koje gaji šećernu repu. Decembra meseca njegova sestra dobija odobrenje da ga poseti i zatiče ga bolesnog: Novski se žali na bolove u bubrezima. U to vreme on već ima nameštene vilice sa zubima od neoksidirajućeg čelika. (Da li su mu zubi polomljeni prilikom istrage, kako tvrdi doktor Taube, teško je reći.) Novski odbija njen zahtev da mu pokuša izdejstvovati kod vlasti dozvolu za preseljenje u Moskvu: nije želeo da pogleda svetu u oči. »Očekivao je smrt u rane jutarnje sate«, beleži ona, »koji su se poklapali sa njegovim hapše-

njem: tada bi se skamenio, zastaklio očima i gledao prema vratima koja nije, međutim, zaključavao. Kada bi prošlo tri sata, uzimao je gitaru u ruke i pevao tiho neke sasvim nerazumljive pesme. Imao je zvučne halucinacije i pričinjavali bi mu se glasovi i koraci u hodniku.« (Tih se godina u Moskvi prepričavala sledeća anegdota: »Šta nam radi Novski? — Pije čaj sa džemom od ribizli i svira na gitari Internacionalu. — Ali sa sordinom«, dodaje na to neki zlobnik.)

Poznato je da je Novski tokom strašne zime 1937. ponovno uhapšen i odveden u nepoznatom pravcu. Sledeće godine otkrivamo mu tragove na dalekoj Insulmi. Poslednje pismo pisano njegovom rukom nosi pečat Kema u blizini Solovjejskih otoka.

Nastavak i kraj povesti o Novskom potiče od Karla Fridrihoviča (koji ga omaškom naziva Podolski, umesto Dolski); mesto događaja: daleki ledeni Sever, Norilsk.

Novski nestaje iz logora na tajanstven i neobjašnjiv način, po svoj prilici za vreme jedne od onih strašnih oluja kada su stražari na tornjevima, oružje i nemački ovčari jednako bespomoćni. Sačekavši da se smiri *purga*, kreću potrage za beguncem, prepuštajući se krvoločnom instinktu svojih pasa. Tri dana logoraši u svojim barakama uzalud očekuju zapovest *napolje!*; tri dana se pobesnili i zapenjeni vučjaci otimaju iz čeličnih ogrlica, te gleći premorene hajkače po dubokim snežnim nanosima. Četvrtog dana neki ga stražar otkri u blizini livnice, zaraslog u bradu i nalik na utvaru, gde

se greje uz veliki kotao u kojem se taloži tekuća šljaka. Opkoliše ga i pustiše vučjake. Privučeni urlanjem pasa uleteše u kotlarnicu: begunac je stajao na skelama iznad kotla, osvetljen plamenom. Jedan se revnosni stražar počeo penjati uz skele. Kad mu se ovaj približi, begunac skoči u ključalu tekuću masu i stražari videše kako nestade pred njihovim očima, kako se izvi kao pramen dima, gluv na zapovesti, nepokoran, slobodan od vučjaka, od hladnoće, od vrućine, od kazne i od kajanja.

Taj hrabri čovek umro je 21. novembra 1937, u četiri sata posle podne. Ostavio je za sobom nekoliko cigareta i četkicu za zube.

Krajem juna 1956, londonski *Tajms*, koji po staroj dobroj engleskoj tradiciji izgleda još uvek veruje u duhove, objavio je da je Növski viđen u Moskvi, u blizini Kremaljskih zidina. Očevici su ga prepoznali po čeličnim zubima. Ovu vest je prenela sva zapadna buržoaska štampa, željna spletke i senzacija.

## PSI I KNJIGE

*Za Filipa Davida*

Godine Gospodnje 1330, dana 23, meseca XII, dospe do budnih ušiju Prečasnog Oca u Hristu monsenjera Žaka, milošću Božjom biskupa od Pamijera, da je Baruh David Nojman, negdašnji Jevrej, izbeglica iz Nemačke, napustio slepilo i perfidiju judaizma i da se privoleo Hristovoj veri; da je primio sakrament svetog krštenja u gradu Tuluzu u vreme progona što ih pokrenuše veri odani Pastijeri; i da je zatim, »kao pas koji loče svoje povraćanje«, rečeni Baruh David Nojman iskoristio priliku, pošto u gradu Pamijeru življaše i dalje po judejski sa drugim Židovima, da se vrati Bogu mrskoj sekti i običajima židovskim, te rečeni monsenjer biskup naredi da ga uhapse i stave u tamnicu.

Najzad naredi da mu ga privedu i ovaj se pojavi pred njim u biskupskoj Velikoj Sobi koja se otvara levim krilom na sobu za mučenje. Monsenjer Žak naredi da dovedu rečenog Baruha kroz tu sobu, kako bi ga podsetio na instrumente koje nam je Bog milosrdno stavio u ruke u službi Njegove Svete Vere i za spas duše čovečije.

Monsenjer Žak imadaše kao pomoćnika za stolom brata Gejarda od Pomijea, zastupnika Inkvizitora od Karkasona, a bejahu još prisutni magistar



Bernar Fesesije, ofisijel pamijerski, i magistar David Trohas, Jevrejin, pozvan da bude tumačem monsenjeru biskupu, ukoliko Baruh krene da se drzne u dogmu i zakone, jer bejaše na glasu kao znalac Starog Zaveta, judejskih zakona i knjige nečastivog.\*

\* »Knjiga nečastivog« je samo jedna od čuvenih metafora za ne manje čuveni Talmud. A.D. 1320, papa Žan XXII naredi da se svaki primerak te jereitičke knjige zapleni i spali na lomači; poznato je da su u to vreme po čitavom hrišćanskom arhipelagu vojnici na carinskim prelazima pretresali jevrejske karavane, preturajući po krijumčarenoj robi, svili, kožama i začinima, ne obazirući se na njih (osim iz lične pohlepe), a da su psi svetog Bernarda, sa njuhom osetljivim na »rukopis nečastivog«, njuškali masne kcfthane bradatih trgovaca i zavlacili njuške pod suknje prestrašenih žena, sve dok nisu izazvali tešku epidemiju besnila i počeli da ujedaju i hrišćanske trgovce i da zavlache njuške pod mantije nevinih hodočasnika, sveštenika i časnih sestara koje su krijumčarile sušenu ribu i kamamber iz Katalonije u narodu poznat pod imenom »crotte de diable«, izmetina nečastivog. Potraga za Talmudom nije međutim time prestala; Bernar Gij, zvani »od Gvožđa« samo je tokom 1336. zaplenio i spalio na lomači dvoje kola te inkriminisane knjige; dok je njegov raniji i kasniji učinak ostao za današnjeg istraživača, nažalost, nepoznat. Taj Žan Gij »od Gvožđa«, en Fer (što su neki njegovi protivnici, poneseni bez sumnje zvučnim asocijacijama, i zavišću, izgovarali, pa čak i pisali, kao Enfer, pakao), pokazao se izgleda suviše revnosnim, pa je uz Talmud počeo da spaljuje i druge knjige i ljude, izvan zvaničnog papskog indeksa, te je jedno vreme bio izložen pritisku sveštenstva koje ga se žestoko pobojavao i koje je delovalo po papskim, i Božjim, instrukcijama. Poznato je da je Žan Gij »od Gvožđa« iz ove krvave borbe izišao kao pobeđnik i da je najveći deo njegovih protivnika dospao na lomaču. Umro je, kažu, polulud, u svojoj monaškoj ćeliji, okružen knjigama i psima. (Primedba translatora).

Monsenjer Žak ga dakle stade pitati o svemu gorerečenom, pošto mu Jevrejin položi svoju zakletvu na Mojsijev Zakon da će govoriti samo istinu, u prvom redu o sebi, ali i o drugima, živima i mrtvima, na koje će se pozvati kao svedoke.

Kad to bi učinjeno, on reče i priznade kao što sledi:

»Ove godine (u prošli četvrtak bilo je tačno mesec dana od tada) časni su Pastijeri stigli u Grenadu, naoružani dugim noževima, kopljima i batinama, sa krstovima od kostreti prišivenim na odeći, noseći pobunjeničke zastave i preteći da će istrebiti sve Jevreje. Salomon Vidas, mlad Jevrejin, nađe tada grenadskog prvobranioca u društvu Jevrejina Elizara, njegovog skriba, i zapita ga, kako mi je kasnije pričao, da li bi ga ovaj zaštitio od časnih Pastijera. Ovaj reče da bi. No kako ovi nadolazahu u sve većem broju i kako počеше da pretražuju čak i kuće hrišćana i uglednika, ovaj reče Salomonu da više ne može da ga čuva i savetova mu da uzme neku lađu na Garoni i da ode u Verden gde se nalazi jedan veći i sigurniji zamak koji pripada njegovom prijatelju. Salomon uze dakle lađu i stade silaziti niz rečni tok ka Verdunu. Kad ga ugledaše sa obale Pastijeri, domo goše se i oni lađe i vesala, izvadiše ga iz vode i odvedoše ga vezana u Grenadu, rekavši mu: ili će se odmah pokrstiti ili će biti ubijen. Prvobranilac, koji posmatraše sve to sa obale, držeći dlan iznad čela, približi se ovima i reče im: ako ubiju Salomona, to je kao da su njemu samom odsekli glavu. Ovi mu rekoše tada da ako je tako, ispuniće mu tu želju. Čuvši sve to, Salomon reče da ne želi da sudija strada zbog njega bilo kako, i upita Pastijere

da mu kažu šta žele od njega. Oni mu ponoviše: ili će se pokrstiti ili će biti ubijen. Rečeni Salomon izjavi da će se radije krstiti nego biti ubijen. Oni ga tada odmah krstiše u mutnoj vodi Garone, zajedno sa pisarom Elizarom, jer s njima bejaše neki mlad sveštenik koji se bez sumnje razumevaše u sve to. Onda im dve časne žene prišiše krstove od kostreti na odeću i pustiše ih da odu.

Sutradan me rečeni Salomon i Elizar potražiše u Tuluzu, ispričaše mi sve što im se desilo, i rekoše mi da su se pokrstili, ali ne svojom voljom, i kada bi mogli da bi se rado vratili u krilo svoje vere. I još mi rekoše: ako im Jehova jednog dana otvori oči svojom milošću i ukaže im da su bolji novi zakoni nego stari, da duša manje greši prema ljudima i zverima u krilu nove vere, da će se tada pokrstiti svojom voljom i iskreno. Ja im onda odgovorih da ne znam šta da im savetujem; možda bi mogli, rekoh im, da se vrate nekažnjeno u krilo judejstva, ako im oslobode dušu zakoni hrišćanski, i da ću pitati o tome brata Rejmona Lenaka, pomoćnika monsenjera Inkvizitora od Tuluze: on bi im bez sumnje mogao dati savete i oproštenje. Navratih dakle, zajedno sa Boneom, jednim Jevrejinom iz Ažena, kod rečenog brata Rejmona i kod advokata Žaka Markesa, beležnika monsenjera Inkvizitora iz Tuluze, i ispričah im nevolju koja je zadesila Salomona i upitah ih da li je valjano krštenje obavljeno bez želje i protiv volje onog kojeg su krstili i da li вреди vera koja je prihvaćena iz gola straha za život. Oni mi rekoše da takvo krštenje nije valjano. Onda se vratih odmah kod Salomona i Elizara i preneh im da mi brat Rejmon i advokat Žak poručuju da njihovo krštenje nema snagu prave vere i da dakle

moгу da se vrata u veru Mojsijevu. Salomon tada predade svoju ličnost u ruke monsenjera Savetnika grada Tuluza, kako bi mu ovaj dobavio mišljenje rimske Kurije o valjanosti tog krštenja, jer se rečeni Salomon bojavao da bi njegovo vraćanje judejstvu moglo biti protumačeno kao znak dvoičnosti.

Kad sve to bi učinjeno, Salomon i Elizar se vratili veri Mojsijevoj, a po talmudijskoj doktrini: odsekoše im oštrim nožicama nokte sa ruku i nokte sa nogu, obrijaše im glave, a celo im telo okupaše u vodi izvorskoj, na isti način kako se po Zakonima pročišćava telo i duša strankinje koja se udaje za Jevrejina.

Sledeće nedelje, gospodin Alode, podnačelnik grada Tuluza, dovede dvadeset i četvoro kola građana i Pastijera koje je uzaptio zbog pokolja koji počinise u Kastelsarazenu i okolini nad sto pedeset i dva Jevrejina svakojakog uzrasta. Kad pristigoše kola sa rečenim ljudima do grofovskog zamka Narbone i kad dvadesetoro kola već bi uterano u kapiju, bejaše se sjatila velika gomila Tulužana. Oni što bejahu u zadnjim kolima počese dozivati u pomoć, govoreći da ih eto vode u tamnicu a da nikakva greha nisu počinili, no su samo hteli da osvete Hristovu krv koja vapije za osvetom do neba. Tada gomila Tulužana, ponesena osećanjem nepravde koja se vrši, pokida noževima užad kojima bejahu vezani osvetnici, poskida ih iz kola i poče da viče iz sveg grla zajedno sa njima: »Smrt Židovima!« i nagruše u jevrejski kvart. Bejah zauzet čitanjem i pisanjem, kad grunu u moju sobu velik broj tih ljudi, naoružanih neznanjem tupim kao batina i mržnjom oštrom poput noža. To ne bejahu moje svile od kojih im se zakrvaviše oči, no moje knjige poređane

po policama; svilu smotaše pod ogrtače, a knjige pobacaše na pod i stadoše ih gaziti nogama i cepati ih na moje oči. A knjige te bejahu u kožu povezane i obeležene brojevima i bejahu napisane od učenih ljudi, i u njima bejaše, da su ih hteli čitati, hiljade razloga da me smesta ubiju i bejaše u njima, da su ih hteli čitati, leka i melema za njihovu mržnju. I rekoh im da ih ne cepaju, jer mnoge knjige nisu opasne, opasna je samo jedna; i rekoh im da ih ne cepaju, jer čitanje mnogih knjiga dovodi do mudrosti, a čitanje jedne jedine do neznanja naoružanog mahnitošću i mržnjom. A oni rekoše da je u Novom Zakonu sve napisano i da se u njemu nalaze sve knjige svih vremena: ono što je u njemu rečeno sadrži sve druge knjige, pa ih zato treba spaliti, a ako ima nečeg u drugim knjigama čega nema u ovoj Jedinoj, onda te druge treba utoliko pre spaliti, jer su jeretičke. I rekoše još da njima saveti učenih nisu potrebni, i povikaše: »Pokrsti se ili ćemo ti mudrost svih knjiga koje si pročitao isterati na potiljak.«

Videvši slepi bes ove svetine, i videvši da ubijaju na moje oči Jevreje koji su odbili da se prekrste (ko iz doslednosti, ko iz gordosti koja je katkad pogibeljna), odgovorih da ću se rađe dati prekrstiti nego da budem ubijen, jer je, *uprkos svemu*, privremena patnja trajanja vrednija od konačne praznine ništavila. Oni me onda dograbiše i izguraše iz kuće, ne dopustivši mi ni da promenim svoj kućni ogrtač nekom prikladnijom odećom i odvedoše me takva kakav sam bio u katedralu Svetog Etjena. Kad pristigoh pred crkvu, dva mi sveštenika pokažaše leševe nekih Jevreja koji ležahu naokolo; njihova tela behu unakažena a lica oblivena krvlju.

Onda mi pokazaše na jedan kamen što je ležao pred crkvom i ja ugledah prizor od kojeg se i sam skamenih: na kamenu je ležalo jedno srce, nalik na krvavu kuglu. »Pogledaj, rekoše mi, to je srce jednog od onih koji se ne dadoše pokrstiti«. Oko tog srca beše se okupila gomila naroda i posmatrala ga sa čuđenjem i gađenjem. Kad zatvorih oči da ne gledam, neko me od prisutnih udari po glavi, kamenom ili batinom, i ubrza moju odluku, te rekoh da ću se prekrstiti, no da imam jednog prijatelja sveštenika, brata Žana zvanog Tevtonac, i da bih želeo da mi on bude kumom. To sam rekao u nadi da ako dospem u ruke brata Žana, koji mi je bio veliki prijatelj i s kojim sam znao voditi duge razgovore o pitanjima vere, da bi on možda mogao da me poštedi smrti a da se ne prekrstim.

Onda se ona dva mlada sveštenika dogovoriše da me izvedu iz crkve i da me otprate do kuće Žana Tevtonca, jer taj bejaše stariji po činu od njih i bojahu se da mu ne nanesu nepravdu. Kad izadosmo pred crkvu, osetih miris dima i ugledah vatre koje se dizahu iz jevrejskog kvarta. Tada na moje oči zaklaše jevrejina Ašera, mladića od nekih dvadeset godina i rekoše mi: »Taj se pozivao na tvoje učenje i na tvoj primer.« I rekoše mi još, pokazavši mi na jednog drugog mladića za kojeg sam kasnije čuo da je iz Taraskona: »Tvoje odlaganje ubija one koji su verovali tvome učenju i koji slede tvoj primer«. Tada ga otpustiše oni što su ga držali i mladić pade na zemlju licem prema meni, jer još ne bejah ništa izustio, a oni mu već zadaše smrtonosni udarac sa leđa. Građani Tuluza koji se behu sjatili pred crkvu i koji posmatrahu taj prizor upitaše dvojicu sveštenika što bejahu u mojoj pratnji da li sam već kršten,

a oni rekoše da nisam; ja sam ih još pre toga molio, krenuvši iz crkve, da ukoliko ih usput neko za to pita da kažu da jesam, no oni su to odbili. Onda me iz gomile opet neko udari batinom po glavi i meni se učini da mi od tog udarca izleteše oči iz lobanje; dodirnuh to mesto rukom, ali nije bilo krvi nego samo jedna čvoruga koja je zarasla sama od sebe, bez pomoći neke medicine, žavoja ili drugog melema. Videvši da i dalje ubijaju Jevreje, i čuvši njihovo naricanje, a kako mi dva sveštenika rekoše da me ne mogu odbraniti od besa svetine, niti odvesti do kuće rečenog Ispovednika, jer ću biti ubijen pre nego što dospemo do ulice, ja ih upitah za savet. Oni mi rekoše: »Kreni putem kojim svi idemo i daćemo ti ruku«; i još mi rekoše: »Ne traži druge staze mimo puta kojim svi idu«. I još mi rekoše: »Slédeći tvoj primer mnogi izgiboše.« Tada odgovorih: »Vratimo se u crkvu.«

Vratismo se dakle u crkvu u kojoj gorahu sveće pucketajući, dok je narod, još krvavih ruku, klečao, mrmljajući molitve. Tada rekoh dvojici svojih čuvara da sačekaju još malo da vidim da li će pristići moji sinovi.\* Oni pričekashe malo, i kako moji sinovi ne dođoše, rekoše mi da više ne mogu da čekaju

\* Jedan od modernih komentatora (Diverno) povodom ove rečenice navodi sledeće objašnjenje: »Mada nam arhivi ne daju nikakvih podataka o tome, skloni smo da ovu izjavu Baruhovu protumačimo ne samo kao odlaganje mučne i ponižavajuće scene krštenja, nego i kao deo lukavstva i taktike: ukoliko su njegovi sinovi uspeali da izbegnu prekrštavanje, za učenog Baruha je to dovoljan razlog da se ne izloži njihovom preziru; ukoliko su pogubljeni, njegova odluka biće ojačana bolom a smrt će biti nalik na otkupljenje«.

nego da mi je konačno odlučiti: ili ću se dati krstiti ili ću izići pred crkvu gde su još klali neodlučne.

Tada rekoh da bih želeo da imam za kuma tu-  
luškog vikara, misleći pri tom na izvršitelja imenom  
Pjer de Savarden, koji bejaše jednim od mojih do-  
brih prijatelja i koji bi me mogao dakle spasiti  
smrti i krštenja. Oni mi tada rekoše da vikar ne  
može doći, jer tog dana bejaše upravo doveo  
Pastijere iz Kastelsarazena i da se dakle odma-  
ra od velikog puta. Neki od onih koji su klečali  
u crkvi tada se pridigoše i dograbiše me sa svih  
strana i doguraše do kamene krstionice; pre nego  
što su mi ugurali glavu silom pod vodu, uspeo sam  
da izgovorim reč »vikar«, no posle toga više nisam  
ništa mogao da kažem, jer su me držali dugo i pri-  
tiskali mi glavu, i ja pomislih da će me udaviti kao  
psa u posvećenju vodi krstionice. Posle toga me pri-  
vedoše ka kamenom stepeništu i položiše na kolena  
među one koji tu već klečahu; ne znam koliko ih  
bejaše i ko sve bejaše, jer nikog nisam pogledao  
u oči, držeći glavu pognutu ka kamenu. Sveštenik  
je tada učinio, bar tako mislim, sve što se čini pri-  
likom krštenja. Međutim, pre nego što je sveštenik  
počeo da čita ono što priliči uz obred krštenja, je-  
dan mi se od one dvojice fratara nagnu na uvo i  
reče mi da kažem da sam prihvatio obred krštenja  
svojom voljom, inače biću ubijen. Tada dakle po-  
tvrdih da sve što činim činim dobre volje, mada  
mišljah obratno. Nadenuše ime Johan ili Žan; oni  
što stajahu kraj mene ustadoše i udaljiše se.

Kad sve to bi učinjeno, rekoh onoj dvojici fra-  
tara da me otprate do kuće, da bismo videli je li  
što ostalo od mojih dobara; oni mi odgovoriše da  
ne mogu da idu sa mnom jer su umorni i jer se



znoje, nego me odvedoše k njima i pismo vina iz njihova podruma, a u čast mog krštenja; pio sam vino bez reči i nisam hteo da govorim s njima o stvarima vere, mada me oni izazivahu. Posle toga me ipak ispratiše do moje kuće da vide je li što ostalo, i našosmo moje knjige iscepane i nagorele, moj novac ukraden, i svega sedam svitaka štofova, od kojih su neki bili založeni a neki su bili moja lična svojina, i jedan pokrivač od mavarske svile. Fratar koji se nazivao odskora mojim kumom stavi štofove u jednu vreću. U času kad izlažasmo zatekosmo pred kućom nekog službenika gradske uprave Tuluza kojeg je moj novostečeni kum poznavao i koji bejaše naoružan i zadužen da zaštiti preostale u životu Jevreje. Moj »kum« reče dakle ovome stražaru ili čoveku: »Ovaj je kršten i dobar je hrišćanin«. Stražar mi dade znak glavom i ja našoh načina da mu se približim: »Želiš li da budeš dobar *Jevrejin*?« upita me šapatom. Ja mu odgovorih: »Da.« Onda mi on reče: »Ali imaš li za to dovoljno novca?« — »Nemam«, rekoh, »ali uzmite evo ovo« i dadoh mu vreću u koju bejasmo stavili ono o čemu sam malo pre govorio. On dodade vreću jednóm od svojih ljudi a meni reče: »E pa lepo, ništa se ti ne boj; kaži ako te ko pita da si dobar hrišćanin i tako ćeš spasiti glavu.«

Kad smo bili izvan kuće, sretosmo, moj »kum« i ja, deset gradskih službenika u pratnji mnogobrojnih naoružanih stražara. Jedan me od službenika pozva na stranu i upita me šapatom: »Jesi li *Jevrejin*?« i ja mu odgovorih da jesam, šapatom, tako da me fratar ne čuje. Tada taj gradski službenik reče fratru da me slobodno pusti, i ovaj me predade jednom oružniku u činu narednika, rekavši

mu da me čuva kao da čuva njega samog, i to u ime Gradske uprave i gradskih vlasti. Narednik me tada uze pod ruku. Kada bejasmo u blizini Kapitola, rekoh onima koji me pitahu da sam Jevrejin, no kad bejasmo u zloglasnim uskim ulicama, kada su pitali narednika da nisam možda Jevrejin koji nije hteo da se prekrsti, ovaj im, po mojem savetu, odgovaraše da sam kršten i dobar hrišćanin.

I ubijanje i pljačkanje Jevreja potraja sve do kasne večeri tog dana; grad je bio osvetljen plamenom a psi su zavijali sa svih strana. Uveče, kad mi se učini da se narod sklonio sa ulica, rekoh naredniku, pošto mi savest ne bejaše čista, da odemo vikaru tuluškom i da ga pitamo da li je krštenje primljeno pod pretnjom smrti valjano ili nije. Kad pristigosmo do vikara, on je upravo večerao i narednik reče u moje ime: »Evo vam dovodim jednog Jevrejina koji bi hteo da ga krstite vi lično«. Ovaj odgovori: »Sad večeramo, posedajte s nama za sto.« Kako nisam hteo i nisam mogao da jedem, počeh da razgledam zvanice za stolom i ugledah među množinom mog prijatelja Pjera de Savardena. Dadoh mu znak i mi se izdvojismo, pa mu rekoh da mi nije namera da se krstim, i da kaže vikaru da me ne sili na tako što, jer takvo krštenje neće biti valjano; ovaj to učini za mene i šapnu vikaru na uvo moje reči, a zatim reče naredniku da ode, jer će me on sam čuvati, te mi dodeli jednog drugog narednika, nekog svog poverljivog čoveka, sa kojim sam krenuo do zamka Narbone kako bih proverio da li se neki od mojih sinova nalazi među pobijenim Jevrejima čija tela behu sklonjena u dvorište zamka. Kad smo se vratili, gospodin vikar me upita: »Hoćeš li da budeš kršten sada ili ćeš da sačekaš do sutra?«

Tada ga Pjer Savarden odvede u stranu i poče da razgovara s njim nešto poverljivo. Ne znam šta mu je tačno rekao, ali gospodin vikar na to reče: »Naravno, ne želim da krstim silom nikog, bio on Jevrejin ili bilo ko drugi!« Iz toga zaključih da se krštenje kojem bejah podvrgnut silom može smatrati nevažecim.

Kad to bi odlučeno, zatražih savet od rečenog Pjera Savardena: da li da ostanem u zamku Narbone ili da odem; i kako mi Pjer reče da će svi Židovi koji su se sklonili u zamak biti svakako ili kršteni ili ubijeni, odlučismo da krenem u Tuluzu. Pjer mi dade tri šilinga i isprati me do raskršća puteva od kojih glavni vodi prema Monžiskaru i reče mi da krenem što brže i da usput, ukoliko nekog sretnem, govorim samo nemački.

Hitao sam dakle da se što pre domognem Monžiskara. Kad najzad pristigoh i krenuh preko gradskog trga, odnekud iz kapija pokulja gomila ljudi naoružanih batinama i noževima, dograbi me i upita da li sam Jevrejin ili hrišćanin. Ja ih onda upitah da mi kažu ko su oni sami, a oni mi rekoše: »Mi smo časni Pastijeri u službi Hristove vere«; i još mi rekoše: »U ime raja nebeskog i raja zemaljskog, istrebićemo sve one koji ne idu Njegovim putem, Jevreje i nejevreje.« Ja im tada rekoh da nisam Jevrejin i rekoh im: »Zar se do raja nebeskog i raja zemaljskog dolazi kroz krv i oganj?« a oni rekoše: »Dovoljna je samo jedna neverna duša da nas sve liši raja i nadanja, kao što je dovoljna jedna šugava ovca da ošugavi celo stado«; i još mi rekoše: »Nije li bolje zaklati jednu šugavu ovcu nego dopustiti da se ošugavi celo stado?« i povikaše »Uhapsite ga, jer mu reči odišu sumnjom i bezverjem«, te mi ve-

zaše ruke i odvedoše. Ja ih još upitah: »Zar imate vlast nad ljudima da biste mogli raspolagati njihovom slobodom«, a oni rekoše: »Mi smo Hristovi vojnici i imamo dozvolu vlasti da izdvojimo kužne od zdravih, one koji sumnjaju od onih koji veruju.«

Onda im rekoh da se vera rađa iz sumnje i rekoh im da je sumnja moja vera i da sam Jevrejin, jer se ponadah da me neće ubiti pošto mi ruke bejahu vezane, a gomila se beše razišla, jer joj ne bejaše do učenih rasprava i nadmudrivanja, nego krenuše ka nekim mračnim ulicama gde se behu izgleda domogli neke druge žrtve. Odvedoše me onda do jedne velike kuće i spustiše me u prostrane podrume gde se već nalazilo desetak Jevreja i učeni Bernardo Lupo i njegova kći koju su sa njene dobrote nazivali La Bona; tu smo proveli noć i sledeći dan u molitvi; odlučismo da se nećemo dati krstiti nego da ćemo istrajati u svojoj veri. Molitvu su nam prekidali samo pacovi koji su svu noć ciliktali po uglovima i jurili po podrumu, teški i ugojeni. Sutradan nas sve izvedoše i pod stražom uputiše do Mazera, a odatle do Pamijera.\*

»Da li ste se ponovo vratili jevrejskoj veri u Pamijeru ili drugde, a u formi i na način svojstven mojsijevskim običajima?«

*\* U pamijerskoj dioceji Jevreji su imali, na osnovu dekreta Arnoa Dežana, pamijerskog inkvizitora, pravo da žive slobodno; taj dekret od 2. marta 1298, koji zabranjuje žiteljima i civilnim vlastima da se ophode prema Jevrejima »suviše strogo i okrutno«, pokazuje samo u kolikoj meri lični stav i građanska hrabrost u teškim vremenima mogu da izmene sudbinu koju kukavice smatraju neminovnom i proglašavaju je fatumom i istorijskom nužnošću. (Prim. translatora.)*

»Ne. Jer, prema talmudskoj doktrini, kad se neko dobrovoljno i po pravilima hrišćanskim prekrsti, ukoliko želi da se ponovo vrati svojoj staroj veri, tada se podvrgava načinima koje sam naveo (sečenje nokata i kose i kupanjem celog tela), pošto se smatra nečistim. Ali kad nije kršten dobrovoljno i po svim pravilima hrišćanskim, nego pod prisilom, tada se ne pristupa pomenutom načinu i takvo se krštenje smatra nepostojećim.«

»Da li ste rekli jednoj ili većem broju osoba koje bejahu krštene pod pretnjom smrti da im je krštenje nevažće, te da mogu nekažnjeno i mirne duše da se vrate judaizmu?«

»Ne, osim onog što sam malopre izložio povodom Salomona i Elizara.

»Da li ste rekli jednom ili većem broju Jevreja da prihvate krštenje jedino da bi izbegli smrt a da se zatim vrate judaizmu?«

»Ne.«

»Da li ste ikad prisustvovali obredu ponovnog vraćanja u krilo Mojsijeve vere nekog prekrštenog Jevrejina?«

»Ne.«

»Smatrate li vaše sopstveno krštenje nevažćim?«

»Da.«

»Zašto se izlažete dobrovoljno opasnosti jerećkog mišljenja?«

»Jer želim da živim u miru sa samim sobom a ne sa svetom.«

»Objasnite.«

»Kako ne znam u šta veruju Hrišćani i zašto veruju; kako, zauzvrat, znam u šta veruju Jevreji

i zašto veruju, i kako smatram da je njihova vera dokazana Zakonima i Knjigama Proročkim koje sam izučavao kao doktor tokom nekih dvadeset godina, velim, dakle, da sve dok mi se ne dokaže mojim Zakonima i mojim Prorocima da im je vera hrišćanska saobrazna, sve dotle neću da verujem u hrišćanstvo, uprkos bezbednosti koja bi mi se pružila u krilu te vere, i više volim da umrem nego da napustim svoje verovanje.«

Tako je započela rasprava o hrišćanskoj veri sa Baruhom Davidom Nojmanom koji se opirao snagom svojih argumenata, a Prečasni je Otac u Hristu, Monsenjer Žak, milošću Božjom biskup od Pamijera, pokazao beskrajno strpljenje da privede Istini rečenog Baruha, ne žaleći pri tom svoje vreme i svoje snage; rečeni je Jevrejin tvrdoglavo i uporno ostajao pri svom verovanju, držeći se Starog Zaveta i odbacujući svetlost hrišćanskog verovanja koje mu je Monsenjer Žak milosrdno darivao.

Najzad se, 16. avgusta AD 1330, rečeni Baruh pokoleba i priznade i potpisa da se odriče jevrejske vere.

Pošto mu je pročitana zapisnik saslušanja, rečeni Baruh David Nojman, upitan da li je svoje priznanje učinio pod mukama ili odmah pošto je skinut sa muka, odgovori da je svoje priznanje učinio odmah pošto je oslobođen muka, negde oko devet sati izjutra, i da je tog istog dana, u večernje sate, učinio isto priznanje a da nije bio odveden u sobu za mučenje.

Ovo je saslušanje učinjeno u prisustvu Monsejnera Žaka, milošću Božjom biskupa od Pamijera, brata Gejarda od Pomijea, magistra Bernarda Fese-sijea, magistra Davida Trohasa, Jevrejina, i nas,

Gijoma Pjera Barta i Roberta de Robekura, beležnika monsenjera Inkvizitora od Karkasona.«

Poznato je da se Baruh David Nojman pojavio pred istim tribunalom još u dva maha: prvi put sredinom maja sledeće godine, kada je izjavio da je posle ponovnog čitanja Zakona i Proroka, pokoleban u svojoj veri. Sledi duga rasprava nad hebrejskim izvorima; strpljiva i dugotrajna argumentacija Monsenjera Žaka navodi Baruha da se ponovo odrekne judaizma. Poslednja osuda nosi datum od 20. novembra 1337. Zapisnik ispitivanja nije međutim sačuvan i Divernoia navodi jasnu pretpostavku da je nesrećni Baruh po svoj prilici izdahnuo na mukama. Jedan drugi izvor govori o nekom Baruhu koji je osuđen za isti delikt mišljenja i spaljen na lomači nekih dvadeset godina kasnije. Teško je pretpostaviti da je reč o istoj osobi.

### *Napomena*

Priča o Baruhu Davidu Nojmanu zapravo je prevod trećeg poglavlja (*Confessio Baruc olim iudei modo baptizati et postmodum reversi ad iudaismum*) inkvizitorskog registra u koji je Žak Furnije, budući papa Benoa XII, zavodio detaljno i savesno prizanja i svedočenja data pred njegovim tribunalom. Rukopis se čuva u Latinskom fondu Vatikanske biblioteke pod rednim brojem 4030. U tekstu sam izvršio samo neznatna skraćjenja, i to u onom delu gde se raspravlja o svetom Trojstvu, o Hristovom mešija-

nizmu, o Ispunjenju Slova Zakona, o poricanju nekih tvrdnji Starog Zaveta. Sam prevod je pravljen na osnovu francuske verzije monsenjera Žan-Mari Vidala, bivšeg vikara crkve Svetoga Luja u Rimu, kao i na osnovu verzije katoličkog egzegeta časnog Ignacija fon Delingera (Döllinger) objavljene u Minhenu 1890. Ovi su tekstovi sa učenim i korisnim komentarima od tada više puta prešampavani, a poslednji put, koliko mi je poznato, 1965. Original pomenutog zapisnika (»jedan lep rukopis na pergamentu sa knjižarskim pismom u dve kolone«) dopeva dakle do čitaoca kao trostruki eho jednog dalekog glasa, Baruhovog, ako ubrojimo i njegov glas u prevod — kao odjek Jahvine pomisli.

Slučajno i iznenadno otkriće ovog teksta, otkriće koje se vremenski podudara sa srećnim završetkom rada na povesti pod naslovom *Grobnica za Borisa Davidoviča*, imalo je za mene značenje ozarenja i mirakla: analogije sa pomenutom pričom u tolikoj su meri očigledne da sam podudarnost motiva, datuma i imena smatrao božjim udelom u stvaralaštvu, *la part de Dieu*, ili đavoljim, *la part de Diable*.

Postojanost moralnih uverenja, prolivanje žrtvene krvi, sličnost u imenima (Boris Davidovič Novski — Baruh David Nojman), podudarnost u datumima hapšenja Novskog i Nojmana (u isti dan kobnog meseca decembra a u razmaku od šest vekova, 1330 . . . 1930), sve se to odjednom pojavilo u mojoj svesti kao razvijena metafora klasične doktrine o cikličnom kretanju vremena: »Ko je video sadašnjost video je sve: ono što se dogodilo u najdavnijoj prošlosti i ono što će se zbiti u budućnosti« (Mark-Aurelije, *Misli*, knj. VI, 37). Polemišući sa



stojičarima (a još više sa Ničoom), H.—L. Borhes ovako formuliše njihovo učenje: »Svet biva povremeno razoren plamenom koji ga je saznao a zatim se ponovo rađa da bi proživio istu povest. Ponovo se spajaju različite semene čestice, ponovo daju formu kamenu, drveću, ljudima — pa čak i vrlinama i danima, jer za Grke nema imenice bez suštine. Ponovo svaki mač i svaki heroj, ponovo svaka sitničarska besana noć.«

U ovom kontekstu redosled *varijanti* je bez većeg značenja; ipak sam se opredelio za redosled duhovnih a ne istorijskih datuma: povest o Davidu Nojmanu pronašao sam, kao što rekoh, posle pisanja priče o Borisu Davidoviču.

## KRATKA BIOGRAFIJA A. A. DARMOLATOVA

(1892—1968)

U naše vreme kad se mnoge pesničke sudbine grade po čudovišno standardnom modelu epohe, klase i sredine, gde se sudbonosne životne činjenice — neponovljiva magija prve pesme, putovanje u egzotični Tiflis na jubilej Rustavelija ili susret sa jednorukim pesnikom Narbutom — pretvaraju u hronološki niz bez ukusa avanture i krvi, životopis A. A. Darmolatova nije, uprkos izvesnoj shematičnosti, lišen lirskog jezgra. Iz konfuzne mase podataka pomalja se goli ljudski život:

Pod uticajem svog oca, seoskog učitelja, biologa-amatera i hroničnog alkoholičara, Darmolatov biva odrana ponesen tajnama Prirode. U njihovoj spahijskoj kući (majčin miraz) u Nikolajevskom Gorodku živeli su u relativnoj slobodi psi, ptice i mačke. U šestoj godini kupuju mu u obližnjem Saratovu *Atlas leptirova Evrope i Centralne Azije* od Devrijena, jedno od poslednjih vrednih dela graver-ske veštine devetnaestog veka; u sedmoj asistira ocu koji, s krvavim mrljama na licu, vivisekira glodare i vrši pokuse sa žabama; u desetoj, čitajući romane o špansko-američkom ratu, postaje strastan branilac Španjolaca; u dvanaestoj iznosi iz crkve naforu skrivenu ispod jezika i stavlja je na klupu

pred zabezegnute drugove. Nad tekstovima Korha sanja o antičkim vremenima, prezirući savremeni život. Ništa, dakle, klasičnije od ove provincijske sredine i od ovog pozitivistički obrazovanog građanstva, ništa banalnije od ovog nasleđa gde se mešaju alkoholizam i tuberkuloza (po očevoj liniji) sa melanholičnom depresijom majke koja čita francuske romane. Jedna tetka takođe s majčine strane, Jadviga Jarmolajevna, koja je živela sa njima pod istim krovom i tonula polako u demenciju — jedini je poštovanja dostojan podatak u pesnikovoj ranoj biografiji.

Uoči prve revolucije majka mu umire iznenadno, zaspavši nad Meterlinkovom knjigom *Život pčela* koja joj je ostala u krilu, rasklopljena, kao mrtva ptica. Iste godine, oplodeni semenom smrti, javljaju se prvi stihovi mladog Darmolatova štampani u časopisu *Život i škola* koji izdaje saratovski kružok revolucionarne mladeži. Godine 1912. upisuje se na peterburški univerzitet gde, po očevoj želji, studira medicinu. Između devetsto dvanaeste i petnaeste već štampa u prestoničkim časopisima *Obrazovanje*, *Savremeni svet* i u slavom ovenčanom *Apolonu*. U to vreme treba da situiramo i njegovo poznanstvo sa Gorodeckim i sa pesnikom-samoubicom Viktorom Hofmanom koji je, kako veli Makovski, živeo kao čovek a umro kao pesnik, ustrelivši se iz sićušnog damskog brauninga, pucajući sebi u oko kao kakav lirski Kiklop. Darmolatovljeva prva i bez sumnje najbolja zbirka, *Rude i kristali*, pojavljuje se 1915, u staroj ortografiji i sa likom Atlanta na koricama. »U ovoj nevelikoj zbirci, veli anonimni prikazivač u časopisu *Reč*, ima nečeg od majstorstva jednog Inokentija Anjenskog, mlada-

lačke iskrenosti osećanja u duhu Baratinskog, nekog ozarenja kao kod mladog Bunjina. Ali u njoj nema ni pravog žara, ni pravog majstorstva, ni iskrenih osećanja, pa ni izrazito slabih mesta.«

Nije mi namera da se ovde poblize pozabavim pesničkim osobenostima Darmolatova, niti da se upuštam u složeni mehanizam književne slave. Za ovu priču nisu od većeg značaja ni pesnikove ratne avanture, mada, priznajem, izvesne žestoke slike iz Galicije i Bukovine u vreme Brusilovljeve ofanzive — kada kadet Darmolatov u svojstvu sanitetskog podoficira otkriva iskasapljeno telo svoga brata — nišu bez privlačnosti; kao što nisu bez draži ni njegov berlinski izlet ili njegova sentimentalna avantura koja se, na fonu jedne izgladnele i tragične Rusije građanskog rata, završava medenim mesecom u paklu Kislodovska. Njegova poezija, ma šta o tome rekli kritičari, pruža obilje empirijskih (pesničkih) činjenica koje poput starih razglednica ili fotografija iz olinjalog albuma svedoče jednako o putovanjima, zanosima i strastima koliko i o književnoj modi: blagotvorni učinak vetra na mramornim naborima karijatida; Tirtgarten sa drvoredom ovalnih lipa; fenjeri Brandenburške kapije; čudovišne spodobe crnih labudova; rumeni odraz sunca na mutnim vodama Dnjepra; čarolija belih noći; magične oči Čerkeskinja; kindžal zariven do ruko hvata u rebro stepskog vuka; spiralni zamah avionskog propelera; krik vrane u rani sumrak; snimak (iz ptičje perspektive) strašne panorame opustošenog Povoložja; gmizanje traktora i lokomobila u zlatnoj pšeničnoj preriji; crna okna kurskih ugljenokopa; kremaljske kule u okeanu vazduha; purpurni baršun pozorišnih loža; avetinjske figure bronzanih

statua u blesku vatrometa; zamah balerina satkanih od pene; veličanstveni požar nafte sa tankera u luci; užasna narkoza rimâ; mrtva priroda s čašom čaja, srebrnom kašičicom i udavljenom osom; violetne oči zaprežnog konja; optimistička meljava turbina; glava komandanta Frunzea na operacionom stolu u opojnom zadahu hloroforma; gola stabla u dvorištu Lubjanke; promuklo lajanje seoskih pasa; zadržujuća ravnoteža betonskih gromada; oprezni hod mačke tragom zimovke u snegu; kukuruzna polja pod baražnom vatrom artiljerije; ljubavni rastanak u dolini Kame; vojničko groblje kraj Sevastopolja...

Pesme sa datumima 1918. i 1919. ne daju nam nikakve mogućnosti da dešifrujemo mesto njihova nastanka: u njima se sve još zbiva u kosmopolitskim predelima duše koja nema svoju preciznu kartu. Hiljadu devetsto dvadeset i prve nalazimo ga u Petrogradu, u sumornoj raskoši negdašnje vile Jelisejevih, u tom Brodu Ludaka, kako veli Olga Forš, gde se okupila izgadnela pešnička bratija bez prihoda i jasne orijentacije. Po svedočenju Makovskog, na tim božjim ptičicama živele su još samo ludačke oči bezumnog sjaja. Usrdno su se starali da izgledaju kao da su živi, kaže on, mada se čovek nije mogao oteti utisku da se kreće među fantomima, uprkos jarkom ružu na usnama žena. Napolju je besnela bura pokretana magnetnim polovima revolucije-kontrarevolucije; po cenu bezumne hrabrosti Buhara je ponovo pala u ruke boljševika; pobuna kronštatskih mornara ugušena je u moru krvi; oko izumrlih naselja vukle su se ljudske olupine, onemoćale žene gangrenoznih nogu i deca nadutih trbuha; kada su potamanjeni rage, psi, mačke

pacovi, varvarski je kanibalizam uzdignut do običajnog prava. »S kime smo mi, Serapionova braća? uzvikuje Lev Lunc. Mi smo sa pustinjakom Serapionom!« Kručonih je, što se njega tiče, za *zaum*: »Zaum budi i daje slobodan zamah stvaralačkoj fantaziji a ne vređa ničim konkretnim.« — »Mi omogućujemo našim drugovima pesnicima potpunu slobodu u izboru stvaralačkih metoda, ali pod uslovom . . . « dodaju oni iz grupe Kovačnica. (Primljeno jednoglasno s jednim uzdržanim glasom.)

Na fotografiji iz tog razdoblja Darmolatov još ima izgled petrogradskog kicoša sa plastronom i leptir-mašnom. Upalih obraza, »očiju zagledanih u razvaline Rima«, oštre brade presečene jamicom nalik na ožiljak, stisnutih usana, njegovo lice ne odaje ništa i nalik je na kamenu masku. Postoje pouzdana svedočanstva da se mladi Darmolatov u to vreme već bejaše privoleo kosmopolitskom programu akmeistâ, toj »čežnji za evropskom kulturom«, zahvaljujući u prvom redu uticaju jednog drugog pesnika, Mandeljštama: jednako su cenili Rim, Anjenskog i Gumiljova i sa istom su histeričnom halapljivošću gutali slatkiše.

Jedne sparne avgustovske večeri te iste dvadeset i prve godine, u vili Jelisejevih bejaše u toku orgija koju već pomenuta Olga Forš naziva, sa tipičnom ženskom preteranošću, gozbom u vreme kuge. Dežurno jelo tih godina bejaše slana riba uz koju se točila stravična votka-samogon, spravljana po nekim alhemijskim receptima od špiritusa, brezove kore i bibera. »Kasandra« (Ana Andrejevna Ahmatova) imala je te večeri jedno od svojih proročkih predosećanja, pa je iz krajnje ushićenosti pala iznenadno u bolesnu depresiju koja se graničila sa

halucinacijama. Ko je doneo vest o egzekuciji koja je izvršena nad »majstorom« (Gumiljovim) nije poznato. Sa izvesnom pouzdanošću može se reći samo to da je ta vest prostrujala poput male, separatne magnetne bure nad svim antagonističkim grupama podvojenim jasnim ideološkim i estetičkim programom. Darmolatov je, s čašom u ruci i pijano posrćući, napustio Kasandrin sto i sručio se u olinjalu fotelju pokojnog Jelisejeva koja je zjapila prazna pored proleterskog pisca Dorogojčenka.

Jula hiljadu devetsto tridesete boravi u suhumskom domu odmora gde radi na prevodima koje mu je, na zauzimanje Borisa Davidoviča Novskog, poručio časopis *Krasnaja Nov*. Na početku poznanstva sa rečenim Novskim stajao je jedan davni berlinski susret u nekoj krčmi u blizini Tirtgartena kada je mladi Darmolatov, sa čuđenjem, divljenjem i strahom slušao smela predskazanja Tverdohljebova, budućeg komesara revolucionarnog komiteta mornarice, diplomate, predstavnika narodnog komesarijata za veze i komunikacije — B. D. Novskog. (Novski je, kažu, u relativno vegetarijanskim vremenima bio njegovom »relacijom«; ova reč pokriva komplikovanu vezu koja je postojala između pesnikâ i vlasti i gde se na osnovu ličnih simpatija i sentimentalnih dugova mladosti ublažavala krutost revolucionarne linije; vezu umnogome zamršenu i punu opasnosti: ukoliko bi moćni zaštitnik pao u nemilost, za njim su se oburvavali niz strmu padinu svi štićenici, kao poneseni lavinom koju je pokrenuo krik unesrećenog.)

Krajem decembra, dva dana posle hapšenja Novskog, u kući Darmolatova zazvonio je telefon. Bilo je tačno tri sata posle ponoći. Slušalicu je po-

digla Darmolatovljeva bunovna žena, bremenita Tarkarka, visoka, oštra stomaka. Sa one strane čula se samo stravična tišina koja ledi krv u žilama. Žena spusti slušalicu i briznu u plač. Telefon u njegovom stanu bio je od tada ušuškan šarenim perjanim jastucima na kojima su se šepurili drečeći dekorativni motivi puni šarene graje tatarskih vašarišta, a kraj pisaćeg stola, natovarenog rukopisima, rečnicima i knjigama koje je prevodio »radi smirenja«, stajao je pripremljen kartonski kofer sa stvarima predviđenim za iznenadno *putovanje*. Jednom je čak, ohrabren votkom, pokazao nekom pesniku-doušniku taj svoj kofer: iznad toplog pletenog džempera i flanelskih gaća, ležala je u kožu uvezena knjiga Ovidijevih *Elegija*, na latinskom. Mora da su mu tih dana stihovi slavnog izgnanika zazvučali kao puškinski moto nad njegovom sopstvenom pesničkom sudbinom.

Početak sledeće godine putuje u Gruziju; u maju objavljuje ciklus pesama pod naslovom *Tbilisi na rukama*; u septembru je stavljen na spisak književničkih trebovanja i dobija, po nalogu koji je potpisao Gorki, par pantalona, vatirani kaput i šubaru od dabrovine. (Darmolatov je izgleda odbio da uzme ovu šubaru zbog njenog »hetmanskog izgleda«. Aleksej Maksimovič je insistirao: neka on samo ne izvoljeva! Na osnovu verzija koje kruže o tom događaju, teško je utvrditi šta je zapravo rekao Gorki, ali izgleda da je napravio neku aluziju na usijanu glavu Darmolatova i da ovaj »umaio nije umro kao Čehovljevi činovnik«.)

Sedamnaestog avgusta hiljadu devetsto trideset i treće nalazimo ga na brodu *J. V. Stalin* među nekih sto i dvadeset pisaca koji su posetili tek završeni



Belomorsko-Baltajski kanal. Darmolatov je naglo ostario i nosi puškinske bakenbarte. U belom odelu, raskopčane košulje, stoji naslonjen na ogradu palube, zagledan u prazno. Vetar u kosi Vere Inber. Bruno Jasenski (drugi s leva) diže ruku prema nevidljivoj maglenoj obali. S dlanom prislonjenim uz uvo, Zoščenko pokušava da razabere melodiju logorskog orkestra. Zvuke raznosi vetar i štrobot vode koja se preliiva iz ustava.

Uprkos izvesnim spoljašnjim znacima, postoje nedvosmisleni dokazi da je Darmolatov u to vreme već bio zahvaćen psihološkom čumom: pere ruke u špiritusu i u svakom podozreva doušnika; oni mu međutim jednako dolaze, nenajavljeni i bez kućanja, preodeveni u ljubitelje poezije sa šarenim kravatama, ili u prevodioce sa minijaturnim Ajfelovim kulama od žutog lima, ili prurušeni u vodoinstalateru sa golemim revolverima u zadnjem džepu umesto francuskog ključa.

Novembra dospeva u bolnicu gde ga leče kurama sna: prespavao je u sterilnom pejzažu bolničkih odajâ punih pet nedelja i od tada *svetska graja* kao da nije više dopirala do njega. Čak je i strašna havajska gitara pesnika Kirsanova koja je zavijala s one strane paravana sad bila ublažena vatom sa tankim premazom ušne masti. Posredstvom saveza književnika dobio je dozvolu da se u gradskom manježu pojavljuje dva puta nedeljno; viđali su ga kako onako trapav, ugojen, sa prvim znacima elefantijazisa, kaska na pitomom manješkom atu. Pred polazak u Samatih; gde su ga čekali haps i pogibelj, Mandeljštam je sa ženom navratio k njemu da se oprostite. Pred vratima lifta zastao ih je Darmolatov u smešnim jahaćim čakširama i sa malecnim

dečjim bičem u ruci. Taksi je bio upravo pristigao i on pohita u manjež, ne oprostivši se sa drugom svoje mladosti.

U leto hiljadu devetsto četrdeset i sedme dopeva na Cetinje, na jubilej *Gorskog vijenca*, čije je odlomke izgleda prevodio. Iako već u godinama, nezgrapnan i trom, mladički je prekoračio preko crvene svilene vrpce koja je Njegoševu golemu stolicu, nalik na presto kakvog boga, odvajala od pesnikâ i od smrtnikâ. Ja (ja koji pričam ovu priču) stajao sam sa strane i posmatrao kako se koprcu pesnik-samozvanac u visokoj, asketskoj stolici Njegoševoj i, iskoristivši aplauze, šmugnuh iz sale sa portretima da ne vidim skandal koji će izazvati intervencija moga ujaka, čuvara muzejskih trezora. Ali pouzdano pamtim: između raskrečenih nogu pesnikovih, pod izlizanim pantalonama, već se bubrila grozna oteklina.

Poslednje godine života, pre nego što ga je strašna bolest prikovala za postelju, proživio je tiho, prežvakajući slatki hmelj mladosti. Posećivao je, kažu, Anu Andrejevnu i jednom joj je doneo cvet.

### *Post scriptum*

*Ostaje u ruskoj literaturi kao medicinski fenomen: slučaj Darmolatova ušao je u sve novije udžbenike patologije. Snimak njegovih mošnji, veličine najveće kolhozne tikve, preštampava se i u stranim stručnim knjigama gde god je reč o elefantijazisu (elephantiasis nostras) i kao naravoučenije piscima da za pisanje nisu dovoljna samo muda.*

## SADRŽAJ

1. Nož sa drškom od ružinog drveta	7
2. Krmača koja proždire svoj okot	21
3. Mehanički lavovi	33
4. Magijsko kruženje karata	57
5. Grobnica za Borisa Davidoviča	79
6. Psi i knjige	119
7. Kratka biografija A. A. Darmolatova	137

## BELEŠKA O PISCU

Daniilo Kiš (1935, Subotica), književnik i prevodilac. Živeo u Mađarskoj i na Cetinju. Diplomirao na grupi za opštu književnost sa teorijom književnosti u Beogradu (1958). Bio lektor za srpsko-hrvatski jezik na univerzitetu u Strazburu i Bordou. Objavio romane *Mansarda*, *Psalam 44* (Kosmos, 1963), *Bašta, pepeo* (Prosveta, 1965), *Peščanik* (Prosveta, 1972); zbirku pripovedaka *Rani jadi* (Nolit, 1970); knjige eseja *Po-etika* (Nolit, 1972), *Po-etika, knjiga druga* (Ideje, 1974). Roman *Peščanik* nagrađen je NIN-ovom nagradom kritike za 1972. godinu. Pisao za pozorište i televiziju: *Elektra* (Atelje 212), *Noć i magla*, *Papagaj*, *Drveni sanduk Tomasa Vulfa* (TV). Prevodi sa francuskog, mađarskog i ruskog (Lotreamon, Bodler, Verlen, Keno, Petefi, Adi, Cvetajeva i dr.). Knjige su mu prevedene na mađarski, francuski, nemački, engleski, poljski, češki, slovenački.

Zbirka priča *Grobnica za Borisa Davidoviča* nosi karakterističan podnaslov „sedam poglavlja jedne zajedničke povesti“. Ove su priče napisane književnim postupkom koji se zalaže za *dokumentarnost* (postupak primenjen već u Kišovom romanu *Peščanik*), ali ta se dokumentarnost ispoljava zapravo kao fikcija jedne konkretne stvarnosti. Ovde otkrivamo jednog Kiša koji na sasvim nov način pristupa temi koja mu je bliska: temi žrtve suočene sa slepim silama nasilja. — Polemike vođene oko *Grobnice za Borisa Davidoviča* Kiš je rekapitulirao u pamfletsko-esejističkoj knjizi *Čas anatomije* (Nolit, 1978).

*Zbirka pripovedaka „Grobnica za Borisa Davidoviča“ dobila je nagradu „Ivan Goran Kovačić“ za knjigu godine 1977.*

Danilo Kiš: GROBNICA ZA BORISA DAVIDOVIČA. Džepna knjiga Beogradskog izdavačko-grafičkog zavoda. Tehnički urednik Pera Stanisavljev-Bura. Izdanje i štampa: BIGZ, Bulevar vojvode Mišića 17. Tiraž: 10.000. Za izdavača: Vladimir Stojšin, direktor. Telefoni: 653-121 (uredništvo), 650-933 (plasman) i 653-058 (džepna knjiga). Tekući račun za sve uplate: 60802-603-17522.

Beograd, 1979.

Red. br. 130